

SAMLADE SKRIFTER

AF

OSCAR LEVERTIN

SJUNDE DELEN

FRÅN GUSTAF III:s DAGAR

STOCKHOLM
ALBERT BONNIERS FÖRLAG

FRÅN
GUSTAF III:s DAGAR

AF

OSCAR LEVERTIN

FEMTE UPPLAGAN

STOCKHOLM
ALBERT BONNIERS FÖRLAG

STOCKHOLM
ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1919

GUSTAF III.

Få tilldragelser i den svenska historien hafva varit af en så djupt förändrande verkan som den Idus Martiæ, den olycksdigra fredag den 16 mars 1792, då lönnmördarens pistol gaf Sveriges siste store konung dödsskottet. Andra svenska monarker hafva som han ryckts bort genom en plötslig och bråd död, men deras tidsande har öfverlefvat dem, deras strider kämpats vidare och de sträfvanden de burit fortsatts. Gustaf Adolfs och 1600-talets svenska storhetstankar dogo icke vid Lützen, men buros af blågula flaggor och inspirerade vapen vidare och vittnade långt därefter om den dödes planer och drömmar och om den vingkraft han gifvit sitt land. Med Gustaf III gick med ens ett helt tidehvarf i grafven, med sol och skuggor, med sin glans och sina egenheter, med allt det ljusa och stora öfver sitt hopp och allt det rika och sprittande öfver sitt lif, som förlänade äfven hvardagen en prägel af fest. Den, som i bref, aktstycken och tidningar studerar år 1792:s historia, fattas, när han kommer till mars, af en beklämning, endast jämförlig med den, som understundom skildras i sägner och äfventyr, när

ett plötsligt trollslag förintar högtidsglädjen i ett sagoslott. Allt tycks ett ögonblick på en gång sig likt och dock förändradt. Springvattnen fortsätta en stund att spela, musikanterna söka ännu taga upp de gamla, glada visorna, men efter hand tystnar allt: festen är oryggligen förbi.

Med skäl rådde det sålunda redan före skottet en dof stämning af dysterhet på maskeraden den 16 mars, på den svenska rococons sista fest. Assessorskan Gjörwell, den gamle bibliotekariens eljes så gladlynta fru, som i sällskap med sin son besökte redouten, kände icke igen sitt folk. Man fick »inga masquer en train», och det rådde en »silence morne» öfverallt på operahuset, som redan gömde så många minnen af högtid och yr glädje. Men denna »silence morne» räckte sedan öfver Sverige icke blott i dagar och veckor, men i år. Detta mord var i själfva verket ett revolutionsdatum: dagen borde egentligen benämnas den 16 Ventôse.

Ty genom denna dag krossades hvad vi kunna kalla Sveriges ancien régime. Svenska rococon var död, storhetstidens sista strimma af aftonrodnad borta, och vårt adertonhundratals grå och borgerliga arbetsmorgon bröt in. Ty liksom konungen själf, utan att kanske märka det, genom sina sista regeringsårs anslutning till det tredje ståndet och genom den framgång detta därigenom vann i klasstriden, befrämjade just de revolutionsidéer, som han så djupt afskydde, gick äfven den sammansvurna adeln halft omedvetet det tredje ståndets ärenden. Så förvirrade voro förhållandena, att det var högadeln, som i Sverige ifrigast och företrädesvis omfattade

1789 års idéer — det var dess kavaljerer, som på assembléerna införde Ça ira som melodien på modet, och dess damer, som kolporterade ut jakobinernas skrifter i sina kjortelsäckar. Riksdagen 1786, statsstrecket 1789 och konungamordet 1792 äro led i samma omdaningsrörelse, som skapar 1809 och vårt århundrades borgerliga och konstitutionella Sverige.

Känslan af att med konungens bortgång ett helt tidehvarf dog likt en dröm, som brustit, och att något nytt och kallt tog vid, går också som en underström genom de otaliga sorgebrefven och sorgedikterna från 1792. Det gamla ordet »konungen är död, lefve konungen!» bestyrkes helt visst äfven under denna tronväxlings historia, och hofmän, borgare och poeter, som ännu voro otröstliga på Gustafsdagen i juni, glömde icke att frambära allt framtidsförhoppningarnas rökoffer på Carlsdagen ett halft år därefter. Men det gick i själfva verket trögt och motvilligt. Var man otymplig som stackars Lidner, kunde man midt i en böneskrift till hertigen-regenten inflicka vändningar sådana som »Gustaf var död och snillets tid förbi». Och hur annorlunda ljuder icke klangen i deras ord, blott de i en dikt, ja, blott i ett förtroligt bref tala om den döde och hans tid. De tjugu åren af hans regering tecknade sig redan med förskönande färger, med hög luft och klart solsken, i hvilka mäktiga och leende gestalter rörde sig. År gå, och ännu alltjämt kunna icke ens de kallaste och nyktraste bland gustavianerna — en praktiker som Toll eller en gammal satirisk bitvarg till ämbetsman som

presidentsekreteraren Ulric Franc — skrifva »salig konungens namn» utan att darra på handen. Med samma värme mindes honom borgarna särskildt i hans hufvudstad. Blott de lyfte sina bägare med måltidsvin, gaf Gustafs namn, som var inbrändt i glasen, dem tusen ljusa hågkomster, och när de om söndagsmiddagarna gingo mot utvärdshusen vid Norrtull, lyssnade de med rörelse och ömma känslor på den gamle blinde gubben, som stod lutad mot ett plank vid vägen och ännu icke tröttnat att sjunga den redan år 1772 diktade visan:

Gustafs skål,
den bäste kung, som Norden äger;
han ej tål
att viktskål'n ojämnt väger etc.

Den nya tiden hade också icke mycket att bjuda på i stället för dessa minnen, åtminstone för dem, som icke uppbyggdes af Reuterholms salongsjakobinska vältalighet eller det mystiska, illuminerade frimurardunkel, i hvilket hertigen — Salomos visaste, som Schröderheim kallade honom — dvaldes. Allt blef skumt och trumpet och de agerande personerna små och futtiga. Den gamla tiden nedsattes med systematisk svartsjuka. Dess mest karaktäristiske representant, Armfelt, Sveriges Alcibiades, blef landsflyktig, och en stor statstilldragelse gjordes af en halfgammal och försmådd älskares lumpna förföljelser mot en svärmisk och öfvergifven kvinna.

»Ja, Gustaf är ej mer, vårt glada lif försvunnit.»
Svenska rococon var död. All den snirklade,

gyllene ornamentiken i lustslotten hade mistat sitt teckenspråk, och den gustavianska tidens skyddsgudinna med sin pudrade paryr och paljetterna på sin sidendräkt, med det voltaireska, kloka leendet kring munnen och nöjets bjällra i sin hand hade för alltid försvunnit, och fåfängt letade man på gångarna i Haga och Drottningholm efter spåren af hennes lilla rödklackade sko.

*

Under intryck af en dylik lyrisk känslogång, byggd på gustavianernas idealiserade minnen och buren af drömmerier om färgrika fester och klingande lyror, skapades den Gustaf den tredje-typ, som väl kan kallas den allmännast gängse, »tjusarkonungens» typ, Esaias Tegnérs Gustaf den tredje, som man borde benämna den, ty ingen har skildrat denna konungagestalt i snillegåfvornas och riddardygdernas dubbla skimmer med sådan virtuositet som Tegnér i sitt inträdestal i Akademien och sin odödliga femtioårssång. Det är denna tegnérska gestalt, som Beskow i sitt dryga arbete öfver *Gustaf III som konung och människa* sökt gifva historisk realitet, och i släktskap till den stå också, fastän mer nyktert uppfattade och skärskådade med modern historieforsknings hela samvetsgranna kritik, de yppersta framställningar af Gustaf, som vi från våra dagar besitta, Odhners och Elof Tegnérs. För båda dessa forskare är konungen djupast sedt en ideell natur fast med moraliska fel, i stånd kanske till olaglighet och orättfärdighet, men dock med en

sällsynt botten af mildhet och ädelhet, med en varmt klappande fosterlandskänsla, ytterligare närd af en skalds fantasi och en snillrikhet, hvars spännkraft inga motgångar kunde stäcka. Men det finnes i den populära föreställningen också en annan Gustaf den tredje-typ, så motsatt den förra, som svart är motsatt hvitt. Enligt denna uppfattning är Gustaf III blott en »teaterkung, som icke har ett ärligt hår på sitt hufvud», en durkdrifven skådespelare utan kärna och känsla, en egoist, som endast sträfvade efter egen makt, en despot, som med Tiberii laster förenade Neros aktörsvurm och vanvettiga slöseri. Denna typ går tillbaka på de många memoarer, som från den oppositionella adeln finnas från Gustaf III:s tid, men i vårt århundrade har den regelbundet upptagits af historici med demokratisk tendens.

Klart är, att de talrika samtida skildringar af konungen, som vi äga, icke besitta någon strängare historisk tillförlitlighet — därtill äro de alla för starkt färgade af personliga sym- eller antipatier, allt eftersom de stamma från konungens förtrogna och gunstlingar eller från hans vedersakare. Men åtminstone i fråga om hvad som rör konungens personlighet och karaktär synas mig gustavianernas teckningar utan all fråga vara mer att förlita sig på än den missnöjda eller bittert hatande adelns, i hvilka antecknare, som aldrig ägt konungens förtroende eller ens — annat än tillfälligtvis — lefvat i hans omedelbara närhet, skildra konungens väsen med partimotståndares vrängningar och misstydanden. Gustavianerna, som dock sett konungen under intryck af alla de sinnesrörelser och erfarenheter, som

framlocka en människas innersta ur dess förskansningar, berömma snarare i allmänna ordalag Gustafs snille än söka i en karaktäristik formulera hans lynne. De resignera från att bedöma hans karaktär, dels därför att alla kände med sig, »att ingen i någon stund af sin lefnad ägt hela hans förtroende», men äfven i en oförmåga att förstå denna evigt skiftande, oåtkomliga personlighet, hos hvilken alla känslor och drag växlade, brokiga och flyktiga som solens färgbrytningar i ett prismatiskt glas. »Hans snille omfattade alla ämnen på en gång.» »Hans största olycka var att födas till ett för litet kall, till kung uti ett rike, hvars tillgångar icke voro tillräckliga för hans stora vuer.» Så obestämda äro t. ex. Schröderheims reflexioner öfver den man, hvilkens lif och tankar han dock under år kunnat intimt följa. Hur kategoriskt yttra sig icke däremot hans motståndare! De känna på sina fem fingrar denna fantasirika, nyckfulla naturs mest fördolda motiv och tro sig fånga hans oroliga och kvinnliga väsen i sina tunga, från de romerska historikernas kejsarporträtt lånade fraser och betraktelser. Man behöfver för att inse detta blott ett ögonblick tänka på de två mest auktoriserade af dessa teckningar — Fersens och Adlerbeths.

Fersen är i hela sitt långa arbete partichefen, som, sedan han störtats från makten, spelar den fosterlandsbekymrade Catos tröttsamt misslynta roll. Genom ändlösa, tungt skrifna volymer häcklar och kritiserar han konungens görande och låtande, intill hans sätt att stå och gå, och det cirkulerar icke ett aldrig så absurdt rykte eller en aldrig så löslig

anekdot, att han icke med sin orubbligt allvarsamma censorsmin inflätar dem i sina »historiska skrifter». Han har ett raseri att veta allt, och det ehuru han icke obetydliga tider lefde på landet, långt från hofvet och händelsernas skådeplats. Icke en knappnål får falla till golfvet å något af de kungliga lustslotten, utan att han vill veta af det och — deklamera. Och ej nog därmed: hela färgläggningen är gjord med naiv egenkärlek. Man ser detta särskildt i skildringarna af samtalen på tu man hand med konungen. Alltid är det monarken, som är obetänksam eller förgår sig, (trots hans berömda förställningsförmåga), medan Fersen ständigt bevarar sanningsvittnets oryggliga ståndaktighet. Löjligast ter sig detta kanske i skildringen af Fersens fängelsetid i Fredrikshofs slott 1789. Någon intressant romanfånge i Venedigs blykammare kan icke med större patos redogöra för hvarje halftimme af sin tid, än Fersen för sin vistelse i sina bekväma med gyllene rococo-möbler utstyrda slottsrum, i hvilka intet saknades — icke ens en motpart för eftermiddagens piquetpartier — och där den arme fången efter supén i lugn och ro kunde meditera öfver »despotens grymhet», medan han, som han berättar, sysselsatte sig med att »dressla sidenlappar till stoppning af en sidenväst».

Lika litet sympatisk förmåga att förstå konungen röja Adlerbeths berömda anteckningar. Ingen af tidehvarfvets vittra män var till hela sin själsriktning så motsatt Gustaf som han. De gamla romarskaldernas öfversättare hade själf något romerskt sträft och strängt i lynne och uppfattning och en viss

latinsk eller girondistisk republikanism. Hans själ gick i samma disciplinerade och taktfasta rytm som de tusentals hexametrar han öfversatt, och hans torra, njugga och sparsamma naturell (han var en stor hushållare både i fråga om pengar och idéer) verkar mot Gustafs rörliga och slösande snille som ett gammaldags obehändigt slagsvärd vid sidan af en smidig stilett, och för att skildra konungen använder han Tacitus' starka kolorit i stället för den 1700-talets lätta och nyansrika pastellteknik, som ensamt passat.

Med ett ord, ingen af Gustafs samtida har gifvit en tillfredsställande teckning af hans personlighet. Helt visst beror detta på att det ej bland dem fanns någon stor skildrare eller psykolog. Men äfven om en Saint-Simon lefvat i hans närhet, är det en fråga, om vi ens af denne fått någon fullt öfvertygande framställning. Gustaf III hör nämligen till de flyktiga och oroliga andar, som man kanske lättare får klart för sig genom intuition än genom analys, och måhända skulle en på en gång storsint, äfventyrsälskande och fåfäng adelsdam från Frondens dagar bäst hafva tecknat den man, hvilkens älsklingsbok var kardinal de Retz' memoarer och hvilkens dubbelnatur bjöd på en sällsam blandning af svärmeri och världsklokhet. —

Gustafs egna handlingar som konung och människa samt hans egna skrifter utgöra då, som naturligt är, det egentliga material, ur hvilket man har att framlocka hans karaktär. Men hur mycket är icke motsägande och svårförstådt äfven i dessa! När handlade denne konung, som tagit så olikartade

mått och steg, närmast i samband med sitt innersta? Och denna nervösa hand, som med en spetsig och otålig handstil kastat ned på papperet så många aktstycken, i hvilka diplomaten, hofmannen eller dramatikern föra ordet, när röjde den tankens och känslans hemligheter? Dessa frågor förenklas icke obetydligt, synes det mig, genom ett strängt kronologiskt betraktelsesätt. Ty få regenter hafva helt säkert undergått en så genomgripande förändring som Gustaf. Den världskloke och desillusionerade man, som gör 1789 års statsstreck, är en annan personlighet än den svärmiska typ af en ung upplysningsmonark, som åstadkommer 1772 års revolution, och äfven inom smärre perioder af hans lif kan man urskilja kriser och processer, som omforma hans jag, men alla dessa tyckas mig dock gå i en och samma riktning, mot en nyktrare men också mer människofientlig och isolerad ståndpunkt. Att gifva en kort karaktärsskiss öfver hans utveckling torde därför vara mera gifvande än att resonera i allmänhet öfver en så växlande och föränderlig natur.

Vi känna ganska noga Gustafs barndom. Dels hafva flera af våra historici belyst den, dels erbjuda de gustavianska papperen en rik skörd af bref och uppsatser, som låta oss lära känna den unge prinsens anlag, hans första lärospån och hans utveckling till yngling. Under det första decenniet af sitt lif, åren 1746—1756, framstår han ännu blott som en blandning af ett genialt underbarn och en tämligen trotsig och obehaglig odygdspåse — en sammansättning väl föga ovanlig hos ett begåfvadt furstebarn, och man måste draga på munnen åt Fryxell, som i sin

historia gör ett stort nummer af en sju-åttaårings nycker och olater. Det enda, som slår en i denna barndomshistoria, är prinsens ovanliga och egendomliga inbillningskraft. Det är, som läste man en blifvande skalds biografi. Alla kunskaper måste bibringas honom på fantasiens väg. Tessin, hans förste guvernör, berättar, hur man måste fånga hans uppmärksamhet med kopparstick och gifva honom moraliska regler i form af små komedier. Gällde det t. ex. att hos honom inskärpa kärlek till de små och värnlösa bland hans undersåtar, måste den redan åldrade statsmannen och ministern spela lärling eller gesäll och sjunga för prinsen »någon liten skräddarvisa».

Redan från denna tid fick emellertid Gustafs fantasi en bestämd riktning mot ett ridderligt, äfventyrligt, furstligt och förnämt ideal, sådant detta framför allt lefde i de franska tragedier, hvilka spelades vid hans föräldrars hof och hvilka det var hans barndoms största glädje att åse. »Icke mer än en enda representation behöfves, särdeles om det är en tragedi, innan densamma är i hans minne förvarad», skrifver en af hans uppfostrare, och den franska klassicitetens tragedi, där högborna och högdragna gestalter spelade ett idealiseradt Versailles-lif, ensamt fylldt af stora passioners svärmeri och ädla hederspliktkers strider, blef allt ifrån denna tid den drömvärld, efter hvilken han ville omforma lifvet ikring sig, och till hvilken han, när detta icke lyckades, rymde i sin diktning. Men då han dessutom i hvarje tum af sin varelse var fylld af liflighet och oro, nöjde han sig icke med att åskåda, han ville

själf agera, och behagsjuk och kvinnligt anlagd som han var, njöt han mest af att spela drottning eller prinsessa och deklamera tirader, hvilka rusade hans sinne, långt innan han begrep deras innebörd. »En serviette blef släpet bakom honom och något annat linne hufvudbonad», och när hans lärare trodde att han sof, funno de honom »stående i sängen och deklamerande i tysthet någon roll med bart bröst och bara armar samt dess skjorta med knappnålar fästad till att likna ett fruntimmersskläde».

1756 inträffade den första katastrofen i Gustafs lif. Det var hofvets misslyckade revolution. Hans guvernörer Stromberg och Bielke, vid hvilka båda han var djupt fäst, rycktes ifrån honom. »Med ett barns förvånade öga» såg han sina föräldrar förödmjukade och uppläxade, deras vänner störtade och dödade, och nederlagets harm och bitterhet breda sig i slottsrummen, i hvilka han lefde. Nya lärare påtvingades honom, misstänksamma mot honom och hvilka han själf lärts att hata. Det blef en vändning i hans lif. Han, som förut varit ett obetänksamt barn »med en medfödd benägenhet att tillstå och vid alla tillfällen hålla sig vid sanningen» — så falla orden i den mörkaste skildringen af hans barndom — började nu känna lifvets dubbelhet och instinktmässigt förstå det gagn, han kunde hafva af sin barnsliga skådespelarkonst, och det drag af förställning, som genomgår hans karaktär, daterar sig från denna tid. Hans nye guvernör, Carl Scheffer, som vid denna tid ännu icke hade ett uns af den stora tillgifvenhet, han sedan fattade för prinsen, har från detta år gifvit

en i svarta färger hållen teckning af sin elev, en teckning, intressant för bedömandet af den unge furstens egendomliga och brådmogna intelligens. Prinsen har redan ovanliga kunskaper i teologi, historia och geografi; då han berättar »ådagalägger han en så undransvärd färdighet icke allenast i att finna ord utan ock i ställningen af meningar och deras sammansättande, att det näppeligen kan tros af andra än dem, som själfva varit vittne därtill». Men Scheffer, som icke har små anspråk, beklagar, att lärjungen icke dessutom kan — logik, metafysik, jus naturæ och latin, samt klandrar hans »olust för allvarsamma studier» samt hans »obekymmersamhet att behaga Gud». Några af dessa kunskaper skulle Scheffer dock lyckas bibringa sin lärjunge. Guvernören, som själf var en fantasirik och nyhetssträfvande man, en ifrig förespråkare för upplysningstidehvarfvets filantropiska och ekonomiska läror, lyckades äfven under årens lopp i sin elev vinna en varm anhängare af tidens teorier. Det blef ett ljust, nytt fält för prinsens inbillningskraft, och han omfattade upplysningstidehvarfvets »fria och lyckliggörande idéer» med ungdomlig hänförelse. Voltaire och Marmontel blefvo hans husgudar, till hvilka han offrade löften och rökelse. Det var det egendomliga skifte i mänsklighetens historia, då de, som makten hade, gjorde min af att fråga ideologerna hur de skulle handhafva den, och dessa trodde dem på deras ord och skrefvo recepter och arcana för utrotandet af alla olyckor och ett snart upprättande af allmän lycksalighet.

Men utom dessa ideella svärmerier besatt prinsen redan vid unga år en brådmogen erfarenhet. Nästan barn invigdes han i hofintrigerna, och den korruption, som rådde inom alla samhällsklasser, gaf honom ett tidigt intryck af misstro, som var ägnadt att motväga hans drömmerier om en utopisk stat med en ädel och lycklig mänsklighet. Världsklokhet och förmåga att beräkna och behandla människor lärde han vid en ålder, då andra knappast lämnat magisterns färla, och alltifrån denna tid läste han, vid sidan af upplysningstidehvarfvets trosvissa evangelier, kardinal de Retz' skeptiska och människoföraktande memoarer, denna bibel för statsmän, som drömma om ränker och sammansvärjningar, och hvilkens författare icke sällan röjer sin härstamning från Machiavellis stad.

Från denna tid ungefär begynner också ett förhållande, som helt säkert varit bland dem, som mest förändrat Gustafs karaktär och af en vek och svärmisk yngling gjort en klok, hård och beräknande man. Det är hans oenighet med modern. Första spåren däraf märkas alltifrån det ögonblick, då prinsens skoltid 1762 förklarades afslutad och han blef en person för sig och en siffra att räkna med. Otaliga små och stora omständigheter gjorde nu och framdeles en klyfta mellan mor och son, men grundorsaken till deras splittring var, att de båda voro starka och ärelystna viljor, som törstade efter höghet och makt. Fredrik den stores maktsjuka och förödmjukade syster ville minst af allt tåla en självständig kraft i sin egen familjekrets, och i sonen, som växte upp, skymtade hon redan den kommande

härskaren, för hvilken hon åter skulle träda i skuggan utan att någonsin hafva fått känna sötman af det välde, på hvilket hennes starka och lidelsefulla natur förgäfves pockat under ett långt och förspilldt lif. För att undvika brytningar och stridigheter grep prinsen åter till sin förställningskonst, sin maskerade förbindlighet, men Lovisa Ulrika anade hans inre motstånd. Du är falsker, utropade hon, som han själf en gång berättar, och långt före Katarina II älskade hans mor att sätta hans namn i föraktligt samband med »teater» och tala om hans »skådespelar-effekter». — På samma vis skola Gustafs gunstlingar tala om hans brist på uppriktighet och hans förställning; de skola tala därom, så fort de bakom kungens yttre älskvärdhet (som till en viss grad var kvinnlig olust att stöta sig med människor) ana en egen vilja, som ej af någon lät sig styras.

Gustafs ungdom afslutas med hans äktenskap. Sällan har ett konvenansgiftermål ingåtts under så olyckliga varsel. Planen hade alltjämt varit ett stridsämne och ingen af parterna önskade förbindelsen. Den närmaste tiden före förmälningen tycktes han dock hafva väntat sig lycka af sin nya, mer själfständiga ställning; på familjelif i borgerlig mening tänkte han antagligen lika litet som Fredrik den store, när denne på sin herre och faders önskan ingick äktenskap. Hans vän Gyldenstolpes bref från Köpenhamn med deras varma skildringar öfver skönheten i prinsessans yttre och värderikheten i hennes diamanter tyckas hafva roat honom, och äfven efter förmälningen öfverflödade hans bref af beröm öfver prinsessans milda karaktär. Men snart ledsnade

han vid Sofia Magdalenas blyga, tröga naturell, som var utan kvickhet och slagfärdighet — i själfva smekmånaden placerade sig de nygifta så långt från hvarandra som möjligt vid bordet, och den unge äkta-mannen kallar ensamheten med sin hustru och sin uppvaktning »en lefvande begrafning».

Någon tid därefter inlät sig prinsen på en annan förbindelse, af hvilken han måhända hoppades något af den förtroliga och innerliga lycka, som hans äktenskap icke skänkte honom. Han riktade sin hyllning till generalskan du Rietz, född de Geer, och hans böjelse blef besvarad. Fersen uppgifver med vanlig säkerhet, att tête-à-têterna voro kalla. Visst är, att konungens kärlekskorrespondens, så vida man icke är narrad af själfva fraseologien — och hvem kan känna sig riktigt säker i fråga om 1700-talets abstrakta franska, där samma stereotypa uttryck beteckna de varmaste och de tommaste känslor! — just genom ett egendomligt allvar ger intryck af något kändt och äkta. »Hvarför blefvo vi bundna vid personer, med hvilka våra lynnen icke stämma öfverens, hvarför blef det oss icke förunnadt att byta? Vi blefve då åtminstone två lyckliga af fyra olyckliga», skrifver han. Men fru du Rietz torde knappast hafva motsvarat konungens drömmar. Fersen skildrar henne som yppig och lättfärdig — och hennes bref visa, att hon saknade takt och finkänslighet. Förbindelsen blef snart upplöst genom ett afskedsbref, där prinsen tadlar hennes otrohet med en bitterhet, som kanske äfven den röjer ett tycke. Mellanhand för denna kärlekshistoria var grefvinnan Ribbing, född Löwen, och »par dépit»

synes kronprinsen sedan hafva vändt sin uppvaktning till henne. Men i ett bref, som är ett mästerstycke af finhet och under ett utsökt känslosofisteri döljer mycken värdighet, afböjer hon prinsens hyllning och räcker honom i stället väninnans frimodigt tillgifna hand. Hon var konungamördarens moder.

Men dessa intriger och förströelser utträngde ingalunda allvarliga tankar och planer. Tvärt om, just från denna tid (1768) finnas flera anteckningar af hans hand, som vid sidan af en ynglingartad melankoli och självbespegling röja det allvar, med hvilket han uppfattar sin lefnadsställning och en djup förstämning öfver hans personliga förhållanden. Samtidigt griper han starkare in i händelsernas gång genom att egga sin beskedlige far till dennes sista kraftyttringar mot ständerna. Revolutionsplaner och utkast till en konstitution finnas ock från samma tid. Resan till Paris, där prinsen genast kände sig så hemma, som blott en furste med medfödd valfrändskap för fransk hofton och franskt umgängeslif kunde göra det, kan i viss mån sägas hafva gifvit en sista fullbordan åt hans ungdomskaraktär genom det dubbla intrycket af hofvet och af upplysningskretsarna, af detta Versailles, som med sin skimrande ståt och sitt stränga ceremoniel var som en lysande symbol af konungadömet, och af Paris' litterära cirklar, i hvilka upplysningstidehvarfvets alla jäsande idéer trädde den unge fursten till mötes. Här nådde ju honom också, just vid slutpunkten af hans ungdomsutveckling, kuriren, som kallade honom till Sveriges krona.

Jag har något bredare talat om denna grundläggande, af den större allmänheten mindre uppmärksammade period i Gustaf den tredjes lefnad och skall från hans regentår endast beröra själfva de tidpunkter, då hans väsen genom omständigheternas makt förvandlas och omformas. Allbekant är, hur han i augusti 1772 genom en med en rask regissörs skicklighet utförd coup de théâtre förändrade fosterlandets och sin egen ställning. Han visade vid denna revolution den egendomliga art af handlingskraft, som han förfogade öfver och som mindre var förmåga af uthålliga dagsverken än fantasimänniskans uppblossande energi, och han kastade sig in i företaget med det äfventyrslystna mod, den om hasardspelshjälten påminnande bravur, som ända intill guillotinens dagar hörde till 1700-talets adelsdygder. Själfva revolutionen, så genomgripande i sina följder, utfördes med något af det glada jublet i ett lyckadt puts, och enstaka episoder, såsom när kontreamiralen Tersmeden efter att hafva »revolutionerat» Skeppsholmen, skaffade fram förfriskningar och man midt under pågående statsstreck drack konungens skål, hafva en lustig prägel af stockholmsk gemytlighet.

Genom sitt milda och ädelmodiga uppförande efter revolutionen, den dock jämförelsevis liberala konstitution, han gaf landet, och sina människovänliga reformer blef »Nordens Titus» idealet för en monark, sådant det fattades mot upplysningstidehvarfvets slut och ännu betraktas af dess sista och mest paradoxala skriftställare, som t. ex. Mercier. Själf angelägen att prisas som »den förste med-

borgaren i en fri stat», sände han till Voltaire — »mänsklighetens försvarare», som han kallat patriarken på Ferney — sin tryckfrihetsförordning, och han beder den Allsmäktige att förlänga dennes dyrbara dagar och hålla honom — den gamle frondören och spefågeln — »dans sa sainte et digne garde». — Allt tecknade sig lyckligare än man kunnat ana under detta tidskifte 1772—1778. Utan spår af eftergifter lyckades han häfda landets själfständighet mot de fientliga grannarna och bringa ordning i dess inre förhållanden. Sällan, om ens någonsin, har väl en svensk konung så lyckats stämma landet i sin egen ton. Det var icke blott hoflifvet, som han ombildade efter sina drömmar om ett umgänge på en gång lifvadt af elegant otvungenhet och bundet af fin och noggrann etikett — ett franskt och förfinadt ideal blef gällande äfven i de andra samhällsklasserna. Det försiggår under dessa år en brytning från något gammaldags styft och tungt i samlifvet mellan människorna till något kanske en smula cirkladt, men lättare och förbindligare. Man märker förändringen öfverallt — i språk, vanor och seder. Den minsta lilla biljett får något af rococons mjukt rundade fasonering, och till och med den förfallna publiken på Bellmans krogar och muffbaler rör sig med vissa sirliga åthäfvor och krumbukter, som karrikera fransk polityr.

Äfven konungens privatlif tycktes taga en lycklig vändning genom hans försoning med drottningen 1775. Då inträffade 1778, just då konungen var uppfylld af glädje öfver den väntade tronarfvingen, den andra stora katastrofen i hans lif, brytningen mellan

honom och hans moder med anledning af det genom ett olyckligt sken uppkomna men blott på lösligt och motsägande prat hvilande ryktet om Munck. Detta förtal, som hans anförvanter borde haft särskild plikt att slå till marken, fick just genom hans mors och hans brors om oerhörd kärlekslöshet och lättsinne vittnande beteende en eljes otänkbar spridning. Konungen måste genomgå en följd af scener med sina närmaste af den mest pinsamma och upprörande art, med häftiga utbrott af vrede, ånger, hat och rörelse, som i de uppskakande familjetragedierna från tiden, men icke som dessa lyktande med försoning. På själfva födelsedagen, när Stockholm genljöd af fest och belåtenhet, lät hans egen mor smädelsen tala i själfva sitt lyckönskningsbref. »Ni har förgiftat den skönaste dagen i mitt lif», utropade Gustaf, blek af sinnesrörelse, och från den stunden dog hvarje känsla för modern i hans bröst så fullständigt, att han icke ens många år därefter vid hennes dödsbädd kunde känna sonlig smärta. Hvad hans syskon angick, behärskades de båda yngsta helt af sin moder, och prins Carls brottsliga uppförande kunde heller icke på längden blifva fördoldt. Han var ensam.

Slutet af den samma år pågående riksdagen bådade heller intet godt för framtiden — den gaf i viss mån förebud om den nästa stora brytningen i Gustafs lif, hans skilsmässa från adeln, från hela den högättade hofkrets, som för honom var den enda omgifning, i hvilken han kunde trifvas.

Jag öfvergår till riksdagen 1786. De mellanliggande åren röja hufvudsakligen en växande oro

och otålighet i konungens personlighet. Nervöst och icke alltid välbetänkt griper han in i statsarbetets gång, afskedar de äldre rådgifvare, som verkat hejdande på maskineriet, och utväljer andra, framför allt rörliga och tjänstvilliga redskap för hans egna planer. Han brinner af begär att gripa in i Europas öden och drages af oemotståndlig tjusning mot den dåvarande världens brännpunkter, mot de ställen, där man kände den europeiska politikens pulsslag. I sin diktning lefver han i Sveriges storhetstid, och dessa höga gestalter, omgifna af krigsbuller och heroism, egga hans ärelystnad. Plötsliga explosioner inför hans gunstlingar och äfven inför andra vittna om, hur brännande äregirighetens flamma strålade öfver hans drömvärld, helst som han kände det spirande missnöjet omkring sig som en maning till förstummande och döfvande bedrifter. Så kom 1786 års riksdag, olyckligt föregången af hungerår, om hvilka kyrkoherdarna från landsbygden gifva hårresande skildringar i sina ämbetsberättelser. I många trakter lefde man på ett nödbröd, bakadt af hö och ljungfrö, halm och bark, och det bettlades om smolket i kreatursbåsen till näring. Att bönderna voro missbelåtna var förklarligt nog, helst ju konungen, trots den gamle biskop Serenius' visa afrådande, rört vid deras ömtåligaste punkter, »religionen och brännvinspannan». Men äfven på riddarhuset möttes han af en systematisk opposition — det var adeln, som öppet begynte mot konungen den kamp, som först slutade 1792, och konungen kände så mycket större grämelse häröfver, som han i ståndsstriden alltid tagit adelns parti. På en aristokrat och poet, som

han var i djupet af sin varelse, verkade de gamla svenska familjenamnen med en oemotståndlig trollkraft. På nytt tyckte han sig sviken och bemött med otack. På nytt kände han ensamheten och den kalla fiendskapen lägra sig rundt omkring, och åter genomgick han en af dessa kriser, som beröfvade honom hopp och illusion. J. G. Oxenstjerna beskrifver på ett märkligt ställe i en af sina dagböcker denna process i Gustafs väsen. »Hans ovanliga sinnesoro förvandlades till en hårdhet, som nu blifvit ett lynne.» Det kom något människofientligt in i hans sinne. »Den, som en gång varit så älskad som han, kunde aldrig återtaga hjärtan, som slitit så starka band, och hade intet mer att vänta.»

Så grep han efter kriget som efter räddning, och han började det icke utan grund. Ännu år 1786 hade ryska intriger på gammalt vis spunnits under riksdagen. Det gällde att en gång för alla göra slut på dessa inblandningar. Men först nu skulle han få känna hela vidden af sin ensamhet och erfara den bittraste oro och förtviflan, som en furste kan genomgå. Midt ur drömmar om segrar, vunna som i finalen på en opera, och triumfer med röfvade standar och återvunna provinser, förflyttades han till den hårdaste verklighet, som icke blott räckte honom förödmjukelsen af egen oerfarenhet men äfven vanmakt och förräderi. Alla dessa officerare, som tiggde afsked och ropade på riksdag för att vara modiga på riddarhuset och få »likvidera» nya och gamla räkningar med konungen, hela den kedja af subordinationsbrott, som följde, de visade,

att det var något brustet i den kanske primitiva men djupa och starka samhörighetskänsla, som bildar ett fosterland. — Detta gällde icke blott armén i Finland. Hans korrespondenter från Stockholm berätta, att adelsmän och afskedade officerare höllo fest på Liljeholmen, så snart de svenska fartygen uppsnappades af ryssarna. Konungens egen utrikesminister utmålar i bref till hans egen broder och amiral icke utan välbehag monarkens förtviflan och abdikationstankar, och den tillgifne brodern läser sannolikt också dessa skildringar icke utan hemligt välbehag! Ett ögonblick var Gustafs vilja som förlamad och all hans moraliska motståndskraft slut. »Stackars kungen talar endast om att abdikera och tänker blott på medlen att kunna göra det utan att svälta ihjäl.» Helt säkert hade man hellre velat, att Gustaf vid denna tidpunkt, liksom Fredrik den andre efter nederlaget i Kunersdorf i det lilla färjkarlshuset vid Oetscher, sett självmordstanken djupt in i ögat, än att han talat om att köpa hus vid boulevarden i Paris (ej i Rom, där han aldrig skulle kunna blifva så ryktbar som Kristina!). Men hur fort väcktes icke åter all hans kraft och beslutsamhet till lif! Dock, dessa augustiveckor vid Kymmenegård och Högfors, då konungen om kvällen gick öfver på sin jakt Amphion och lät indraga landgången, osäker i sitt eget läger, de afsluta den inre utveckling, som af en vek svärmare gör en hård, desillusionerad och maktsjuk man.

Riksdagen 1789 och dess statshvälfning är den närmaste följden af denna tilldragelse i konungens lif. Han genomdref, som en utländsk historiker

skrifvit, i själfva verket »en militärdiktatur, som motsvarade landets nationella intressen». Detta får man dock icke glömma. Det gällde fosterlandets väl eller ve — det gällde, om han skulle se upprifvet sitt lifsverk, allt det, som han drömt som ung och utfört och sökt befästa under sina mannaår. I sina anteckningar öfver 1789 års riksdag citerar Adlerbeth en följd af samtal mellan honom och konungen. Af dessa får man icke blott intryck af det formellt riktiga i oppositionens åtgärder som fastmer af det nödtvungna i konungens. För hans milda natur lågo våldsgärningar icke nära till hands, och han var, som han uttrycker sig, icke »couleur de rose» öfver att nödgas taga dem. »Men för honom var annars ingenting visst utom faran af allt och nödvändigheten att bryta sig igenom med starka medel.»

Efter 1789 följer ett mörkt skifte i Gustafs lif. Brytningen med adeln hade genom riksdagshändelserna fullständigats, och hans slottsrum stodo tysta, öfvergifna af den lysande krets af kavaljerer och damer, i hvilkas midt han älskade att lefva. Från sin egen familj var han i det närmaste skild. Hans »lever» besöktes blott af »ämbetsmän, partigängare och lycksökare». Courer kunde icke gifvas, ty inga damer skulle infinna sig, och på börsassembléerna funnos »endast fruntimmer till två kadriljer». Och de litterära vännerna voro, också de, afvogt stämda, doktrinärt frihetskära, som de voro på 1700-talets vis.

Hur djupt denna hatfullhet särskildt hos adelns damer — det femte ståndet, som han kallade

dem — sårade konungens stolthet och sällskapsmannens fåfänga, visa många bref af Gustaf III:s hand. Så skrifver han i slutet af 1789 till N. P. Gyldenstolpe, att »deras hat gjort hans krigarplikt lättare, sedan han ej mer från Finland kan längta tillbaka till den krets af charmanta och älskvärda damer, som förut omgifvit honom och af hvilka han genom en lika ljuf som bedräglig illusion trott sig vara älskad.» Och han, som eljes var ridderligheten själf mot damerna, till hvilken de — som man ser af hans korrespondens — kunde vända sig med förtroende om allt, från färgen på en sidenvåd till en hjärtesak, var nu så uppbragt och ur fattningen, att han lät trakassera en hofdam — grefvinnan v. Lantingshausen — genom polischefen för »lastande propos mot konungen» och själf i ett af sina lustspel karrikerade och förlöjligade henne. Först af drag som dessa förstår man, hur djupt adelns fronde förstämde konungen, och hur hans eget väsen bottenfrös och förhårdnade i denna atmosfär af hat och fiendskap. När den ring af ädlingar och högborna och sköna damer bröts, som varit hans enda egentliga hem, kände han den ålderdomens kyla, som kommer, när lifvet börjar mista sin krydda och sin bouquet. Men hur starkt och utgrenadt adelns hat var, det synes bäst af 1792 års sammansvärjning, hvars »härfva måste klippas af, emedan den var så lång och trasslig, att man ej visste, hvar ändan kunde finnas». Och ännu i dag, om man på ett adelsgods sätter sig och bläddrar bland gamla papper i arkivbuntar och schatull, hvad hittar man oftare än

afskrifter af pamfletter mot Gustaf III och fientligt hållna berättelser från hans hof.

Det sista stora intrycket i Gustaf III:s lif var helt säkert den franska revolutionen. Anhängare ut i fingerspetsarna af l'ancien régime, såg han 1789 års rörelser med afsky och vämjelse, och med ens förstod han, hvad han för öfrigt med sin dubbelsyn redan förut anat, att de upplysningsfilosofer, hvilka han själf som ung hyllat så varmt, likt barn lekt med en eld, hvars flammor de icke ägde kraft att dämpa. I scenerna från 1789—92 såg han intet nydanande, blott konvulsioner af »själfsvåld och upprorsanda» — det var packet, som med råa händer icke blott ville stena den starka och lysande konungamakt, som för honom, liksom för alla upplysningstidens suveräner, var grundvillkoret för ett samhälles lycka, men äfven tillintetgöra hela den värld af mödosamt vunnen civilisation, af takt, vett och ädelhet, som hvilkens symbol han alltsedan sin ungdom betraktat Versailles. All den återstod af svärmeri, som fanns inom honom, samlade sig nu i drömmar om en stor härfärd till Paris, och själf ville han återupprätta det rike, han plägade kalla »det vackraste i världen», och rädda det konungahus, han var så mycken tack skyldig. Dessa planer kallade republikanerna i Seinestaden för en Don Quixotes vurmerier — de kunde också kallas en ärelysten Bayards riddarfantasier och voro dessutom ej så blottade på diplomatisk klokhet som man velat låta påskina.

Men dessa revolutionens tankar, som Gustaf III icke förstod, utan ville slå till marken, de upp-

sökte i stället honom själf i hans eget land och förde den tändande tråden till fänghålet på det vapen, som skulle döda honom. Till frihetstidens gamla partiagg, till adelshatet från 1786—89 och den privata hämndkänsla, som alltid hvässar dolken i komplotter, kom den rousseauska replublikanismen som den sista rågan. Det var den tidpunkt, då den unge Hans Järta berättar, att han sof med jakobinmössa, och af konungamördarna var den »ömsinte» Claës Horn en varm vän af förbrödringsidéerna, och Anckarström själf hade ju uppfostrats »halft à la vieux Gothique och halft à la Rousseau». Som slutlänken i den långa kedja af bittra lifserfarenheter, hvilka omformat Gustaf III:s inre, kom så lönnmördarkulan.

Om någonsin, hade konungen under de lidandets dagar, som nu följde, haft orsak att grubbla öfver lifvets hårdhet. Ty allt ifrån hans första ungdom hade beständigt under den yttre glansen och framgången, under alla de brokiga händelserna, företagen och nöjena flutit genom hans inre den kalla ström af bittra lifserfarenheter, som ville tvinga honom att se lifvet, icke som en poet, med af svärmeri beslöjad blick, men som en handlingens man med örnens skärpa i ögat. Och hur borde han icke, tycker man, hafva isats af denna verklighet, inför hvilken alla hans drömmar och all den optimistiska tro på människorna, som han delat med sitt sekel, oblidkeligt störtat samman! Men att göra dylika öfverslag öfver sitt lif tillhör mera 1800-talets självbespeglare än 1700-talets på en gång grundare och spänstigare människor. De hade i blodet en

halft stoisk, halft epikureisk filosofi, som lät dem lefva med mera leende och dö med mera fattning, främmande för allt det fördjupade och darrande, som vårt århundrades lidelsefulla subjektivitet väckt till lif. Man blir under studiet af franska revolutionens historia ständigt förvånad af att se, med hvilken på en gång sinnesstyrka och brist på djup i känslan l'ancien régimes adelsmän med en artighet eller ett epigram på läpparna gingo sin undergång till mötes. De skildringar, vi äga från Gustaf III:s dödsläger, låta oss föga ana, hvad som försiggick i människans inre. Vi se för oss monarken, som än i det sista bevarar omtanken om den spira, som glider ur hans hand, och världsmannen, som under plågorna och in i döden iakttager samma oklanderliga etikett och samma älskvärda behärskning som alltid. Så slutade Gustaf som hela det adelssekel, till hvilket han hörde och hvars färgrika skimmer legat varmt och strålande öfver hela hans lefnad.

Men de olika stämmor af tadel och kärlek, som alla de sista åren så olika bedömt hans minsta handlingar, de fortforo med sina stridiga domar. Å ena sidan fröjdades man öfver, att »den bedrägligaste och trolösaste» bland människor var borta, och i ömhjärtade adelskretsar fråssade man åt Horns känslofulla försvarsskrift och applåderade martyren Anckarströms »frimodighet». Å andra sidan fann man, att konungen ryckts bort »Svea rike till stor skada och alla ärliga svenska män till den mest hjärtfrätande sorg». I städernas borgarfamiljer samlades man och grät. »I går afton», skrifver

gubben Gjörwell till svärson och dotter, »voro alla barnen hos oss, och vi gräto samfälldt. Jag trycker er till mitt hjärta, förmår ej mer, tårarna rinna stridt.»

*

I Gripsholms slott — ett af konungens älsklingsställen — hade han bland andra gemak anordnat en Salle des Contemporains, prydd med de samtida regenternas porträtter. Där sågs Fredrik II, väl icke som den ungdomlige 1700-talets marskalktyp, som han målats af Antoine Pesne, med spelande lif i ögonen och något af gourmand öfver mun och kinder, men snarare från äldre år, då han begynte blifva, hvad han själf kallar »un vieux loup», då dragen började blifva buttert afmagrade och skarpa, och de briljanta ögonen fått ett uttryck af misstro och människoförakt. Där sågs Katarina, i hela den strålande glansen af majestätisk kvinnlighet öfver den fylliga ansiktsovalen och den yppiga Junogestalten, och Josef, den »krönte människovännen» med sitt öppna, vackra ansikte, den hvälfda pannan och de djupa svärmarögonen, från hvilka färgen »kejsarögonblå» blef modern bland Wiens damer. Där sågos också hans mindre berömda samtida, men vid dessa tre stannade beskådarens blick, ensamt med dessa frestades han att jämföra den svenske konungen. Ty hur underordnad Gustaf som härskarbegåfning var Fredrik och Katarina, hur mycket lägre han som uppsåt stod än Josef, hans personlighets rikedom var dock sådan, att han ensamt med dem bör sammanställas. Lik-

som porträtt från samma tid, trots dragens olikhet, gärna få något besläktadt, tyckas dessa fyra vid första ögonkastet hafva ej få beröringspunkter. Det gäller främst deras själsriktning, bildning, åsikter och sträfvanden. Alla fyra hade de gått i den franska upplysningsfilosofiens skola och hyllade patriarken på Ferney som läromästare. Alla hade de i religiösa frågor ungefär samma ställning: fördragsamma med en skiftning af indifferens, omfattade de utan synnerlig värme en tämligen obestämd deism och sträfvade efter förmåga att verka för det toleransens klara och lugna ljus, som brann inom dem. Alla hade, fast i olika grad, ett behof att befria och lyckliggöra sina riken efter de mönsterbilder, de skymtat under läsningen af 1700-talets skrifter, men de ville reformera och lyckliggöra med stränga husfäders upplysta egenmäktighet; — och alla hade de, vid sidan af sina filantropiska drömmar, den maktsjuka och den äregirighet, som icke skydde att köpa landsträckor med undersåtars blod och tårar. Alla hade de till sist samma små tidsnycker, som exempelvis byggnadsvurmeri, litterär dilettantism o. s. v.

Men går man från denna likhet i deras själsriktnings allmänna läggning öfver till en närmare sammanställning, hur olika till hela sitt väsen ter sig då icke Gustaf i jämförelse med dessa sina stora samtida. Kanske kan man bäst beteckna åtskillnaden mellan honom och dem genom att framhäfva det franska i hans och det germanska i deras lynnen. Ty alla dessa tre hafva något starkt tyskt öfver sig. Starkast kanske Fredrik. Denne man, som knappast skref sitt modersmål, men satte sin ära

i att behärska hvarje ton i 1700-talets språkkonst, han känner som en tysk och blir för hvart år han lefver en mer fullödig, nordtysk krigartyp. Han har alla dygderna: plikttroheten, uthålligheten, sparsamheten, den starka hjälteviljan, som oförfärad brottas med motgångar och faror, den organisatoriska kraften, som bringar ordning och reda rundt omkring sig med klara, oemotsägliga kommandoord. Men han har också alla de obehagliga sidorna: torrheten, kylan, bristen på älskvärdhet, ofördragsamheten mot andras illusioner. Sällan har någon varit så litet drömmare och poet som han, trots all känslofull fraseologi och alla deklamationer. Hans metafysik är känslan af att det måste finnas en öfverkorporal öfver allt det jordiska befälet, och hans tusental och åter tusental af franska verser flyga icke mot en okänd horisont med diktens nyckfulla vingslag, men marschera fram på strategiskt bestämda vägar med exercerade truppers disciplin. För att man skall kunna hålla af honom, måste man tänka sig honom i hans lifs största och mest förtviflade ögonblick, då faran lockar fram ur hans innersta en egendomligt djup, tysk malmklang af manlighet och dödsförakt. Men — trots enstaka familjedrag mellan morbror och systerson — hvilken motsats är icke Gustaf i det hela till Der alte Fritz, Gustaf med sitt ständiga fantasteri, sina nervösa ansatser, sitt behof att blifva liksom på ett poetiskt vis eggad till handling. — Äfven hos Katarina fanns något starkt tyskt, som var Gustaf III:s karaktär främmande. Det var hela den värld af tyskt gemyt, aldrig sinande humor, hvars varma

spiselflamma vi känna ur kejsarinnans bref eller ur de många dagboksanteckningar, i hvilka hennes sekreterare Chrapowiskij fört bok öfver de tusen lustiga infall och idéer, som farit genom detta på en gång så beundransvärdt klara och viljestarka och så kvinnligt lekfulla och improvisatoriska sinne. Är Fredrik i viss mån idealet af manlighet, är Katarina idealet af den fullmogna och rika kvinnlighet, som aldrig saknar beslut, råd och själslig läkekraft, liksom i besittning af en evigt spänstig ungdom. Men hemligheten med hennes väsen är hennes mångsidiga mänsklighet. Hur starkt och säkert tanke och vilja fungera hos henne, alltid lefver hon på samma gång känslans och sinnenas omedelbara lif, lik en kraftfull planta, som har en rik blomform högt uppe på stängeln, men äfven många rottrådar djupt ner i den näringsrika jorden, en Victoria regia, som i kraft af sin egen lag växer högt öfver grannskapet och hänsynslöst utvecklar skönheten i sin blomning. Men är allt hos Katarina stark natur, är allt hos Gustaf III konst, civilisation, stiliserad fantasi. Kejsarinnan är fyllig, sangvinisk, klok och harmonisk, konungen är spenslig, formell, trots all sin fintlighet mer subtil än klok, alltid utsatt för fantasimänniskans fara att behärskas af ett hugskott och att i ett ögonblicks upphetsning demaskera under åratal planerade afsikter. Gustaf var smidig nog för att beundra Katarina, men hon, som älskade de starka, rättframma och hänsynslösa — männen af Potemkins typ — fann honom fadd, tillgjord och teatralisk. Josef åter har det germanska draget i sitt mora-

liska patos, ty så skulle man väl kunna benämna det världsförbättrarens svärmiska allvar, till hvilket upplysningens idéer omsatt sig i hans sinne. Ingen af tidens monarker har så brännande som han känt konungaplikten att lyckliggöra och reformera och ingen med så ungdomlig och otålig ifver sökt rycka sina undersåtar framåt. Med skäl har den österrikiske upplysningsfilosofen Sonnenfels skrifvit, att »första året af Josefs regering är rikare på märkvärdiga lagar än andra monarkers hela lifstid». Det ligger helt visst i denna feberaktiga lust att ombilda något oklokt — men det är reformatorernas apostoliska oklokhet, och hur tragiskt hans lif slutade, som ett bokslut med jättestor underbalans, låg det dock i »josefinska systemet» den artens idealism, som icke dör med sin upphofsman. — Gustaf III liknade Josef i oförmågan att riktigt skilja fantasiens och det verkligas värld liksom i oförmågan att kunna skapa en storhet, som öfverlefde honom, men har i sitt svärmeri icke Josefs etiska fond utan något mer estetiskt och egoistiskt ärelystet. Denna skillnad kom också fram i deras uppträdande. Josef föreföll borgerlig med något barskt i sitt sätt att vara, som sårade, och när han i Rom besökte Gustaf, fann han den ceremoniöse »brodern» med ordensstjärnan på nattrocken likna »en skrodör och en misslyckad snobb».

Som man ser, öfverallt går mellan Gustaf och dessa trenne gränslinjen mellan germansk och romansk kultur, mellan riktning mot lifvets form, etikett och skönhet, och riktning inåt mot vilja, harmoni och grubbel. Voro Fredriks pliktstarka

och djupa Cæsarnatur och Josef med utopistens idealitet under sitt tvära yttre typer för Lessing, och Katarina med sin andliga rikedom och sundhet en typ för Goethe, kom Gustaf direkt ur en fransk tragedi, kanske helst af Du Belloy. Denne tragiker, som i sina stycken gifvit 1700-talsbilder af medeltidens chevaleri, har tecknat furstar med Gustafs fantasiriktning. Själf skrifver Gustaf III en gång: »Jag är icke skapad för det tidehvarf, hvari jag finner mig». Han var skapad för Du Belloys värld af riddardater och deklamation, där prinsar rida från tornerspel till drabbningar i en drömd riddartid, sökande tillfälle att, som det heter, »utöfva ömma dygder och illustrera ett stort hjärta».

*

De konstnärliga framställningarna af Gustaf III:s yttre hafva samma förmåga att öfverraska och förbrylla som hans eget väsen. Ty dessa porträtt äro hvarandra ofta så olika, som framställde de olika personer. Det är, som hans yttre också ville gäcka psykologen och skildraren med gåtfulla och ständigt nya skiftningar i ansiktets uttryck och i dragens samklang. Alla hans tids många stora och själfulla konstnärer hafva i olika material sökt fånga det tjusande och oroliga lif, som präglade hans förnäma och egendomliga ansikte. Sergel, Pasch, Roslin, Hall, Lundberg, Lafrensen och Breda — alla hafva de med olika framgång sökt lösa denna uppgift — men i detta sammanhang skall blott talas

om de viktigaste och mest upplysande framställningarna från olika tidpunkter af hans lif.

Den första målningen af honom är Scheffels lustiga barnbild. Det är ett äkta rococoblad, där den väl ungefär sjuårige prinsen står med en kommandostaf i handen bredvid den furstarnas jordglob, som manar dem att fylla hemisfärerna med bullret af sitt namn och klangen af sina dygder. Gustaf ser där snarare ut som en liten mysande gubbe än som ett barn, men ansiktet har barndomens rundning och outvecklade uttryck. Man kommer att tänka på någon pussig och fetlagd kärleksgud från barocktiden, som en spjufver roat sig att kläda i peruk och sidenrock. Men redan i afbildningarna från hans äldre kronprinsår begynner typen stadga sig. Det berömda och egendomligt sneda i pannan framträder — beroende på en intryckning vid vänstra tinningen — de stora kupiga ögonen under sina välpenslade ögonbryn tändas af drömmande lif, och kring munnen kommer det uttryck af vekhet, som under åttiotalet öfvergår till något trött och desillusioneradt. I Paschs kröningsmålning hafva vi den unge konungen framför oss i hela glansen af sin ungdom. Ansiktet har något af ungt lejon genom den stolt böjda näsan med sina litet uppspärrade näsborrar, och de stora ögonen, som blicka framför sig, undvikande beskådaren, äro upptagna af egna, dristiga planer. Det är den unge konungen, som snart gör 1772 års revolution, som Pasch målat.

De många senare framställningarna från Gustaf III:s konungaår synas mig, hur olika de äro i uppfattningen, dock i det stora hela sönderfalla i tvenne

bestämda typer, och dessa båda typer framställa just de tvenne olika människor inom Gustafs bröst, hvilkas aldrig helt försonade brottningskamp jag sökt antyda. Den ena framställningsföljden är så att säga mer officiell, den vill framställa härskaren, regenten, och allt tydligare ser man hos denne det drag af missräkning, maktsjuka och trötthet, som lifvet mer och mer utvecklade. Den andra gifver oss drömmaren och poeten, svärmaren, evigt ung, om också med ett drag af melankoli. Sergel har med vanlig genialitet utpräglat båda typerna. Härskaren träder oss till mötes i sin mest medvetna styrka i kolossalbilden i vårt museum. Genom det antikiseradt behandlade håret, den starka hakan och anletets uttryck af stor och fattad beslutsamhet får hufvudet något imponerande och cæsariskt. Den motsatta typen har Sergel mästerligt framställt i sin bekanta staty: Gustaf-Apollo! Och denna sammansmältning var icke tomt smicker, utan den store konstnären har därmed framhäft just den idealitet, som var konungens, diktens, drömmens och fantasiens idealitet, och det är också något af konungens vingade väsen gripet i hans litet dansande, lätta, för en kunglig slottstilja passande ställning. Samma motsatser hafva också Breda och Roslin skildrat. Breda har målat regenten från 1787, monarken, som redan 1786 passerat den lifvets vändpunkt, då ungdomens vekhet efterträdes af en självisk kyla, som är mannaårens lärospån. Ännu står han för oss som en skämtande världsman, med sjuttonhundratalets leende af älskvärdhet, kvickhet och sällskapstakt, men bakom förbindligheten anar man människan

med den kalla viljan och världsklokheten. Roslin däremot har målat drömmaren — hans tafla stammar från 1775, kanske från Gripsholm — under den stora teaterkampanjen, då konungen i Cinna och så många andra roller ur den franska klassiciteten fick verkliggöra något af sitt högburna fursteideal. Roslin har målat honom i en stilla timme af eftertanke och drömmeri med en poets litet sorgmodiga drag i i de stora ögonen och kring den kvinnliga munnen.

Det är med en egendomlig känsla af ords och formlers otillräcklighet inför en rik och växlande natur, som man bläddrar i en portfölj med alla dessa olika porträtt af Gustaf III, medan de tusen olikartade och brokiga smådrag, som finnas om hans person, gå genom ens tanke utan att vilja samla sig till någon i alla detaljer afgränsad bild. Man förstår lätt, hvilken sorts människor alls icke kunna känna något för denna skiftande, ombytliga och skönhetsälskande natur. Dogmatici af alla klasser, demokratiska och puritanska, alla, som vilja döma lifvet efter linjal, skola känna sig harmsna och handfallna inför hans väsens motsägelser och icke kunna reda sig med andra förklaringar än det i själfva verket intetsägande talet om »teaterkonungen och hans förställningskonst», och äfven borgerliga och rättframma naturer stötas tillbaka inför hans förkärlek för spel och maskerad, för form och etikett. Men man förstår också, att Gustaf III måste älskas af många och af olika motiv. Den handlingsifrige fosterlandsvännen skall beundra hans nervösa energi och hans flammande, ärelystna patriotism, fantasimänniskan älska honom, därför att han själf fyller

fantasien med en egendomlig och strålande bild, bildningsentusiasten därför att han skapat ett vårligt och svenskt andligt lif omkring sig, med en glans, sällsynt i ett kargt hemland, och psykologen till sist dragas mot hans person som mot en ädelsten med skiftande facetter och praktfull fast oregelbunden kristalliseringsform.

EN BELLMANSKARAKTÄRISTIK.

I det företal, Kellgren fogat till Fredmans Epistlar — inom parentes sagdt några af de vackraste och mest själfulla sidor, den svenska prosan äger — gör han, slagen af den nästan mystiska originaliteten hos Bellman, den reflexionen, att »snillen äro att anse som oändliga storheter och således omätlige». Ingen sats är i och för sig sannare än denna. Hvar människa är en värld, säger ett sydländskt ordstäf, och outgrundlig, outforsklig som en värld är hvar aldrig så litet fördjupad personlighet. Lef i åratal rum om rum och sida om sida med en vän, och du skall ej sällan inför hans ord känna den öfverraskade och oroliga rysning, som man erfar inför ett kallt vinddrag från ett okändt luftstreck. Träd i den närmaste gemenskap med en människa, som gifves, kärlekens, och du skall ändock ständigt bak den pupill, som afspeglar dig, ana en själ, som du blott glimtvis förstår, en själ, hvilken i själfva sin uppehållelsedrift tycks äga en hemlighetsfull själfbegränsning, ett dunkelt och omedvetet motstånd äfven mot älskaren, som innerligast vill sluta den till sitt hjärta. Om detta gäller

dem, som man råkar i salongerna och sitter till bords med, hvardagsmänniskorna, hur mycket sannare är det ej i fråga om genierna, om de stora och sällsynta andar, hos hvilka hela släktleds känslo- och erfarenhetslif smält samman, kommit i kokning och sprängt sig fram i diktens och konstens vulkaniska utbrott. Tänk på Shakespere! Sedan mer än ett sekel hafva generationer af kritici och kommentatorer — och ibland dem hur många skarpsinniga lärda, hur många finkänsliga poeter — med outtröttlig hänförelse sysselsatt sig med att belysa den störste dramatikerns lif och verk. Noggrant som på ett topografiskt kartblad äro hvarje drag i hans arbeten, hvarje den minsta ort i hans diktarrike utmärkta och bestämda, och ändock — hvad vet man om den store obekante, hvilkens skaldekonst som ett prisma i tusende brytningar afspeglat det mänskliga spektrets hela färgskala? Nilens källor äro långt mindre okända och gåtfulla än de, ur hvilka flutit Hamlets ynglingagrubbel, Antonii trettioåra njutningsvemod, Timons mandomsmisantropi och Prosperos åldrade, höstklara resignation.

Snillen äro oändliga storheter. Kring deras pannor stå samma ord som på den purpur- och skarlakansklädda kvinnans i Johannis uppenbarelse: namnet Hemlighet.

Och ändock fortfar kritiken (litteraturhistorien) att fullfölja sitt värf, att göra det omöjliga, att just söka uppmäta dessa oändliga storheter. Och den gör rätt däri, ty liksom alla högre vetenskaper har den just dessa till ämne. Liksom matematiken vill den studera deras väsen och fastställa deras lagar,

och det hypotetiska, som vidlåder den, är blott en tjusning till för dess utöfvare. Ständigt skall kritiken med nya och förbättrade metoder, med nya synpunkter, med hjälpmedel från de olika vetenskaper, som ömsom behärska tiderna — de exakta och de historiska — återvända till studiet af genierna, af de oändliga storheterna, ej blott därför, att de äro det mest tjusande och oåtkomliga i det tjusande och oåtkomliga, som bildar tillvaron, men därför att de intressera, som instrument, på hvilka mänskligheten kan afläsa de högsta gradtalen af sin intelligens och sin känsla. Världsskalder som Dante, Molière och Goethe skola evigt betraktas och skärskådas på nytt och städse ånyo beriktiga och förklara den mänskliga själsläran, och inom nationallitteraturen skola nationalskalderna på samma sätt alltjämt ånyo studeras, i det behof ett folk erfar att äga en budget öfver sin andliga status, att få ett öfverslag öfver sin själsliga förmåga. Hvar släkt, som växer upp i vårt fosterland, har så ett behof att studera och uttala sin mening om Bellman och Tegnér. De vilja förstå dem för att förstå sin uppgift och sig själfva, och af olikheten i uppfattningen af nationalskalder som dessa framgår kanske bäst generationernas olikhet sins emellan.

*

Bellman föddes 1740. Hans skaldeverksamhet infaller mellan 1757 och 1795. En utländsk litteraturhistoriker, som alls ej kände till hans verk, skulle med ledning af dessa data ofrivilligt se för

sig en mer eller mindre voltaireiansk typ med ett epikureiskt om ej skeptiskt leende öfver ett intelligent ansikte, resonörens väckta och kvicka ögon och salongspoetens en smula behagsjuka åtbörder med den hvita handen i sin spetsmanschett. Ty den tidrymd, som motsvarar Bellmans barndom och ynglingaår, de två decennierna mellan 1740 och 1760, betecknar ju upplysningstidehvarfvets blomning; 1751 begynner Encyclopedien, 1758 tager Voltaire sitt residens på Ferney, som då blir den europeiska civilisationens verkliga konungahof, från hvilket den andliga odlingens öfverhufvud brefväxlar och underhandlar med kejsare och potentater, som kusin med kusin och makt med makt. I alla länder räknade han lärjungar och adepter, och det starka ljuset från det franska högkvarterets lägereldar nådde ock långt bort till Ultima Thule. Ty just från denna tid, 1740—44 (det år den »svenska Minerva», Lovisa Ulrika, anlände till de svenska bygderna), kan riktningen kallas bofast i vårt land, behärskande terrängen ända till århundradets slut. Den lilla krets af kammarjunkare, ämbetsmän och vittra dilettanter, som samlades kring Aspasie i hennes »Musensitz» vid Carlbergsallén och som ledde vår vitterhet från frihetstidens midt, hade redan L'Esprit des lois, Henriaden och Encyclopedien till kanoniska böcker, och hur denna riktning blef suverän med Gustaf III — en af hela världshistoriens mest karaktäristiska målsmän för upplysningstiden — är knappast nödigt att erinra. Så mycket egnare är det då, att Bellman, hvilkens

hela lefnad sammanfaller med denna tid, är så godt som alldeles oberörd af dess innersta anda.

Ty hvad var upplysningstidens mest centrala punkt, den midtpunkt, från hvilken alla dess åskådningar utstrålade? Hvad annat än en egendomlig skepsis, en reaktion mot 1600-talets auktoritetsdyrkan, en misstrogen benägenhet att undersöka lag och bokstaf, ett ofta naivt och ytligt, men alltid hänfördt och kamplustigt behof efter frigörelse? Denna oppositionella idégång, olika färgad hos sina tusen olika bärare, är alldeles främmande för Bellmans lynne. I en tid, då känslan själf blir resonör, är han ensam oreflekterad lifsberusning, omedelbart och omedvetet sjungande stämma. Se på hans satirer, hvilka man kunde tro hvila på någon djupare reflexion, på någon moralisk harm, med en basis af positiv öfvertygelse! Som helt ung man skrifver han en liten straffpredikan öfver »flickors ostadighet». Han ondgör sig en smula öfver, att Chloris förnöter sin tid med att pryda och spegla »sin läckra jungfrukropp». Det är Chérubin, som moraliserar Susanna, innan han fått tilltagsenheten att kyssa henne. Sedan följer en större social och politisk satir, Månan. Den har till och med motto från Juvenalis, och i det otillständiga partiförtryck, som rådde vid dess framkomst, har den nog kunnat reta en eller annan af de anfallna dårarna i månan, men i sig själfva hafva de uddlösa stroferna ingen verklig skärpa. Det är en gosse, som springer och smäller med en leksakspiska, och samma oskyldiga, svaga karaktär hafva skaldens senare satirer — också när han

gifver sig in på politik. Allt är ett harmlöst, tanklöst, karaktärslöst barns godlynta speritningar. De hafva lika små motiv som liten bärvidd. Det står inga principer bakom dem, men dåliga finanser och personliga förargelser, som aldrig svälla till hat, och någon moralisk häftighet finns där ej, annat än möjligen mot — procentare.

Saken är den, att Bellman minst af allt var en kritiskt och förståndsmässigt anlagd natur. Han hade njutningsmänniskans och drömmarens dubbla indifferens, som omedvetet betraktar alla metafysiska och sociala frågor som mystifikationer för pedanterna och de öfverkloka, och han har utvecklat ett genialt mästerskap i att ställa på hufvudet de former, i hvilka samhällslif, vetenskap och i allmänhet allvarliga frågor röra sig, utan att därmed vilja åt dem själfva, blott i en instinktlik känsla af, att det skulle gå honom lika galet, om han befattade sig med dessa ting, som Mollberg, när han på Rostock kom in på Polens affärer. Om frihetstiden räckt hela hans lefnad, hvad hade det i grunden gjort honom, annat än att han låtit bli att författa en mängd tråkiga orationer öfver 1772 års välsignelser?

Vin och flickor och Fredmans stråke — det var hans filosofi, rusets och sångens filosofi, den enda, i hvilken han var præses, och hvad kommo honom så alla nya och gamla teser vid?

Njutningsmänniskor och drömmare, för hvilka minuten och stämningen äro allt, äro af naturen konservativa, ej blott fallna för att låta udda vara jämnt, nej, rent af poetiskt fästade vid allt, som det

kritiska förnuftet ogillar, fästade vid det skrockfulla, det vidskepliga, det underbara i fråga om känsla, det barocka, gammaldags utstyrda och vridna i fråga om former och sedvänjor. Allt det där gör lifvet pittoreskt. Det kryddar och det förbittrar, det eggar till att söka harmoni — låt det nu vara i bägaren eller i musik.

Så var han, ensam af alla sitt tidehvarfs män, totalt oberörd af upplysningstidens förståndskritik. Det finns en sällskapslek från l'ancien régimes slut, som ej illa gifver bilden af hela dess litteratur. Det är »le parfilage». Man roade sig i salongerna med att repa upp guldgaloner och fransar till fina guldtrådar. Det är också denna litteraturs älsklingsförnöjelse. Halft på lek repade den sönder guldet på prästernas mässhakar, monarkernas kröningsskrudar, guldet på alla kyrkans och statens officiösa dräkter — med hvilket resultat, det är bekant. Både Kellgren och Thorild voro hemma hos oss med om den leken — Bellman föll det ej in att vilja plocka sönder den vackra grannlåten. Han lekte med epåletter och galoner, som ett barn med de faderns prydnader, för hvilka det innerst hyser en djup och fantasifull vördnad. Ej ett stänk af 1700-tals-tankens starka och upplösande syror fanns i hans barnafromma, för all reflexion förstummade själ.

*

I samband med denna synpunkt står en fråga, utomordentligt lärorik att undersöka — frågan om Bellmans religiösa ställning. Det är knappast nöd-

vändigt att påminna om, att hela den europeiska kulturen från 1740-talet mer och mer behärskades af en antikyrklig, antidogmatisk, ja, fritänkersk riktning — vare sig denna yttrade sig som Voltaires, Fredrik II:s och Gustaf III:s kyliga deism, som modern utvecklings- och förvandlingslära hos samtidens mest idé- och genirika personlighet, Diderot, eller som den tomma och grunda materialismen hos trossen bland encyclopedismens legotrupper. Inom den protestantiska kyrkan — som det här gäller — hade allt sedan teologernas första kompromisser med den wolffska åskådningen rationalismen uppstått som en allt tydligare parallellrörelse till lekmännens religions-kritiska destilleringsförsök. I Sverige gjorde sig snart samma tänkesätt gällande — trots den gammalsvenska fromheten hos en Tessin eller en Linné — särskildt i fantasimänniskornas lättrörda hufvuden. Dalin bär inom sig ett stycke af en fritänkare (hans gäckeri är ej alltid utan gift); Gyllenborg, så gammaldags till sin läggning, har mer antik stoicism än kristendom; till och med ett brinnande hjärta, som fru Nordenflycht, hemsjukt efter att tro, drifves ut på spekulationens sluttande plan. Om alla de gustavianska författarnas mer eller mindre förstuckna voltaireianism är onödigt att tala, och i den svenska statskyrkan inträngde allt mer och mer den rationalistiska torkan. Af tidehvarfvets stora vittra personligheter står Bellman så godt som ensam med sin naiva, varma, oreflekterade religiositet — hvilkens rötter och karaktär man först förstår, när man besinnar, att det är en andlig rörelse af ännu äldre datum än upplysningsfilo-

sofiens, som här danat och format hans känslolif, pietismen, den stora religiösa väckelserörelsen från Frankfurt och Halle.

Här kan ej vara platsen att söka belysa denna mäktiga rörelses upprinnelse och dess betydelse för det sekel, i hvilket Bellman lefde. En enda punkt må framhäfvas, hjärtpunkten. Djupast på bottnen i den oerhörda germanska folkrörelse, som fått namn af reformationen, låg som den mäktigaste af dess drifvande krafter den religiösa subjektiviteten med sin personliga känsla af synd och frälsning, sitt personliga kraf på religiöst samlif med Gud. När Luthers verk på 1600-talet hotade att stelna till en ny katolicism med ny skolastisk dogmatik, talade den på nytt, som den talat från Wittenbergs kyrkoport, talade med reformatorisk, manlig värma i Arndts Sanna kristendom, i Scrivers Själaskatt och i många andra verk af samma anda. Det var också denna religiösa subjektivitet, som innerst fanns hos Spener, när han i Frankfurt på 1640-talet grundade pietismen. Ty hvad ligger bakom alla de maningar till praktisk religiositet och lefvernets helgelse, som genomgå hans Pia desideria, om ej just tanken på individens, församlingsmedlemmens personliga förbund med Gud. Hvar lekman skulle varda sin egen själasörjare, religionen skulle ej ligga i sömn veckan om i kalla stentempel, men bo och lefva i hemmet samman med dess människor och dess sysslor, alltid med handen på bibelpärmen, genomsyra tillvaron, skapa en pånyttfödelse, följd af den inre sabbat, i hvilken ensam man verkligt känner Guds närvaro. Just denna sida inom pietis-

men är det också, den man utbildade, som fullföljde dess religiösa väckelserörelse, Zinzendorf. En religiös Rousseau, patologiskt lagd som denne, låter han religionen mynna ut i ett hejdlöst, nästan sensuellt känslofråsseri. Men just detta subjektiva drag gifver i den begynnande subjektivitetens ålder herrnhutismen en ej ringa del af dess framgång.

I Sverige hade pietistiska symptom försports allt sedan Karl XII:s tid, men behandlats med de kraftiga kurer, som den ortodoxa kyrkan gärna använde mot dem, som företogo sig att med »nya upptåg bry och förarga» Guds församling. Från 1700-talets början funnos särskildt i Stockholm ganska starka ansatser till pietistisk sekterism. Af de upprepade förordningarna och plakaten 1705—1726 mot konventiklar och andliga bibelstunder i hemmen ser man, hur denna religiösa väckelse för de lekta spred sig i hufvudstaden, särskildt bland medelklassen. I den bekante Tollstadius, hvilkens makt öfver fantasierna den stora samling legender och anekdoter, som spunnits om hans person, noggsamt bestyrker, fick rörelsen en besjälad och stor taleman, och »holmfolket», som pietisterna kallades, därför att de uppsökte Skeppsholmskyrkan, där Tollstadius var kyrkoherde, räknade snart bland sina medlemmar en ej obetydlig bråkdel af stadens religiöst intresserade befolkning. Ännu 1735 förnyades de officiella uppmaningarna till prästerskapet att genom nit och innerlig gemenskap med sina församlingar motverka konventiklarna, och om vid århundradets midt pietismens spår åter försvinna ungefär samtidigt med att de första märkena af herrn-

hutismen iakttagas, beror detta ej minst därpå, att den flutit in i själfva kyrkan, slutande som sekt, men fortlefvande som maning till ett varmare kristligt lif.

Särskildt mottagliga för denna nya religiösa strömning voro — som man kunde vänta — alla i Sverige boende tyskar, och bland pietisterna hittas också ett flertal släkter med tyskt upphof och tyska namn. Bland dem fanns Bellmans familj, både på fäderne och möderne härstammande från Tyskland. Skaldens farfar, den ryktbare professorn i Uppsala, hette ej förgäfves Arndt i dopnamn efter författaren till den Sanna Kristendomen — hans veka lyriska natur hade äfven på det religiösa hållet en lutning åt det svärmiska, och hans porträtt, som ännu hänger i Uppsala universitetshus, visar ett vulgärt ansikte, men prägladt af ett vekt och tungsint allvar. Skaldens egna föräldrar, lagmannen Johan Arendt och dennes hustru, prästdottern Katarina Hermonia, voro båda religiöst känsliga naturer, och deras hem hörde till dem, som fäst de pietistiska läromästarnas ord om tukt och helgelse öfver sin tröskel. Där förekommo konventiklar och religiösa samkväm, vid hvilka bibelordens innebörd utlades och begrundades, där lästes Arndt och Scriver, tyska och svenska uppbyggelseböcker, där sjöngos psalmer, ej blott de gamla kraftiga af 1600-talets svenska psalmister, men äfven de Halleska psalmerna ur Franckes skola och deras motbilder på svenska, Mose och Lamsens visor, den fromme assessor Lybeckers innerliga, ödmjuka och känslosamma sånger. Man var där, som Bellman skrifvit, angelägen »att

med sin Gud i vänskap stå», och den vackra modern med de många barnen var ej blott alltid »charmant i klädsel och delikat i umgänget», men en eftertänksam, gammaldags svensk husmor, mån om hvad som var »rent och gudligt» och orolig »om sin samvetsfrid». De första sånger Bellman hörde voro de psalmer, som hans amma, Anna Berg, trallade vid hans vagga, de första sånger han själf skulle skrifva voro också offer af en ungdomligt darrande religiös känsla. Ännu under sin lärare Ennes' ledning öfversatte han, blott femton år gammal, ett par af den Halleska psalmbokens sånger, och de första dikter, som förde hans namn till offentligheten, voro också religiösa betraktelser — särskildt öfver passionstexterna, tryckta i Salvius' allvarliga Lärda Tidningar (1757—66). Psalmer inlämnade han också 1765 till psalmbokskommissionen.

När han begynner försöka sig som skriftställare, är det också djupt religiösa verk, som upptaga hans tid och tankar. Han öfversätter D. von Schweidnitz' Evangeliska dödstankar, Dufours kristliga och moraliserande lärobok Undervisning lämnad af en fader åt sin son och sist en lång och vidlyftig postilla — på hela 700 sidor, ett utdrag ur Scrivers Själaskatt. Det första af dessa verk är tillägnadt modern, och hennes gamla fromma ögon tyckas hafva hvilat öfver allt den unge Bellmans arbete under dessa år. Han framstår i de första sångerna som en vek och renhjärtad yngling med en ung troendes fasa inför den värld, hvilkens tusen stämmor locka och tjusa, med de samvetsagg öfver de första nederlagen under ett

hett och pockande blods kommando, som i ett tungt och pietistiskt hem växa upp som röda krukblommor. Ty den unge Bellman var säkerligen alldeles för naiv, för enkelt lättrörd, för att vare sig som koketteri eller stilöfning nedskrifva den suck af ruelse och längtan, som begynner med orden:

Hjälp, o Gud, och dig förbarma
af ditt rika kärleksmått,
att ett barn som vilse gått
med din nåd du må omarma.

Tidens epikureism, stockholmslifvets njutningslystna och döfvande laisser-aller och först och sist skaldens långt mer lättrörda än djupa själsläggning insöfde snart denna ungdomliga samvetsömhet, men den religiösa känslan från ungdomsåren fortfor att lefva inom honom. Fast med stilladt flöde rann den visserligen i en afsides, men därför dock ej glömd trakt af hans själ, och äfven midt i sin mandoms mognad erfor han ej sällan behofvet att tolka dess klang, som han tolkat allt i sitt inre, i det sångens tungomål, som nu en gång var hans. Så skref han de nya gudliga tankar, som äro kända under namn af Zions Högtid (utgifna 1780—87), utan att kanske själf märka, att han förändrats sedan de unga dagarna:

Rannsaka dig, min själ, upptänd din låga sakta,
sök Gud uti din bön, lär rätt hans nåd betrakta,

heter det åter här med trosvisst hopp, att »nådebordet stod dukadt» äfven för den vilsegångne gästen, och denne märker ej själf, att han väl länge

suttit mellan Fredman och Ulla. Det bör ej vara uppbyggligt för en troende att läsa följande prof på allts fåfänglighet:

Än en gång låt ögat blicka
på en skönhets öppna barm:
bäst den andas, hög och varm,
börjar den sig undansticka
platt och skrynklig, kall och bar.

Bellmans andliga dikter kunna blott undantagsvis — som den härliga öfver andra söndagen i advent, hvilkens rop till väktaren kanske Tegnér ihågkommit i Mjältsjukan — tilldelas någon hög rang. De äro älskvärdt genreaktiga i framställningen med ett barnsligt försjunkande i känslan, som är rörande, men de sakna bredd och styrka, och två till lif och själsläggning befryndade, ehuru eljes mindre rikt begåfvade naturer som Lucidor och Lidner hafva båda på detta fält nått högre, föregångaren genom den mörka, uppskakande timbren i sin bön af ruelse och själaångest, den samtida genom sin hymntons ljusa och sublima flykt. Dock, det litterära värde Bellmans andliga diktning kan äga är vida underordnadt dess psykologiska intresse. Helt visst, allt det, som gjort Bellmans namn oförgätligt, har, som hvar man vet, ett rent motsatt drag, och i sina mest dityrambiska och geniala ögonblick känner han, som jag skall visa, också detta, men blott orgien är öfver, är han åter den barnafromme Bellman, med klockklangen från Maria kyrktorn i sitt hjärta. Aldrig har det fallit honom in, hur lifsnjutningen än behärskat

hans tillvaro, att låta sin epikureism blifva hvad den var för så många franska samtida och hemma i Sverige för den unge Kellgren — en dogmatisk förståndets lära. Nej, Bellman är hela lifvet igenom barnet, som syndar på nåden, med en naiv och rörande tillförsikt till att man ej skall räkna så noga med en så from och hjärtegod slarfver som han. Utan det religiösa draget skulle hans typ vara kall och obehaglig och hans figurer svårfördragliga. Nu vet man, att hur galet det hela ter sig, kommer Petrus att småleende föra handen till nyckelknippan, när Fredman och hans följe en gång komma och knacka på.

Den pietistiskt färgade religiositet, Bellman fått i blodet, som fyllt hans barndom och ungdom, har gjort honom till den lättrörda, känsliga natur, som han är, har gifvit honom den darrande mottaglighet, som är hans skaldskaps källa. Äfven där det kristliga draget är alldeles borta, känns det som en osynlig komplementsfärg, som minnet af en bortgången kan kännas i de rum, i hvilka han lefvat. Detta fenomen är för öfrigt ej enastående — 1600- och 1700-talets stora religiösa rörelser hafva, litteraturhistoriskt sedt, kanske sin största betydelse som känslans första uppfostrare. De hafva plöjt, där Rousseau skulle så — och många moderna känslor hafva grott ur af dem förberedd jordmån.

*

Jag har med några ord sökt antyda Bellmans ställning till 1700-talets båda litterära hufvudföre-

teelser: förnuftets upplysningskamp och den individuella känslans återuppvaknande. Det återstår ett tredje element i tidens vitterhet — hvad vi skulle kunna kalla dess epikureism, det njutningslystna lättsinne, den stämning af rus och fest, hvilken beledsagar vår föreställning om rococon som en följd af soliga bilder med okynniga, galanta och pudrade vin- och kärleksgudar, med ett ackompanjemang af skratt, kyssar och skrynkladt siden, med ett brus af vin, skummande mot djupa urringningar. Den epikureism, som drog genom hela 1700-talets litteratur, hade dock i Frankrike sitt stamhåll och lefde där på ett tvåfaldt arf — renässansens återuppståndna hedendom och den galliska medeltidens frivola skämtlynne. Tyngst vägde minnena från antiken. Alltid är det den Afrodite, som vred Arkipelagens skum ur sin fläta, alltid den Bacchus, som med sina mänader drog genom Hellas, hvilka den franska kärleks- och dryckeslyriken dyrkar, när den hyllar de jordiska fröjdernas gåfvor. Det är intressant att se, hur från Ronsard, renässansens fader, och till rococons mest sminkade och myskdoftande poeter, som Dorat och Gentil-Bernard, motiven och stämningarna från Anakreon, Horatius och de romerska elegikerna ständigt upprepas, vridas och varieras. Den enda motvikten häremot är den rent galliska chansonen, sådan den öfver Villon och Marot kommit till den moderna franska vitterheten. Det yppersta exemplet på dylik diktning äro helt säkert de dryckessånger, som advokaten Jean le Houx med tillgodogörande af gammal normandisk visdiktning utgifvit i 1600-talets början

under den halfmytiske valkaren Olivier Basselins namn. I sitt hemlands äppelvin och i drufvorna från Orléans har Basselin hittat idéer och fantasier snarlika dem, som den stockholmske urmakaren utan ur och verkstad fann i tennstopen med brännvin eller remmarna med rhenskt. Också Basselin känner sig utan glas som ett rankigt skepp på böljan, »un navire sans pompe», också han har sina mer lustiga än precis vördsamma privatfunderingar om gamla testamentet. Han förebrår fader Adam att hafva haft en oädel smak för fråsseri — hade han tyckt om att dricka i stället för att äta, hade Eva fått stå där med äpplet — och i stället prisar han patriarken Noak, »qui planta la vigne». Lika väl som mången hjälte i Bacchi tempel hade han förtjänt bära i sin vapensköld »röd näsa i blått fält», ty hvarken hvitt eller clairet hade han sparat för att färglägga den med hög och ärofull kulör, och hans filosofi är Fredmans egen. Bort all melankoli och allt chikaneri:

Hé, qu' avons nous affaire
Du turc ni de sophy,
Don don?
Pour veu que j'aye à boire
Des grandeurs je dis Fi,
Don don.
Trinque, Seigneur: le vin est bon.
H o c a c u i t i n g e n i u m.

Denna diktning, hvilande på gamla traditioner, fick skäligen närstående uttryck äfven i Henrik IV:s och Ludvig XIII:s glada Paris. Det uppstår vid denna tid de första spåren till en litterär Paris-

bohême, lefvande på krogarna i La Cité (som på den från Villons tid ryktbara Tallkotten) ikring trakten vid Pont-Neuf, charlatanernas, gycklarnas, farsörernas, alla hemlösa och obundna existensers tillhåll, där pariserlynnet sprutade fram, ej alltid i den renligaste form, men friskt och käckt som vattnet i traktens berömda brunn, La Samaritaine. Litterärt finner man detta lif afspegladt hos Saint-Amant, hvilkens groteska vers ej sällan hafva en bellmansk fläkt i sina litanior öfver krogar och vin, med ett tygellöst öfverdåd i rimflätning och form. Med sin vän Faret, kärt rim på »cabaret», går han från krog till krog, och, som Fredman, kallar han samman alla de original, som höra till den heliga buteljens brödraskap.

Med Ludvig XIV:s tid skjutes hela denna riktning åt sidan, hvilken hvarken genom sin folkliga form eller sitt njutningslystna och ogudliga innehåll passade ihop med det stora århundradets förnäma och stilstränga smak. Men den dog icke; genom en följd af visor med samma galliska, oppositionella humör lefde den kvar, firade sina fester och sina orgier af vin och lättfärdig sång i de aflägsna rummen af Ludvig XIV:s stora praktbyggnad, och i dem fostrades vid klang af glas och gäckande refränger regentskapets och rococons anda. Detta tidehvarfs nöjesgudinna, La Folie med silfverbjällrorna på sin skallra, har ännu kvar i minnet de gamla dryckesbrödernas allra mest vågade kupletter, och från 1600-talets bacchiska och frivola poesi går en länk till Le Temple, Tempelherrarnas palats, där kring prinsarna af Vendôme — äkta ättlingar

af Henrik IV och Gabrielle — samlades rococons vildaste nöjeskrets, hvilkens epikureiska filosofi dess poetiske president abbé Chaulieu uttryckt i glatta vers, den krets, där den unge Arouet gjorde sina första lärospån. Det gamla ordstäfvet, att allt i Frankrike slutas med visor, gäller framför allt 1700-talets första hälft. I tusen former, som bordvisa, dryckesvisa, politisk och erotisk sång, behandlade dessa allt som hände, dränkande det sista nederlaget mot Fredrik II och den sista skandalen med samma lustiga omkväden, samma parodiska alleluia, och samma galna »lon lon la de rirette, lon lon la de riri». Och sångarna äro legio. Det är abbéer, som de L'Attaignant, som hade Petrus till skyddshelgon, därför att tuppen bredvid honom är en kapun, som genast kan stickas på spettet, och nyckelknippan vid hans sida är nycklarna till vinkällaren. Han sjunger om Bacchus, om Cupido, om Phyllis och Iris och dess emellan någon andlig sång öfver Kristi uppståndelse på melodien Près de la jeune Thémire. Det är abbé de Grécourt, den självsvåldigaste af prästerliga skämtare, drifvande en lek med fikonalöf ännu dristigare än La Fontaines, med samma hufvuddilemma i sitt lif som Sankte Fredman:

Dois-je-aimer, dois-je-boire?
Irai-je à ma Nanon?
Irai-je à mon flacon?

Det är de »sista gallerna», Collé och Piron, båda laddade med lustiga kupletter och infall, som elektricitetsmaskiner med elektricitet, stiftande med

kolleger och fränder Le Caveau, denna 1700-talets berömda litterära dryckesklubb, där chansonen ständigt satt till bords med gästerna och skrattade och galnades i kapp med dem. Kring denna krets samlade sig en mängd visdiktare, alla i stånd att »mellan vinet och tobaken» improvisera sin visa. Bland dessa bör särskildt framhäfvas J. J. Vadé — på grund af det folkliga draget i sina sånger. Hos honom lefver all parisgatans munterhet upp igen, och hans Bacchus är icke den vanliga rococons — Anakreons unge vingud, med skalkaktig elegans ännu in i yran, utan samma Jordaenska typ, som Bellman dyrkar — den pussiga och plakata gubben, grenslande öfver tunnan,

Bacchus sur un cruchon,
À califourchon,
Dans un grand torchon
Portoit un cochon, o. s. v.

Vadé har också (från Scarron) det samma parodiska draget som Bellman. Han talar om monsieur Phébus, mamzell Junon, i toklustig blandning med gamla testamentets herrar och profeter — och han har ett sätt att göra groteska vers, som verka komiskt genom sin meningslöshet och sin uppramsning af namn. Alldeles som det brukas i de ofta — med förlof sagdt — mer bullersamma och bråkiga än roande ceremonierna i Bacchi Tempel:

Stänk ratafia!
Sjung vår litania;
Noak, Maria,
David, Uria,

etc. i oändlighet.

En ny litterär genre, som slutligen under 1700-talet gaf visan en fristad och en rik uppblomstring, var den komiska operan. Den blef ett ofantligt magasin för ny och gammal visdiktning, och den gamla själfsvåldiga vaudevillen fick här en idealare färg, tack vare den förtjusande och sirliga skönheten i rococons tonkonst.

Att Bellman väl kände till hela denna diktning, är utom allt tvifvel. I de dåtida tidningarnas »bokhandels-avertissementer» står den annonserad. Adolf Fredriks franska trupp gaf alla de moderna komiska operorna, och resenärerna, som vände hem, medförde bland parisermoderna de sista kupletterna. Ju mer frihetstidens Stockholm smittades af århundradets njutningsfeber, dess bättre passade denna franska chanson alla de glammande svenska lagen kring de ostindiska bålarnas fluidum. Bellman har hört och lärt dessa visor — han har insupit deras anda af ystert lättsinne, deras återuppväckta hedendom, manande att i bägaren och Phyllis' kyssar fånga ögonblickets evighet. En noggrann jämförelse skulle kanske också visa, att med melodien, som Bellman lånat, halkat med en eller annan strof, som han efterbildat, ett eller annat uppslag, som han fullföljt. Och dock skulle skörden af dylika direkta lån helt säkert ej blifva stor. Hvarför låna, när man har sådana fonder själf? När man är ett instrument, som spelar så lätt, är det ju nästan genare att hitta på själf än att efterbilda andra. Därtill kommer, att det dock ligger en afgrund mellan Bellmans och gallernas visa.

Den franska visan är trots all yrsel alltid för-

ståndets förståndiga barn. Den kan hafva den frispråkiga uppsluppenheten hos en världsdam på ett »partie de débauche», den mer än djärfva skojfriskheten hos en soubrette, som slår sig lös med Frontin eller Mascarille, ja, fräckheten hos Catin, sjungande medan hon löser upp korsetten, den är aldrig själfberusad — den slår gnistor utan att själf brinna. Dess innehåll är i nio fall af tio en galant anekdot (som ofta är från renässansen, ty de galanta anekdoternas antal är, om ej så begränsadt som dödssyndernas, alls ej oändligt), men denna anekdot är lik kavaljerernas fickdosor från tiden. Den är målad med lättfärdiga gudinnor, men gömmer inuti någon hälsosam krydda — och kryddan är den till en uddighet koncentrerade världserfarenhet, som kallas ett epigram. Till uttryckssättet är den franska visan romansk från rococons tid, d. v. s. mer eller mindre glatt, elegant, dansande och otvungen — utan våldsamma brytningar, utan starkare affekter, utan flamländsk marknadsyra, utan naturmelankoli och än mer utan en blandning af allt detta, oförenlig med franskt lynne i allmänhet och framför allt med l'ancien régime's.

Det behöfver ej påpekas, hur Bellman till känsla och anda (såväl som till storhet — han skapar som Rabelais och i högre grad än denne en hel komisk värld) skiljer sig från de franska visdiktarna. Hvad han lärt af dem är epikureismen i tanken och uppfattningen, som stämde ihop med hans egen natur och hans tids Stockholm, och därtill ej obetydligt af sin formgifnings konst. Det koketta, sirliga, eleganta draget i hans vers, den af musiken betinga-

de menuett- och rigaudonformen på hans dikter, i hvilken han på ett så egendomligt och öfverraskande vis pressar in sina våldsamma svenska ord och scener, de äro hämtade från den franska chansonen, från den franska tonkonsten. Hur vildt det går till på Lokatten och Gröna Lund, hur svenskt rättframt Fredman, Mollberg och Ulla konversera, versen, som följer den ideala melodien, bevarar alla kontradansens behagfulla rörelser, den går på fina röda klackar äfven genom gränderna. Och detta rococo-piruetterande, gratiösa och behagfulla i form och uttryck behåller Bellman hela lifvet igenom. Tag en dikt från hans sista år, t. ex. den förtjusande namnsdagsdikten Till mamsell J. M. G. från år 1788:

Spel opp en dans, stig, spelman, opp
för Jeanne Marie och buga dig,
på hennes namnsdag, vid ett hopp
inom dess tröskel stig!
Vid valthorns klang och flöjters skrål
förkunna nu för Jeanne Marie,
att hennes namnsdag tål en skål,
och skålen skall nu bli:
Lycka till, vår gunstiga mamsell!
Hennes skål sku vi till morgon kväll
hälla ur, hälla i:
Jeanne Marie!
Raljeri! —
I botten drick som vi!

Hur är ej en sådan strof bugande och krumbuktande! Så artigt kan blott en rococopoet bjuda sin sköna en namnsdagsdikt, en »bouquet», som dylika verser träffande kallades. Och dock är detta poem

skrifvet så sent som 1788, då den glada tiden dansat i grafven, då Bellman själf var en åldrad och förfallen källargäst — hur hade icke rococons ton och anda införlifvat sig med hans väsen!

Utom själfva strofbildningen och den språkliga hållningen, peka en mängd andra formella egendomligheter på inflytande från Frankrike, på studiet just af 1700-talets lätta litteratur. Bellman har ju knappast diktat ett enda kväde af någon betydenhet, där han ej rör sig med den franska rococons Olymp och dess gudomligheter, så lika antikens som Sèvres' och Meissens porslinsfiguriner likna Akropolis' marmorbilder. Hos honom härskar tidens behagsjuka Venus med de brinnande ögonen, uppnäsan, den spotska sinnligheten i leendet och den kuttrande dufvan tryckt mellan brösten. Cupido måttar i hvar krog med sin gyllene båge, lekfulla dryader bo i Hagas eklundar, och i Mälarens vatten simma famnande tritoner och nereider... Pafos ligger på Djurgården, och »Blåsen nu alla», med Ulla roende ditöfver i spetsen för sitt hof, är den svenska rococons I n s k e p p n i n g t i l l C y t h e r e. Gudomlige Watteau, är det förmätet att här erinra om dig? Helt visst — ingen, och allra minst en nordbo, har någonsin haft en njutningsdröm, som i utsökt elegans, i förnäm och trånfull melankoli kunnat jämföras med den, ditt bröstsjuka blod känt och din förtrollande pensel målat. Och du skulle hafva ryst för den »kullriga» Ulla med sin gatustass af nopkin och sina parfymer från krögarens toalettbord, för hennes stab af Jordaenska drinkare, du, de fina gestalternas, det skiftande sidenets, den för-

finade längtans mest förfinade skald! Men ändock är det öfver Bellmans njutningslycka en ton, som klingar samman med din njutningssorg, och de landskap, ni båda älska, speglande vatten, blott befarna af båtar, i hvilka Tirsis och Amaryllis glömma årorna i hvarandras famn, parknatur med mjuka gräsmattor att hvila på i drömfylld skugga, dessa landskap, dit ni båda lagt sommarlyckans paradis, hafva i susandet af våg och blad något af samma obeskrifliga musik.

Sådan är Bellmans ställning till den litteratur och konst, af hvilka han utan fråga rönt mest inverkan. Men har den vittra epikureismen i något annat land berört honom? Man kan därpå med tämligen stor säkerhet gifva ett nekande svar. Den litteratur, som man eljes närmast kunde tänka på, den tyska anakreontiken, sådan den just under Bellmans barndom och uppväxt florerade i de tyska staterna, var ett rent litterärt mod, »att dikta efter Anakreon, utan rim, skämtsamt och förälskadt». Aldrig har Heines kvicka ord om dem, som offentligen predika vin, men i hemlighet dricka vatten, passat bättre på någon diktarskola än på denna krets af nyktra och hedervärda tyska skol- och ämbetsmän, som bekransade sig med rosor och vinlöf. Ibland kryper också det borgerliga filisterdraget fram i deras egna dikter. Uz, en af riktningens banérförare, erkänner så:

Kann ich mit Klugen mich erfreuen,
So schmeckt auch Wasser ungemein.

Af dylika beskedliga anakroentici har den, som blir sjuk af svagdricka, ingenting lärt. Inom den

italienska litteraturen finnes däremot ett enstaka beryktadt poem, på hvars likhet i stämning och form med Bellmans diktning en vän fäst min uppmärksamhet. Det är en stor dityramb, Bacchus i Toscana, af den på 1600-talet lefvande poeten och naturvetenskapsmannen Francesco Redi. Med en dityramb-ton, ej sällan erinrande om Fredmans i sin yrande, vilda lustighet, skildrar han, hur Bacchus, åtföljd af sin älskade Ariadne, tågar genom Toscana och pröfvar dess vinsorter. Till och med den, som ej förstår italienska, skall känna den egendomliga analogien (att det varit någon litterär beröring emellan den gamla medlemmen af Accademia della Crusca och Bellman är ju mycket osannolikt, ehuruväl Carl Michaël kunde italienska) af de få rader jag citerar som afslutning på denna skiss af Bellmans ställning till andra länders vitterhet. Det gäller t. ex. följande uppräkning af Bacchi instrument, dryckeskärilen:

Quelle tazze spase e piane
Son da genti poco sane,
Caraffini,
Buffoncini,
Zampilletti e borbottini,
Son trastulli da bambini.

Eller följande öfver en sjöfärd till Brindisi:

Oh bell' andare
Per barca in mare
Verso la sera
Di primavera.
Ariannuccia, vaguccia, bellucia,

Cantami un poco, e ricantami tu
Sulla Mandola la cuccurucù,
La cuccurucù,
La cuccurucù,
Sulla Mandola la cuccurucù, o. s. v.

*

Bellmans stora period, hans egentliga litterära blomningstid, infaller under frihetstidens sista och den gustavianska tidens första decennier. Bellmansdiktens så länge osäkra kronologi är visserligen ännu alls ej i detalj klargjord, men Richard Steffens skarpsinniga undersökningar hafva dock gifvit dess stora linjer, visande att skaldens guldålder inföll under denna tidsrymd, och att, äfven inom denna, den första hälften till och med 1775 är hans lifskraftigaste skaparperiod. Bellman vore icke en äkta svensk lyriker, om ej hans alstring fallit samman med ungdomen och den första mandomens öfverfyllnad af blod och känsla. Edv. Bäckströms vackra och vemodiga ord om de svenska syrenerna:

De blomma hastigt och de vissna länge,

hafva gällt mer än ett svenskt skaldelif. I stort sedt gälla de också Bellman — ehuru han, tack vare sin naiva själsläggning, kunde längre än många behålla sin ungdomlighet, det ungdomligt friska, intagande och älskvärda i sitt väsen. Men trots detta in i gubbåren bevarade barnasinne måste hela Bellmans skaldeverksamhet allt ifrån tiden 1775 betecknas som ett långsamt sjunkande i poetisk kraft. Det, som först brister är den lyriska skärpan och koncentrationen, som så beundransvärdt prägla

Epistlarna — ty i dem är skaldens förmåga att med impressionistisk hastighet måla, att just med de enda rätta ackorden anslå en stämning, så den återdallrar i åhörarens bröst, rent af fenomenal. Denna korthet och säkerhet, som för öfrigt är den äkta lyrikens »conditio sine qua non», mister han sedan allt mer och mer och söker ersätta med ett bredare, ordrikare manér. Sammanställ ett ögonblick Parentionen öfver Lundholm med den tio år senare skrifna öfver Movitz, och skillnaden framgår vid första ögonkastet. I den förra är allt flykt och fart, ord och rytm följa stämningen ystert och lätt som tyllen kring en af musik berusad danserska, den diktande skalden glöms alldeles bort, därför att den komiska gestaltningen är så träffande och ögonblicklig, att man är ryckt med in i ett verkligt Bacchuståg, ett svenskt Bacchuståg af omedvetet komiska och saligt rosenröda drinkare. I den senare är allt lika långt som tröttande. Det är en ansträngd lustighet öfver ändlösa och krystade alexandriner, och man blir ängslig inför alla dessa stora och anspråksfulla komiska fukter, som ej nå fram till det äkta komiska uttrycket, det äkta infallet, som blixtlikt upplyser en situation. Apparat och retorik hafva kommit i stället för natur och sång, lättheten att i oändlighet skaka rim ur ärmen tyglas ej längre af ungdomsårens omedvetna behof af konstnärlig enhet. Se på alla de många och långa orationer Bellman hållit på 1780-talet och senare, öfver revolutionsdagen, Gustaf III:s födelsedag o. s. v., och utom det naturfriska, som ställvis präglar dem och skänker dem en idealare glans, hur led-

samma äro de ej i sin formlösa lätthet, med sitt språkliga på måfå, minst af allt passande för denna genre, som kräfver en Oxenstjernas eller en Leopolds eleganta säkerhet. — Men det är icke blott formen, som mer och mer försvagas, äfven själfva den lyriska fylligheten, stämningens rikedom knappas in och krymper. Hur stå icke alla de realistiska figurerna i Fredmans Epistlar som i ett ljusdunkel af lyrik! Något af den tjusande kontrasten mellan Rembrandts naturalistiska figurer och det ideala ljus, i hvilka målaren insatt dem, finns också i dessa dikter. Äfven i dem ligger en underbar motsats mellan ord och melodi, mellan figurer och landskap, mellan det skiftande, men alltid poetiska skimmer af lifsfröjd, orgie eller kvällsvemod, i hvilket dessa Bacchus-präster och prästinnor presenteras, och deras simpla ansikten. Denna kontrast, som är en af Bellmans-diktningens mest hemlighetsfulla behag, försvinner därigenom att lyriken torkar in. Mer och mer förflyktigas stämningens fina silfverton, flyr det daggiga, lätta töcknet, hvilket som gryningen af en svensk junimorgon förut omsvept den bellmanska världen. Betrakta blott ett par dikter i Fredmans Testamente, skrifna 1791 till motiv från Hogarthska taflor! De vilja likna Fredmans Epistlar i ämnen och anslag, och dock, hvilken skillnad! »Zum Teufel ist der Spiritus», och det som är kvar är visserligen ej flegman, men en grumlig och sjudande bottensats. Kvar äro ofta blott tomt buller och larmande cynism!

Man behöfver nämligen ej vara moralist för att finna flera af hans senare dikter, som t. ex. Smed-

gatsbrunnen eller Bacchi port, osmakliga. De snudda vid det gemena, därför att de sakna det, som ej blott ursäktar allt, nej, gör allt strålande, som vidrörandet af skönhetens eget trollspö, ungdomsglansen, lidelsen, rytmen af hett blod i dans, pulsslagen från ett hänfördt hjärta. Hvad betyder drycken, blott den gifver ruset, utropar Musset, och han hade rätt i fråga om sig själf. Ty aldrig har han drömt hvitare och själfullare, än i de år, då absinten redan förgiftat hans blod. Skulle det verkligen vara sant, — och åtskilligt talar för denna Steffenska hypotes, — att sådana gudomliga mästerverk som Ulla min Ulla, Liksom en herdinna och Hvila vid denna källa verkligen stammade från skaldens äldre år — ja, rent af nydiktats för upplagan 1790, visar det visserligen, att den grånade kroggästen, hvilkens bedröfliga ålderdom dokumenten mer än tillräckligt låta oss känna, ännu flera gånger återfått hela sin inspirations vårkraft. Ty om än hans yra lifsförgudning annorstädes gifvit sig luft i vildare, mer betagande ackord, har väl näppeligen hans idyllers pastorala vemodsklang klingat vackrare än i dessa dikter.

Dock, undantag blifva alltid dessa stunder under Bellmans äldre år, och stora flertalet af de vers, som stamma från tiden efter 1780, hafva något på en gång mattare i gestaltningen, mera nött i uttryckssättet och ofta mera groft i känslan än dikterna från föregående tid. Det vill till, att man ihågkommer, att Ullas sångare aldrig blef en man som andra, men alltid en yngling, seende världen som genom sin första florshufva, som ett brokigt

fantasmagori, en evig, grotesk vinets och kärlekens ordensfest. »Jag ser en kärleksgudinna i hvarje loppa och en Astrild i hvar utkastad nedandel; en uttrampad nedkippad sko... min gud... ett fruntimmers såla, hvarpå hon vandrat i Gröna gången, ger mina ögon mera lif och vällust än den lager, hvarmed man mig på medaljen hedrat», utropar skalden, 54 år gammal, familjefar med flera barn, i den autobiografi han författat på gäldstugan, och som midt i hans djupa ekonomiska, moraliska och kroppsliga ruin ännu har kvar all en ynglings älskvärdhet — och karaktärslöshet. Att mäta en sådan natur med borgerlig linjal vore både dumt och omöjligt. Själfva den dygd, som man sist vill sakna hos en man, värdigheten, tänker man ej på i fråga om Bellman. Han är ett barn, som fått sitt snille såsom Aladdin sin citron, fallande ned i turbanen, och han förblifver alltid ynglingen, som leker i gatsmutsen, men det gör på längden ej ens Aladdin ostraffadt. Diktningens källåder flöt helt visst under hela hans lif genom hans själ, men det var blott i hans ungdom, mellan 25- och 35-års-åldern, dess flöde steg till det enastående springvatten, som i skimrande färgspel återspeglade mull och himmel.

*

Den Bellman, hvilkens skaldskap är odödligt, är således framförallt den unge extraordinarien i diverse sällan besökta verk, sektern från 1766—75, som så många andra gelikar flott kavaljer i röd kappa och sammetsväst, piruetterande på Lorenz-

bergs och Träskets assembléer med briljanten på skon, trots det att morgonblunden ej sällan obehagligt störes af så ogrannlaga besök som herrar Sidenströms och Blombergs. Om detta sorglösa, glada lättsinne alltid kan kallas svenskt och stockholmskt, var det mer än någonsin fallet just under detta tidskifte. Under frihetstidens sista decennier infaller den svenska rococons stämning af »före syndafloden». Politiken har blifvit en formlig St. Veits-dans, ryckande hela landet in i sitt tummel och sin korruption. Finansförhållandena kunna ej kallas mer spännande och svindelaktiga under kriserna med Law. Allting dansade, det hela var ett stort hasardspel, i hvilket man, yr i hufvudet af nöjesfeber och världsförakt, ropade sitt vilda: »va la banque!» Detta njutningsrus, som efter revolutionen 1772 förbyttes till en mera lugn stämning af patriotiska segerförhoppningar och nöjeskärt välstånd, har just den man gifvit evighetens apoteosering, som Claës Ekeblad, Johan Gabriel Oxenstjerna och andra träffade öfverallt i de sällskapsordnar och gillen, i hvilka Stockholms medelklass roade sig, och som de skildrat halft som muntrationsråd och halft som snille med en underbar konst att gifva improvisationens poetiska uttryck åt det flyktiga nuets jubel, åt det svall af lifslustigt vemod, som brusar genom ett ungt lag.

Låtom oss då ett ögonblick stanna vid Bellmans mästerverk, Epistlarna och de Bacchiska Ordenskapitlen. Hvad är det i dem, som framför allt slår oss och som skiljer dem från den massa af svensk lyrik, som från samtiden finnes om vin och könet?

Först och främst deras universalitet — jag menar därmed Bellmans egendomliga behof att skapa en hel värld för sig, en hel komisk afspegling af den stora, med återkommande typer och figurer, och att så låta alla dessa lyriska dikter, ögonblickets inspirationer, få ett intimt band af samhörighet och därigenom en djupare betydenhet. Tydligast ter sig detta sträfvande, som sagdt, i Epistlarna och Ordenskapitlen, men äfven strödikterna i Fredmans Sånger och Testamente hafva samma tendens. De bibliska parodierna och alla de otaliga fantasierna om Bacchus' äfventyr, ämbete, förvandlingar, passion och död, bilda två cykler, den Bellmanska världens karrikerade gudaläror, kristlig och hednisk mytologi, sedd i vinets gyllenrosiga färgbrytningar mot krogdankarna på en svensk dryckesklubb. — Jag vet ej om det är något specifikt svenskt i detta cykliska, episkt-lyriska diktsätt. Det finns i Frithiofs saga och i Fänrik Ståls sägner på olika vis, men störst är detta universella drag hos den mest nyckfulle af alla våra stora skalder — den lika taggiga som doftande törnrosevärldens skapare, Almqvist, och nyromantikens Fredman heter Richard Furumo. Men hvad som är säkert är att detta begrepp med en enda stor ram och återkommande gestalter, så föga underligt för oss, som lefva i Balzacs, Dickens' och Zolas århundrade, på 1700-talet var förvånande genialt och nytt. Ingenting vore för den svenske litteraturhistorikern intressantare än att kunna följa, hur denna idé uppstod hos Bellman. Den finnes ingenstädes på det viset i den samtida vitterheten, ty arrangemanget med de

återkommande figurerna i de moraliserande tidskrifterna — Argus har starkt influerat på författaren till »Hvad behagas?» — och i komedien är dock något helt annat.

Detta sätt att låta sins emellan fria lyriska dikter hopsmälta till en enhetlig organism är således Bellmans eget mästerdrag, och den litet systematiska begåfning, som det onekligen innebär, öfverraskar hos en så naivt anlagd man som han. Men ett naivt svenskt geni från 1700-talet var det ju också, som första gången till en cykel sammanförde alla de skiftande, lefvande poem, som äro markens gräs och örter, Linné, den ende i sitt sekel, som i okonstlad och omedelbar dyrkan och hänryckning inför naturen, i naturbeskrifningens friskhet och flykt kan jämföras med Bellman.

Genom denna universalitet har Bellman vunnit plats bland dessa diktkonstens få suveräner, som härska öfver hela, afgränsade riken. — Bellmans stat är blott en enda residensstad, omgifven af ett par insjöar och skogsparker, men hur idylliskt skön, hur orgiastiskt genljudande af musik, kyssar, slagsmål, af ett ständigt toklustigt klingande af glas och mindre aptitliga käril är icke denna stad, där den ligger, ej inom befästningar och bastioner, utan omgifven af krogar och värdshus med vinkande ögon och bägare. I alla gatornas fönster skymta duniga peruker, lysa brinnande blickar och nakna bröst öfver de tusen skyltarna med drufvorna och pokalerna, och öfver det hela — hvilket trolskt ljus! Om dagen strålar där ständigt öfver hus och himmel Bacchi solsken, gyllene eller vemodsgult som vinet

i Olympens bålar, om natten tindra där ständigt Fröjas bloss, Venus' stjärnor, gnistrande, tårögda och berusade... Och människorna i denna stad, alla dessa original, en vild och surrande värld af längtan, begär, lustigheter och vemod hvar och en, hvem vågar skildra dem annat än med upprepning af skaldens egna ord? Gå ensam en vinternatt, då lyktorna släckas på Österlånggatan, och du skall kanske se dem komma ur Gyllene Fredens källare, stimmande, skrålande, raglande, ett färggrant och dansande följe af yngre och äldre gubbar, alla i skörten på en höftbred Rubensk brunett, Fredmans, Movitz' och Mollbergs gudinna, Ulla från Pafos.

Om denna sida, den universellt diktande, bredt skildrande kraften, är det, som i första rummet skiljer Bellmans mästerverk från samtida poesi med besläktade ämnen, torde all den nästan hemlighetsfulla förtrollning, vi erfara af hans verser, utan konstruktion kunna förklaras ur det oerhördt nationella, den utomordentliga svenskheten i hans väsen och hans verk. Med rent af oräkneliga rötter är hans poesi förbunden med den svenska jorden. Det första och ytligaste beviset härpå gifver den Bellmanska diktningen i sitt språk och i det otal af svenska sede- och kulturdrag, som den på hvarje sida meddelar. Det var, som hans själ, så omöjlig för ett allmänt eller metafysiskt resonemang, i stället med en girig ifver iakttog och gömde hvarje enstaka detalj i denna så älskade och famnade verklighet, för hvilkens kaleidoskopiskt växlande företeelser han aldrig blef likgiltig, just därför att han aldrig varsnade

bakom dem de stora abstrakta lagar, inför hvilka tänkaren glömmer krusningarna och skiftningarna på ytan (samma fenomen återfinns till exempel hos Dickens). Allt från hans barndomstid hade hans minne varit ett formligt magasin för svenskt lif, och ända in i hans sista år fängslades han på samma vis af modesaken, slagordet, infallet, dryckessorten och paryren för dagen. Också är det ingen öfverdrift, att kulturhistorikern kan finna ett helt århundrade af Stockholms hvardags- och nöjeslif i hans skrifter, hela det borgerliga Sveriges 1700-tal är där, med rubb och stubb, och om alla andra källor tröto, skulle ensamt hans verser kunna lära oss, hur denna medelklass lefde under den svenska rococon.

Men denna ständiga närvaro i Bellmans själ af svenska föreställningar och svenskt lif är det, som åstadkommit den genuint nationella karaktär, allt erhåller i hans hand. I detta hänseende kan ingen af våra skalder jämföras med honom. Det finns ej ett motiv af hur främmande eller kosmopolitisk art som helst, som ej hos honom ser ut att hafva spirat ur inhemsk mark, att vara så specifikt svenskt, som de för vår flora mest egendomliga växterna. Tag den af alla kända Opp Amaryllis! Det är en gryningssång, som skalden kastar in genom rutan som en bukett af morgonens nyss utslagna blommor, för att väcka sin lilla sjusofverska till en lycklig sommardag. Intet tema är vanligare i lyriken än detta allt sedan Horatius — mången har också behandlat det djupare och större än Bellman, men ingen så litet konventionellt. Han ensam åstadkommer något alldeles egenartadt, familjärt, natio-

nellt. Hos alla andra skalder gå de älskande ut till en skog eller äng i allmänhet, eller fara ut på något abstrakt vatten. Hos Bellman heter det:

> Låt oss fara till det lilla grundet
> eller dit bort till det gröna sundet.

Situationen är klar. Det hela har nästan en lokal bestämdhet. Amaryllis sofver i en fiskarhydda vid Mälaren, och skalden står på båtbryggan bland fiskdonen med solen öfver sig och den blå fjärden glittrande bakom sig... Bjärtast framträder den svenska omgestaltning, Bellman omedvetet gifver allt han rör vid, i hans bibliska parodier. Hans Abraham, Noak, Susanna och Judith äro uppfattade med en primitiv folkfantasi, som gamla testamentets herrskaper på svenska bondmålningar eller allmogeväfnader från gamla dagar. Hans Potifar är en svensk major, som på gamla dar gift sig med en ung skönhet, hvilken känner det högst förtrytsamt att misslyckas i sitt försök att gifva regementets yngste novis tillfälle till ett första lärospån. Ahasverus, som sitter »präktig med sin persiska krona som ett lejon i en jungfrubur» och, när Vasthi ej vill följa hans kamrerare, sänder efter den vackra pigan Esther, verkar som uppfattad af någon lustig gatspelman, som tänker sig potentaten i Susan ungefär som högtsalig kung Fredrik på dennes galanta ålderdom och hans gunstling och skaffare Haman som Erland Broman. Så är allt genomsyradt af 1700-talets svenska lif. Men djupare än denna mottaglighet för allt det inhemska ikring honom är själfva hans sinnes svenskhet, hans själs

ej i en enda punkt slitna samhörighet med allt, som är nationellt i lynne och känsla. Bellmansforskarna — framför allt Ljunggren — hafva också påpekat, huru flera af det svenska väsendets mest karaktäristiska sidor, förut representerade af olika andar, som Runius, Lucidor, Dalin, hos Bellman lefvat upp på en hand, men ingen af dessa föregångare, som skalden med uppenbar släktkärlek nämner i sina dikter, har så rikt, så fullt, så genialt som han själf förkroppsligat och sjungit ut dess egendomligheter. Jag har redan en gång i denna skiss betonat vanskligheten af att gifva en formel för den oändligt skiftande och uppdelbara sammansättning af atomer, som utgör en individualitet, hur tiofaldigt omöjligt är det då ej att försöka något dylikt för en nation! Också är det vanligtvis med de allmänna talesättens pappersmynt, som man reder sig ur en dylik svårighet. Dock, detta hindrar ej — för att taga exempel från länder, som stå vårt eget närmast — att vår känsla ögonblickligt, som inför en fysisk anomali, förnekar möjligheten af, att Andersen eller Ibsen skulle kunna vara svenskar, eller Bellman och Tegnér norrmän eller danskar. Det finns ett bestämdt svenskt lynne, som hela vår litteratur utpräglat, ett ynglingalynne, ett musikant- och äfventyrslynne, ett soldat- och eröfrarlynne, yrt och vemodigt, mer lättrördt än djupt, mer lyriskt rikt och tonande än tankeklart och skarpt, blossande upp i vackert och fort förbrinnande lusteldar, men sällan mäktigt af uthållig eld och jämn värme, absolut föredragande helgen framför veckodagarna, i behof af festens rus och ras för att känna blodet

lefva, utmanande och bullersamt, och dock med ett vekt sus af oro och melankoli längst inne, som af ständigt darrande asplöf... Och just detta ynglingalynne, som evigt skiftar färg, som har lika lätt för skratt som för tårar, är Bellmans; han har alla dessa motsatser, det känslofulla och det brutala, aristokratens naturliga finhet och elegans och bohêmens dragning mot det fula och nersölande, lifstörstens vilda och feberheta melodi med sina pauser af svårmod. Andra svenska skalder hafva spelat på en eller par af dessa strängar i sänder, Bellmans egendomlighet är, att han nästan ständigt slår an dem alla. En diktkonst, som så kvicksilfveraktigt stiger och faller i temperatur mellan lifsjublets maximum och dödens köldgrader, finns ej i världslitteraturen. Detta fenomen är något helt annat än den ofta i fransk lyrik eller hos Heine förekommande dubbelheten, striden mellan känsla och förstånd, hvilkens ironiska resultat bär inom sig världsklokhetens bitterhet och kyla, nej, det är en reflexionslös, drömmande oscillering mellan känslans alla olika poler, hvilkens verkan är trolsk som brytningen mellan sol och regnväder en nordisk sommardag. Tag som exempel följande strof, en af de underbaraste i hela världslitteraturen:

Ändtlig i detta gröna
får du mitt sista afsked röna...
Ulla, farväl min sköna,
vid alla instrumenters ljud!
Fredman ser i minuten
sig till naturens skuld förbruten:

Kloto re'n ur syrtuten
afklippt en knapp vid Karons bud.
Kom, hjärtats gud,
att Fröjas ätt belöna
med Bacchi skrud!
Ändtlig i detta gröna
stod Ulla sista gången brud,
den sista gången brud.

Hvad finns ej allt i dessa fjorton rader? Kärlek och död, afskedets vemod och smekningens salighet, musik och sommar! De gifva i en strof hela Bellmansdiktningens rikedom. Så speglar daggen på fyrväpplingen, som din älskade hittar en junikväll, äng och himmel, henne och dig, lyckans sällhet och den tysta aftonskugga, som gifver varsel om den eviga skilsmässan, allt i denna lilla droppe, som på en gång är tår, leende och pärla.

Innerst i allt detta ligger kanske det musikaliska draget. Samtliga personer, som uppträda hos Bellman, äro mer eller mindre musikaliska — flera för den sfär, till hvilken de höra, artister i sång och på olika instrument. Detta är icke blott en återspegling af Bellmans egen genommusikaliska själ. Det är något svenskt däri, ett uttryck för just det brusande och växlande nationallynne, om hvilket jag talat, och denna musik, som ej är, som hos fransmännen, blott ett läpparnas gnolande, men, som hos italienarna, tyder på tillvaron af en klingande inre värld, blir alla dessa förfallna figurers adelsmärke, liksom den beständigt gifver en egendomlig lyftning och adel åt eljes outvecklade svenska människor. Bellman har instinktmässigt känt och tolkat

den sång, som, frigjord eller bunden, finnes i svenska bröst, och ingen krog har han skildrat så arm och ruskig, att ej sång, harpa, oboe och flöjt i den gifvit tonernas uttryck för allt det, som äfven dessa nerfläckade källarkunder höra inom sig af känslans oändlighet.

Detta musikaliska element har också Bellman fått fram som själfva tjusningen öfver sina landskap — och den svenska naturens skönhet är också af en egendomligt musikalisk art, mer hörbar för örat än lätt att analysera för ögat. Det berättas — jag vet ej med hvilken grad af sanning — om en af Beethovens orkesterkompositioner, att genom ljudvibrationerna tillkommer en ton, som ej finns i partituret, hemlighetsfullt smältande och skön. Det är denna hemlighetsfulla, lyriska ton utom partituret, som — efter hvad jag tror — gifver den svenska naturen, som så ofta saknar karaktär, profil, linjernas storhet och skönhet, en outgrundlig, rörande förtrollning. Af alla våra svenska diktande naturskildrare är just Bellman den ende, som fått med denna sällsamma klang, som uppstår man vet ej hur eller hvarifrån. Läs hundra gånger igenom dikter som Fjäriln vingad och sök förklara deras verkan! Det lyckas ej — man känner blott, att de äga stockholmsnaturens egen kvinnliga, oåtkomliga och ömtåliga charm. Det är den enda gången en svensk konstnärs själ varit stämd på intervallen lika med sin naturomgifning. Också har han aldrig glömt den, men dragit en förtoning af dess skönhet in i den mörkaste stadsgränd, dit han går. Dess fläkt rister fönsterhakarna på krogarna

och jungfruburarna djupt inne i de smutsiga gatorna, och Ullas kjol har, trots alla rännstenar den passerat, alltid kvar doften af daggigt gräs. Ingen har så tolkat Stockholmsnaturen, men också har den gjort skalden tjänst mot tjänst. Det är ej skryt, men naiv sanning, när Bellman i den bekanta sången förklarar, att skogens genljud och Floras fåglaskara skola återgifva tonerna från hans valthorn. Äfven om det orimliga hände, att Stockholms människor ej längre sjönge hans visor, skulle Djurgårdens ekar, Brunnsvikens vågor, alla susande blad och sjungande vatten kring skaldens fosterstad fortfara att göra det.

*

Det finns inom vitterheten knappast något, med hvilket det drifves så mycken tom vidskepelse, som med begreppet folkdiktning, beroende framför allt på dimmiga föreställningar om dess uppkomst och innebörd. Folkvisor och alla så kallade »folkliga» diktningar behandlas med en sorts religiös vördnad, som långt bättre vore på sin plats inför konstdiktningen. Ty gömmes det ej oändligt mycket mer mystik i tillkomsten och skönheten i dikter af Shakespere eller Goethe än i de visor, som konstlöst på måfå rimmats samman af en adelsjunker, klerk eller vandrande spelman? Till denna gamla vantro, att »folksjälen» framför allt skulle söka sig uttryck genom obildade munnar och outvecklade instrument, har i vår demokratiska tid sällat sig en ny, än dummare — den, att anse den litteratur som särskildt förträfflig, hvil-

ken är folklig i den mening, att den företrädesvis sysselsätter sig med de lägre klasserna, deras lif och känslor. Liksom ej en prins, en grefve eller en docent också hörde till folket! Liksom man ej representerade sin nation dess starkare, ju mer man samlat i sitt väsen af dess utveckling och civilisation!

Ur båda dessa synpunkter har Bellman berömts som folkskald. Hvad formens och känslans folklighet angår, är det visst, att det i Bellmans produktion ingår ej få dikter, som kunde kallas visor »tryckta i år» och som besitta all visböckernas och skillingstryckens vårdslöshet. Men det är ej dessa poem, som skapat skaldens ryktbarhet, och Eichhorn gjorde Bellmans poet-ära en dålig tjänst genom att trycka de två tjocka band bagateller, som skalden ej utformat till konst. Den, som diktade Fredmans Epistlar däremot, var virtuos, ej mindre artist ut i fingerspetsarna, därför att han producerade med improvisatorisk lätthet. Intet af folkdiktens kältande tafatthet, bak hvilken man tvingas att tänka sig opejlbara djup af känsla, vidlåder Epistlarnas strofer, i hvilka allt — om också utan kallblodig utarbetning — erhållit den äkta konstens fulländning.

Folkskald är däremot Bellman, om man blir det genom att framför allt skildra typer ur lägre samhällslager, människor utan stark individuell reflexion. Men är detta icke snarare en begränsning än en förtjänst? Det är oerhördt att hafva skapat både Hamlet och Falstaff, men af dem båda hvilken ojämförligt högre och viktigare sida af mänskligheten kommer ej fram hos den svart-

klädde prinsen än hos isterbuken, hur mycket han är Sir John för hela Europa! Hade Bellman blott gjort sina »roliga gubbar», hade han blott varit en genial karikatyrtecknare, en burleskens mästare, en verklig (fast äfven då snillrikare) stamfader till alla dessa poetiskt mer eller mindre tvetydiga ättlingar på vänster hand, som tro sig äga rätt att hylla honom som släktens hufvudman. Det är humoristen Braun, humoristen Wadman, humoristen Sehlstedt och tusen andra humorister, hvar stad har sin, hvar krog har sin mer eller mindre älskvärde. Alla blanda de mer eller mindre tanklöst samman Halmstadlax och fortepiano, alla begå de en gemensam och oförlåtlig synd, den att lasta ett upphöjdt namn, ditt o Carl Michaël!

Ty det är en afgrund mellan Bellman och hans efterföljare. Han ensam har det heliga vanvettet, den gudomliga yran, hans konst är verkligen hvad Nietzsche i våra dagar kallat dionysisk, och den har Dionysoskultens ekstatiska djupsinne. Det sista ordet kan förefalla paradoxalt på en man, som uttryckligen berömt sig af att vara »en herre af mycket litet djupsinne». Ja, tankens djupsinne, det saknade Fredmans sångare så fullständigt, att han, trots sitt geni, mången gång förefaller obetydlig och pueril — men känslan har också sitt djupsinne, och hvar lidelse, drifven till nog högt stadium, har upptäckter och uppenbarelser att lämna, kanske lika märkliga som tankens. Bellmans djupsinne ligger i den djupröda branden af hans lifstörst. Hur vildt famnade han icke lifvet, hur kramade han icke njutningens drufklase mot sina läppar, så saften ström-

made öfver hela det bleka ansiktet! Han hade den orgiastiska lifsberusning, hvilken pressar fröjden intill den når fram till förintelsens kärna, och dödens klockslag tona än klarare än svagare, men aldrig helt förstummade, öfver hans världs rosenröda och rusiga tummel. Och det oaktadt faller ej bägaren, ej tyrsosstafven ur hans hand. Tvärtom, han gäckas och skämtar med döden som med den siste indrifvaren, från hvilkens växelkraf han med tusen lister och spratt smugglar sig bort, för att än en gång i rusets armar glömma den dödens tomma och mörka gäldstuga, från hvilken ingen människomakt löser oss ut. Så lyktar hvarje dikt, trots döden, som slipar sitt svärd vid tröskeln, med ekstatiska anrop till lifvets enda stora gåttydare, vinets och kärlekens gudar.

Jag är en hedning, hjärta, mun och krafter
prisa vinets gud.

Det är orgien, som talar genom skaldens egen mun ord, hvilkas innebörd han ej själf förstår, orgien, som leder den veke och barnafromme skalden till den hedendom, som är den innersta och djupaste af alla, vårt kötts och våra drifters hedendom och sinnenas yrande försök att i sin egen brand finna lifvets mening. Drufva blir då mer än drufva, blir den druckna makt, som gifver det hela samband och skönhet, kyss mer än kyss, blir uttrycket af enheten med modern jorden och alla dess alstrande krafter, och öfver det bleka, i nordiskt aftontöcken hvilande landskap, i hvilket Bellmans toklustiga

rococovärld dansar, stiga samma brinnande stjärnor, som lyst öfver Dionysos' tåg genom Hellas, då guden instiftade lifsnjutningens och förgängelsens gemensamma mysterium.

ELIS SCHRÖDERHEIM.

Den som en gång vill skrifva en utförlig lefnadsteckning öfver Elis Schröderheim står inför en ganska omfattande uppgift. Det är visserligen ej förgäfves, som den bild af honom, hvilken fällts ut i den allmänna uppfattningen, trots sitt bengaliska skimmer i grunden är enkel nog, bilden af en skämtare med geni, af en ögonblicksglädjens, det komiska ceremonielets och de lysande infallens mästare. Men omständigheternas makt gjorde denne ordens- och sällskapshjälte till det han minst af allt var danad till — en statsman, hvilkens lif blef sammanflätadt med ett helt tidehvarfs. Ett skärskådande af Schröderheims offentliga bana blir en granskning af den Gustavianska förvaltningen, ja, nära nog en redogörelse för skiftets hela inre svenska historia; och ej nog därmed, genom den hel- och halfkonfidentiella roll, konungagunstlingen städse spelade, blef han tillika en hofman, hvilkens motiv och uppträdande först kunna begripas och bedömas mot den växlande fonden af det gustavianska hofvets krönika. Lägger man slutligen härtill Schröderheims sällskapliga deltagande i hela det borgerliga och vittra Stockholmslifvet, inses lätt hur

många olika arter af handlingar den blifvande biografen måste studera, hur många härfvor han måste utreda för att få sitt verk fullständigt. Under afvaktan på ett dylikt porträtt i helfigur af Schröderheim, är det jag vill gifva en silhuett med dess raskt tillklippta profilering, men hans typ är så litet invecklad trots de mångskiftande ting han mer eller mindre väl försökt, hans förtjänster och svagheter ligga i så öppen dag, att man kan hoppas redan i en flyktig skiss få fram det väsentliga i hans personlighet och öde. Det är därför långt mindre förmätet än det kan tyckas, om jag vågar tro, att äfven en metodisk och utförlig framställning skall lämna i stort ungefär samma resultat, som här nedan följer.

Låt oss då först och främst gifva ett par data, några konturer af hans lif. Elis Schröderheim föddes 1747. Han tillhörde en gammal prästsläkt. Hans far — biskop i Karlstad — var dessutom också Gustaf III:s kristendomslärare, och den lille Elis lekte redan som barn i Drottningholmsparken med sin blifvande beskyddare. Förmodligen hade han redan då något af den förmåga att roa, som blef den första orsaken till hans gunst hos konungen och det medel, han hela lifvet igenom — och mången gång med tungt hjärta — måste använda som sin tillflykt i favoriternas hetsande konkurrens om den kungliga nåden. Tidigt kom Schröderheim från Uppsala öfver till Stockholm som ung tjänsteman. Älskvärd, lättsinnig, slagfärdig i sin konversation och spirituell i sina repliker, god ordenstalare och tillfällighetspoet, var han typen för tidens litte-

rärt anlagda vivörer och intog redan nu den plats i sällskapslifvet i Stockholm, han allt framgent bibehöll, som medelpunkt i den umgängessfär, som bildades af lägre aristokrati och högre medelklass med en viss lutning mot de vittra kretsarna. Efter Gustaf III:s statsstreck gick Schröderheims karriär framåt med stormsteg. Alltifrån 1775 kan han, som Rosenstein skrifver, betraktas som en sorts inrikesminister. Vid riksdagen 1778 var han konungens högra hand och kanske närmaste man, 1782 blef han statssekreterare, ända till medlet af 1780-talet öfverhopades han med hedersbevisningar och utmärkelser. Det var hans lyckligaste lefnadstid — liksom konungens — 1776 hade han hemfört som brud Anne Charlotte v. Stapelmohr, och hans hem var ett af de gladaste i det dåtida glada Stockholm.

Från och med år 1786 förändrades definitivt hans ställning, så till vida som hans inflytande, redan förut i aftagande, nu så godt som alldeles upphörde — åtminstone i fråga om ärenden af någon betydenhet. Den yttre orsaken härtill låg i de kända förhållandena med pastoratshandeln. Det missbruk, som drefs härmed, medan Schröderheim stod i spetsen för de ecklesiastiska befordringarna, nödvändiggjorde en reform. Schröderheim blef utträngd af Nordin och kom mer och mer i bakgrunden, sedan konungen låtit den förflugna idé falla, som han verkligen ett tag omfattat, nämligen att välja den glade, minst af allt prästerlige goddagspilten och skämtaren till Sveriges ärkebiskop. Ty Schröderheim intygar själf i bref till L. v. Engeström, att Gustaf III haft tanken att göra honom till ärkebiskop

och »elevera det embetet grufveligen». Hvilken sorglustig fars hade det ej blifvit, att se som kyrkans primas den muntre bibelparodisten, som gärna begynner sina bref med orden »älskelige, frid vare med Er, Trean, Tvåan och Esset!» — Förgäfves sökte Schröderheim sedermera återvinna sin förlorade ynnest — det lyckades honom ej. Hur mycket konungen än anlitade honom, t. ex. under Gefle riksdag, kunde den forne gunstlingen ej ens för sig själf dölja, att han dock alltid stod utom själfva det innersta och afgörande maskineriet. Husliga och ekonomiska bekymmer bidrogo att förmörka dessa år, och när Gustaf III så plötsligt rycktes bort, var hans roll för alltid utspelad. Som inbiten hofman vände han väl nu halft instinktmässigt kappan efter vinden och sökte till och med inbilla sig själf och andra, att hertigen — »Salomos visaste», som han så våldsamt gycklat med i sina bref till Gustaf III — kunde jämföras med den döde brodern, men snart var han själf lika långt aflägsnad från styrelsen som alla de andra gustavianerna, och i armod och ensamhet måste han draga sig tillbaka till det lilla landställe vid Järfva, som Gustaf III skänkt honom. Det finns en anekdot, som mer brännande än något annat vittnesbörd visar eländet af hans och alla de mäns öden, hvilkas lif blott haft furstegunst till hörnsten. För att ådraga sig hertigens uppmärksamhet säges Schröderheim en dag med sin vedyxa i hand ställt sig vid Ulriksdalsvägen och, sysselsatt med att hugga, afvaktat det furstliga ekipaget, som förde hertigen och hans känslofulle storvisir Reuterholm på en

utfärd från Ulriksdals slott. Men Reuterholm lyckades draga hertig Carls uppmärksamhet åt ett annat håll — och Schröderheims hopp att vinna furstens medlidande blef utan uppfyllelse. En snar död besparade honom förödmjukelsen af en pension af den Reuterholmska nåden. Han afled i augusti 1795, sedan han ett par månader förut beställt sin likkista.

Redan af dessa flyktiga ytterlinjer till en lefnadsteckning måste man undra öfver, att en bana, som började under så lysande varsel, skulle taga ett så olyckligt slut. Den sista stora omkastningen i hans lif efter Gustaf III:s död berodde helt visst på yttre händelser af den art, som hvarken klokhet eller andra karaktärsegenskaper kunna förebygga. Men Schröderheims ställning var, som sagdt, undergräfd långt före Gustaf III:s död, och orsakerna till, att han, som ägde så många egenskaper, ägnade att fängsla konungen, så totalt förlorade sitt inflytande, när den allvarligare tiden af monarkens regering begynte, äro lärorika att undersöka, ty de visa, hvad som innerst var stötestenen för hans offentliga bana. Det var långt mindre de missbruk, till hvilka han själf gjort sig saker eller med hvilka han sett genom fingrarna, än hans egen brist på djup och handlingskraft. Schröderheim hade njutningsmänniskans oreflekterade konservatism, epikuréns olust för att tänka på morgondagen. Smidigt följde han de små vindombytena under den fredliga tiden, helt säkert en mästare i det lilla, på det hela taget ofarliga, intrigspelet vid hofvet och i riksdagen, men när det kom till den verkliga kampen — slag-

fältet och revolutionen — då var han icke med längre. Han hade intet af sin konungs nervösa handlingskraft, intet af hans lidelsefulla äregirighet. Trefaldt fredlig som han var som kammarsittande ämbetsman, litterär sybarit och godsint borgare (en bourgeois förblef han hela lifvet i djupet af sitt hjärta), var hans idealbild af lifvet säkerligen en festbankett med en god taffel, kvicka gäster, spirituella infall och fyndiga tal. Man har aldrig hört, att Schröderheim som offentlig man velat något, haft något initiativ, några bestämda tendenser. Det var detta grunda, tanklösa och svaga i hans sinne, som gjorde, att han måste ligga under icke blott i kampen mot en viljestark administrator med idéer som Toll eller en principsäker, kallblodig och oförskräckt diplomat som Taube, utan äfven för en man som Armfelt, som åtminstone icke hade skrifvardömets rädsla för handlingar och konflikter, men fantasimänniskans smak för äfventyr och condottierens förmåga att göra sig gällande i kamp och i statshvälfning.

Men detta dådsvaga hos honom hängde nära ihop med ett annat förhållande, som äfven det blef en hållhake på hans handlingskraft liksom på hans värdighet. Han var en uppkomling, och hvad mer var, han erinrade sig detta allt för ofta, och det ökade det osäkra i hans position. Själf har han utan att tänka därpå, i sin lustiga lilla teckning af Liljencrantz biktat detta, då han talar om, hur svårt det var »för oss andra parvenyer att iakttaga skiljelinjen till de förnäma». Ytterst karaktäristiskt är det också att i detta hänseende jämsides studera

hans och Armfelts korrespondens med Gustaf III. Schröderheim skrifver alltid som en bugande rolighetsminister, med en mängd ursäkter och återtaganden, liksom i ständig oro öfver det intryck, hans egna ord skulle väcka. Armfelt skrifver långt mer som lynnet faller på, öppet och kavaljersmässigt. Visade konungen i sin ömtålighet och sina nycker en kokett skönhets dåliga humör, kunde Armfelt svara med en bortskämd favorits dristighet. Armfelt var — för att använda en liknelse från det område, som Schröderheim oftast brukar i sina skämt — en hasardspelare i stort, som oförfäradt satte ut sitt inflytande »va la banque», medan Schröderheim var den borgerlige campiospelaren, som på kanten af sin stol satt och gjorde beräkningar för att med en försiktig insats vinna potten. Men kvinnogunst och en konungagunst som Gustaf III:s vinnes helst af starka spelare. Olyckligtvis hölls Schröderheim dessutom äfven i schack af en ekonomi, som aldrig ville komma på goda fötter. Liksom Johan Gabriel Oxenstjerna, med hvilkens svaga, älskvärda och lekfulla väsen hans eget lynne hade ej få beröringspunkter, lyckades han aldrig få sina finanser ordnade på ett fullt tillfredsställande vis. Men det materiella, som för skalden med snillets och bördens dubbla glans blef en fråga i andra rummet, trängde sig i förgrunden i Schröderheims lif. Just det osäkra i hans ställning dref honom att föra stort hus och uppmuntra klienter, och han var dessutom typen för en gästfri, godhjärtad och lättsinnig Stockholmsborgare, af dem, som aldrig kunna

svara nej och hafva en oemotståndlig böjelse för slöseri och vällefnad.

Anmärkas bör också, att hans löneförhållanden voro långt ringare, än man kunnat antaga. Får man tro en ganska märklig promemoria, som han själf 1792 uppsatt för L. v. Engeström, (nu bland dennes handskrifter) skulle han, ända till dess han utnämnts till statssekreterare blott ägt kopists lön på stat »plus en gratifikation af 3,000 dl. kopparmynt (166 rdr. specie), och äfven statssekreterarelönen, 800 rdr., var, om än den blef ökad med ganska betydliga arfvoden från tulldirektionen och nummerlotteriet, ingen summa för en man som han med öppet hem och hofrelationer. Hans hus på Norrlandsgatan — det nuvarande Åkerhielmska — som han köpt för en »present af Järnkontoret», var högt intecknadt, hans ställning kunde blott uppehållas genom en följd af besvärliga och enerverande lånetransaktioner, och för att täcka konstnaderna för sina finska resor under kriget måste han till och med pantsätta sitt silfver. Jag har dröjt en smula vid denna punkt, därför att den förklarar, hur en i botten så godhjärtad och hederlig man som han kunnat förledas till att begagna sin ställning till de missbruk, som kastat en skugga öfver hans namn och rättskaffenshet.

Alla dessa omständigheter i förening alstrade en stor svaghet och omöjliggjorde till sist hans bana. All hans kvickhet och älskvärdhet kunde icke bemantla, att han blef, hvad en offentlig man minst af allt får blifva — ofarlig och utan betydelse. Då han spelat allt för stor roll för att kunna sjunka

ned till blott och bar handtlangare, gjordes han till mannen med de sekundära uppdragen, vännen på reservstat, som efterskickades vid behof utan att få vara med om själfva beräkningarna, och denna för en för detta gunstling helt säkert alldeles utpinande ställning är det Schröderheim, trots alla sina svaga och på bagateller stödda försök att återeröfra sin plats, måste nöja sig med under hela den senare hälften af Gustaf III:s regeringstid. Med sitt spänstiga lynne och sin optimistiska lifslust höll han sig dock ständigt uppe och förlorade ej ens under de mörka tiderna 1788—89 sitt sinnes elastiska munterhet. Ett bref från Finland till en af hans närmaste umgängesvänner är fullt af toklustigt öfverdåd, och från de bekymmersamma dagarna i Göteborg på hösten 1788, då majestätet, oaktadt kronan vacklade på hans hufvud, hade sinnesnärvaro nog att syssla med teaterstycken och aktristoaletter, skrifver hans sekreterare mera om de galanta förpostfäktningarna i den charmanta fru Halls salong än om nyheterna från krigsskådeplatsen. Och det var som om hofmannens kamp att återförvärfva sin förlorade gunst i den kungliga ynnesten sporrade honom, höll honom uppe och hetsade honom nästan som en förälskads täflingskamp med sina rivaler. Men de stora brytningarna under 89 års revolutionsriksdag skulle återverka på Schröderheims privatlif, föröda hans hem, blifva indirekt orsak till hans hustrus död och beröfva honom det sista stödet i den allmänna opinionen.

Att hans äktenskap länge varit en förening utan lycka i borgerlig mening, det var en offentlig hem-

lighet. Kanske var det samma brist på verklig fond och vilja, som man kan skönja hos honom på alla andra områden, som också vållade hans vanmakt att fasthålla sin enskilda lycka. Allt hvad vi känna om Anne Charlotte v. Stapelmohr visar otvetydigt, att hon var danad af ett vida starkare och förnämare virke än mannen. Jämför man blott deras infall, äro hans godlynta och oförargliga sällskapsskämt i jämförelse med hennes passionerade elakheter, som stamma från ett otåligt och lidelsefullt sinne. Tänker man på de båda makarnas yttre, finnes äfven här något af samma motsats. Snacks porträtt af Elis Schröderheim — och detta verkar långt mer öfvertygande än Kraffts d. ä. målning på Gripsholm, där Elis presiderar med en ämbetsmannamin af oäkta, gammaldags redlighet — visar en borgerlig Silenustyp med ett godmodigt, pussigt ansikte, skvallrande om epikureism och lustighet. Det är »han med stora magen», besjungen af Kellgren och Bellman, som här presenterar sig för betraktaren, och dräkten med ordensbanden verkar nästan som en munter travesti — man tänker på en »högt skinande» broder, nyss beklädd med några af de höga gradernas insignier. Fru Schröderheims yttre röjer en långt intressantare och mer lidelsefull människa. Man får därvidlag ej tänka på det vackra Lundbergska porträttet med det tjusande, pikanta ansiktet under den stora schäferhatten, då det torde vara ganska tvifvelaktigt om denna genom litografier och efterbildningar så kända bild verkligen föreställer den Gustavianska bourgeoisiens kanske mest begåfvade dam, men en liten miniatyr (af

Lafrensen?) i museet i Stockholm och en duk af Krafft d. ä. på Gripsholm gifva oss hennes drag. Båda framställa en kvinna, som på en gång har spotskt förstånd och ett kraftfullt, passioneradt temperament. På Kraffts uttrycksfulla målning sitter hon klädd i Gustaf III:s nationella hofdräkt med hög Maria-Stuartskrage, svart lif med pärlbesatta, vida ärmar och hög hårklädsel, en kostym lik den, i hvilken Fragonard ofta målat damer från Marie Antoinettes tid — man önskar att det varit han, som förevigat henne! Ansiktet är icke fint eller aristokratiskt, men fullt af intelligens, rättframhet och eld, med de brinnande, bruna ögonen och den spetsade, på en gång spefulla och sinnliga munnen.

I dessa motsatser redan i det yttre kan en psykolog nästan läsa det olyckliga äktenskapets historia. De båda makarna synas dock ända till och med 1788—89 hafva hållit samman, trots det att ryktet utpekade mer än en af husets umgängesvänner som hennes »adorateur». Mannens bref till Rosenstein ännu år 1788 vittna om lefvande ömhet för Anne Charlotte, och det är först under 1789—90, som förhållandena tillspetsa sig till det tragiska och oförsonliga. Anne Charlotte Schröderheim hade vid denna tid ägnat sin sista och mest lidelsefulla hängifvenhet åt en mycket känd medlem af det dåtida Stockholms gyllene ungdom, kungl. sekreter Seele. Han kallades »l'Adonis de la Roture», »ett under utan like, han kläder sig 3 à 4 gånger om dagen för att åkande, gående eller ridande visa sin skönhet. En gång blifver pungen tom», skrifver harmset en borgerlig antecknare. Vid riksdags-

afblåsningen 1789 hade han agerat en af härolderna, en ovanlig heder för en ofrälse, skrifver Gjörwell, »men så är han också den skönaste figure uti hela cancelliet.»

Schröderheim, som förut varit typen för en medgörlig äkta man, förändrade nu — berättas det — helt och hållet karaktär och yrkade under häftiga uppträden på skilsmässa, och icke nog härmed, han fordrade också att det barn, Anne Charlotte bar under sitt hjärta, skulle efter nedkomsten gälla för dödt och fråntagas henne. Af sorg häröfver insjuknade och dog fru Schröderheim efter barnsängen den 1 januari 1791. Elis Schröderheims förfarande i denna sak ogillades allmänt, mest därför att man bakom denna hårdhet anade en starkare vilja än hans egen — konungens, som yrkade på skilsmässa i gammalt groll mot Anne Charlotte v. Stapelmohr, hvilkens giftiga tunga allra minst skonat honom och som nu mer och mer började blifva känd som »frondeuse». Så berätta Schröderheims samtida denna sorgliga katastrof och bland dem så nära vänner till honom som Claës Julius Ekeblad och Lars v. Engeström; så, med mer eller mindre förhatliga tillägg mot den afundade »gunstlingen», spriddes den öfver land och rike, diskuterades på caffehus och gator under en kritik, vid denna tidpunkt dubbelt kännbar för den redan isolerade mannen. Mot denna mångstämmiga anklagelse bör dock alltid ställas hans egen högtidliga försäkran till Lars v. Engeström: »Mig hafva öfvergått alla de öden, som ömmast kunna affectera mennisko-hiertat. Jag har mer än någon annan varit sacrifice

åt conjuncturerna. Jag har dyrt betalt min öfvertygelse och mitt alfvar att följa den, och då enskild erkänsla icke tillåtit mig att publicera hvad mitt hierta utgjutit för den min pligt det fordrat, har man icke gjordt rätt på någon sida åt mina intentioner. Inom mitt hus har man icke varit nöjd att finna mig olycklig, man har nödvändigt velat finna mig brottslig och omensklig. Gud ske lof jag har icke varit någotdera och jag giorde dig ingen försäkran därom, om jag icke kiänt, att ditt hederliga och för oss bägge ömma hierta tog en tillfredsställelse af att veta det.»

Huru härmed förhållit sig, därom kan naturligtvis ingen döma, men att Schröderheim ej visat sig äga den smidighet och styrka, som den svåra situationen fordrade, torde dock ej vara för djärft att påstå. Den mystiske äfventyraren Björnram hade en gång spått att alla bekymmer skulle lämna Schröderheim vid hans hustrus död — det motsatta blef fallet. Hennes likbår, som med de adliga facklorna, men utan klockringning, bars ur hans hus, blef en påtaglig symbol för lyckan, som gick, och ett hem, som störtade samman.

*

Från denna hastiga öfverblick af Schröderheims offentliga och enskilda lif, fördunkladt af så många mörka skuggor, öfvergår man gärna till sällskapsmänniskan, den blixtrande kåsören, den begåfvade och spirituelle skribenten, till de sidor hos honom, som i det stora hela skapat hans typ. Här åstad-

kommo alla hans böjelser en skimrande, harmonisk och älskvärd helhet — och just det svaga och godhjärtade i hans lynne var det, som ifrån hans skämt utplånade allt bittert och gallsprängdt och gjorde hans penna på en gång så lekfullt yster och så intagande försonlig. De flestes vän, alltid med leendet på läppen och infallet till hands, var han säkerligen bland dem, som under den äldre gustavianska tiden bäst bidrogo till att göra glädjen hemmastadd i de kungliga lustslotten, lika mycket på sin plats, när det gällde att vid en karusell ututveckla en ordenshärolds mystiska åthäfvor som att uppträda som komisk mask vid ett improviseradt festspel. Med en slösares öppna händer strödde han infall och putslustigheter hvar han gick fram, och i alléerna vid Drottningholm och i gångarna vid Gripsholms slott hafva hans kvickheter varit dagens lösen och hviskats afbrutna af skrattsalfvor in i små lyssnande öron. I alla sällskapsordnar, ända från de höga frimurarna ner till dulcianernas och augustibrödernas samkväm, var han gifven medlem, talare, ceremonimästare, commendeur, ju högre i rang dess mer gillet var gladt och uppsluppet. Han kunde till och med gifva en gästroll i Bellmans ordenskapitel och för en afton pokulera med Ehrensugga och Appelstubbe. Men mest sig själf var han i sin egen umgängeskrets. Jag har redan antydt dess karaktär af att vara ett mellanlager mellan aristokrati och borgerskap med litterära ansatser — man hade förbindelser med Kellgren och Bellman — och Zibet och N. v. Rosenstein hörde till kretsens käraste gäster. Utom Schröderheims

eget hem, var det Stockholms förmögnaste borgarehem, i hvilka man råkades — hos den kuriöse rådman Dreyer, känd för sin rådbråkade franska, grosshandlarna Hasselgren, Lorichs, Hassel m. fl. Bland stamgästerna voro en del af Schröderheims ämbetsbröder, som Ulric Franc, typen för en hvass, sarkastisk och retlig byråkrat, och vidare hans frus stab af beundrare, de båda stallmästarna, bröderna Bruse, den unge Mörner (sedermera generalmajor), Bungencrona, riddarhussekreterare, mycket olycklig på den erotiska tornérplatsen, om man får tro en annan af habituéerna, Haldin-Hallenstjerna, hvilkens otryckta lefnadsteckningar gifva en högst saftig skildring af de gustavianska ungherrarnas Lovelacebedrifter, som mindre föra i tankarna Armfelt eller Lauzun, än de föga kräsna hjältarna hos Restif de la Bretonne. Kretsens sammanhållande element vid sidan af Schröderheim, dess rodocka och maître de plaisir på samma gång, var den bekante Olle Malmgren, tjänsteman i Commerciecollegium, men känd egentligen som ett af det borgerliga Stockholms original, uppvaktaren vid alla grosshandlarfruars toaletter, nyhetskrämaren vid alla middagar, lika gärna sedd i damernas budoarer som vid herrarnas trisettbord, förande de gustavianska traditionerna in i vårt eget sekel. En sedetecknare från 1800 talar ännu om kamrer Malmgrens nya »Vallsquadrill», och friherrinnan Knorring har i sina »Illusioner» förevigat honom som prestafbärare i Amaranten den minnesrika afton, då Corinnes och Delphines författarinna intogs i denna orden. Man råkades hela vintrarna och på somrarna hemsöktes de af kretsens

medlemmar, hvilka ägde sommarställen i Stockholmstrakten, gubben och gumman på Järfva, Schröderheims, herrskapet Hasselgren på Jacobsberg, Dreyer uti Canaans förlofvade land tätt intill Drottningholm. De hufvudsakliga nöjena voro improviserade sällskapsspektakel och kortspel. Om tonen och munterheten i kretsen får man en föreställning genom en mängd skämtskrifter af Schröderheim samt en följd lustiga epistlar från Olle Malmgren till Rosenstein, hvilka ännu, som den tokrolige beskrifvaren uttrycker sig, »lämna mer recreation än flere pulfver China och Cremor Tartari».

Schröderheims parodierande fyndighet lämnade vanligen texten till de divertissement, som uppfördes, vare sig man firade grefvinnan Ridderstolpes tillfrisknande efter en barnsäng med ett skämt, i hvilket Olle Malmgren agerade barnmorska eller han gycklade med Gustaf Vasa i en travesti, Campios seger öfver Lotto, i hvilken inrycktes många galanta antydningar på Olle Malmgrens dyrkan af Elisabeth Olin. Efter dessa af infall och humoristiska och skrattretande galenskaper fyllda skämt blef vanligen stämningen hög och afslutades med balett — Haldin och Olle Malmgren »dansade conjunctim en pas de deux kallad Zémire et Azor ou le Baiser malheureux».

Men kotteriets älsklingsnöje var dock campiospelet, eller hvad vi kalla kille. Schröderheim har en formlig vurm för detta spel och utvecklar en virtuositet utan gräns i att vitsa och skämta med dess terminologi. Han föregifver, att Olle Malmgren är dess uppfinnare och kallar honom därför

alltid vid hedersnamnet inventor, i riktig hög stil »högtryckande och sollysande herr inventor», och ingen Olofsdag går förbi utan att han i en eller annan skämtskrift utvecklar Malmgrens betydelse för campio och spelets egna mystiska, sociala och civilisatoriska förtjänster. Än trycker han en hel liten skämtsam afhandling: Theser under Inventors Beklagansvärda Frånvaro, pröfvade uti Campio Collegi, Olofsmässedagen den 29 juli 1787. Man får där först och främst veta, att »Campio är ett spel med kort eller rättare sagt ett Förståndets och Viljans, Smakens och Omdömets med fingrarnes gemensamma till- och medarbetande till tidens angenäma fördrifvande, hvarunder de förra urskilja, välja och dömma om korten och de senare dels verkställa deras beslut, dels blanda, taga af och gifva». Därefter följa åtskilliga andra teser om spelets förträffligheter, gående ut på att visa alla de lysande företräden, som tillkommo detta spel, hvilket — enligt en annan skämtskrift af Schröderheim — »blifvit idkat och spelat strax efter syndafloden och fått namn af Cam och varit Odens hofnöje om aftnarna efter spectaclet uti vauxhallen Wallhall». Man får veta, »att Blaren är Thors porträtt, som synes af likheten med Belätet i Domkyrkans sacristia (i Dahlbergs Svecia Antiqua et Hodierna), att Cucu varit den falk, Oden fört på fingret vid sina jakter, att Arlequin är Frigga o. s. v.»

En annan gång gifver han ut en hel »Campio-Almanacka», imiterande med oförbränneligt och flödande humör den vanliga allvarliga kalendern, uppställd som den, med tideräkning från Inventors

födelse: »Olof, Inventor, född 1749, oförmäld de följande åren, tillträdde spelet 1781, krönt den 29 juli 1786». Sedermera följa notiser om sol- och månförmörkelser »den 29 juli kl. 5,55 eftermiddagen en total förmörkelse i Campio-Dauphin, då Inventor med bara ögonen kan synas till 3 fjerdedelar gå igenom Suggans discus». Sedermera följer en vidlyftig förteckning på alla Campionisterna, och då en af cirkelns kvinnliga medlemmar afled, flux fick Inventor från Schröderheim en Stenstil »klippt i papper» öfver hennes frånfälle:

Håll. Håll. Inventor.
Döden har couperat.
Räkna ut. De. Betar. Glädjen och Venskapen Sätta.
När
Beständiga, Ledamoten, af Campio-Academien
Fru Sara Schoulz, född Westman
Geck af och kastade Korten.
Parforcen var grufvelig.
Du
Satt. I. Förhand med Kransen af Dygder och Behag
Men
Lifvets. Husar. Tog. Öfver
Det. Hade. Blifvit. Stånd
Om
Vår. Ven. Tagit Pottan och spelt ut.

Till och med under ryska kriget, då Schröderheim var öfver i högkvarteret i Borgå, är campiospelet hans uppmuntran i de mörka tiderna. »Inter arma silent Leges, sade doktor Luther, när han spelte Campio under julottan med Påfven Gregorius den andra, men annorlunda säga vi, till Fäderneslandets försvar och moscoviternas skräck

commenderade redlige Campionister, och», fortsätter han, »spelet går nu ända till Cajana och Figurerna äro verterade på Finska språket».

Jag har dröjt en stund vid dessa skämt, därför att de gifva en aning, om också utan det talade ordets värma, om tonen i den Schröderheimska sällskapskretsen, och om hans eget lekfulla, oförargliga, uppsluppna skämtlynne. Han ägde i hög grad samma gåfva som Dalin och Bellman besutto i genialisk dignitet, gåfvan att härma högtidliga former och ställa allvarliga ting på hufvudet med en clowns upptågsrikedom och en Ulfspegels munvighet. Han var liksom Bellman en född parodist, men när denne dref sitt skämt till en världskarikatyr full af öfverdåd och snille, ägde Schröderheim blott rolighetsministerns ytliga munterhet, i hvilken det finnes alltför mycket jargon. Hans skämt äro ögonblickets lusteldar, festbloss knappast ämnade att öfverlefva dagens glädje. Med sin kotterislang och sina kotteriallusioner verka de ej sällan en smula tröttande och förbryllande. När man läser dem, känner man sig understundom som en utländing, hvilken hör landets egna barn skratta åt roligheter, hvilkas udd han blott halft förstår. Exempel härpå gifver framförallt hans ofvannämnda parodi på Gustaf Vasa: Campios seger öfver Lotto, sedermera vidlyftigare utförd under titeln Gustava Gök, i hvilken Gustaf Vasas och Christierns kamp travesteras i form af en strid mellan Gustava Gök, »änka och föreståndarska» af Campio-spelet, och Maria Quintern, »månglerska och styreskvinna för Lotto-spelet». Denna studentikosa drift med sina

beständiga kvickheter från kortens och marklådornas värld nådde dock ända upp till hofvet, och med någon förundran torde väl de i campio-mysterierna mindre invigda hoffröknarna hört nationaloperans mest berömda chorus förvandlad till följande dobbleriets folksång:

Ädla suggor, Värdshus, Cavaller,
Campios ära, Parforcens makt,
Om edert mod ej ännu förfaller
Gifven spelet sin fordna prakt,
Skulle väl själfva Blaren och Pottan
Stryka för Nitton för Åttati—åttan!
Nej, må Lottos löjliga namn
Edra vreda lustar uppväcka
Och Husarn sig hämnande sträcka
Öfver Majas ziffror och famn.

Men hur lekande behändig, hur uppsluppet skicklig Schröderheims skämttalang var, visar en mängd blad i hans papper, i hvilka han lika vällyckadt satiriserar den officiella brefstilen, tidningsstilen, den vetenskapliga och heraldiska stilen — med ett ord, hvarje gifven terminologi blir för honom ett kärkommet komiskt material, och med aldrig trytande godt lynne skrifver han föregifna bref, lyckönskningar och bröllopsvers. Hans beryktade hyllning till räkne-poeten Sesemans biläger är ett prof på den outtröttliga verve, Schröderheim besatt ända in i olyckans år:

Min värde Seseman, Dig Astrild ej bedrog.
Han förde till din famn en Nymph, hvars rena seder,
Hvars tycke och behag, hvars ömhet, vett och heder
Summerade ihop det hela facit gör
Som, Lyckliga Vän, du dividera bör.

När man läser dessa skämt, vittnesbörd om så lustiga ögonblick och ännu framkallande återklangen af döda skratt bland skimrande lampetter och ljust, lysande siden, hör man rococo-glädjens gudinna med den skramlande marotten i sin hand gnola det kända mottot ur en vaudeville från tiden:

Être fou et se réjouir
C'est être sage,
Être sage sans se réjouir
C'est être fou.

eller som Kexel försvenskat det: »Att vara tokig för rolighetens skull, det är att vara klok».

*

Elis Schröderheim räknades af sina samtida afgjordt bland landets främsta litterära krafter, och det vållade säkerligen ej ens i tysthet någon gensaga, att konungen satte in bland de första tretton i sin akademi »den vittre Man» — det är Gustaf III:s egna ord — »som med så ädel skrifart vet att pryda de allmänna författningar, som utgå af det ämbetes skyldighet han i Riket bekläder». Ty utom sina officiella skrifters förträfflighet — och detta tidehvarf, som icke kände våra ofta kinesiska och småaktiga gränser mellan litteratur i allmänhet och hvad vi gifva hedersnamnet skönlitteratur, satte värde på att också denna arts aktstycken presenterade sig i språklig högtidsdräkt — var Schröderheim känd som en af landets främste vältalare. Hur utomordentligt lätt och spelande han rörde

sig i den gladare stilen, det visste hela hans generation, ja, hvar och en, som deltagit i tidens sällskapslif, men äfven i fråga om allvarlig vältalighet, i äreminnesstilen, som kräfde så mycken flykt, så fint öra för språkrytmens tonfall, var han en mästare. Han hade visat detta först genom sitt griftetal öfver excellensen v. Liewen 1781 och sedermera i en hel följd af præsidie- och åminnelsetal, bland hvilka senare de båda förträffliga öfver Creutz och Höpken värdigt ställa sig vid sidan af det bästa vår akademiska retorik kan bjuda på. Schröderheims vältalighet var danad i frihetstidens, framför allt i Höpkens skola — den lider särskildt af en tung satsbyggnad, en sorts ofta allt för tillkrånglad ciceroniansk syntax, men utan att kunna täfla med Lehnbergs i känsla för meningarnas klang och musikaliskt fraserade slutfall eller med Gustaf III:s i hänförande eld, har den både smak och fart. Schröderheims litterära uppfattning var naturligtvis för öfrigt rent sjuttonhundratals-mässig, men utan blind dyrkan af antiken. I ett otryckt högtidstal, hållet i sällskapet augustibröderna och sålunda särskildt ämnadt att upphöja Gustaf den tredjes namn, för hvilket ändamål hela orden stiftats, varierar han något af samma tankegång som Perrault i sitt ryktbara ode, och i stolt tillförsikt öfver den svenska vitterhetens utveckling och blomning under den gustavianska æran, jämför han dess poetiska alstring med det augustinska seklets.

Utom denna retoriska verksamhet frestades Schröderheim af teatern, han frestades att skrifva för scenen både för att därigenom vinna konungens

bevågenhet och af en medfödd lätthet för att skrifva kvick och talbar dialog. Under den äldre tiden nöjde han sig med att författa tillfällighetsstycken, som kryddade festligheterna i hans egèt hem eller högtidligheterna å lustslotten. Det är åtminstone trenne småstycken, skrifna för att hylla konungen, främst det kvicka lilla lustspel, som med titeln Caffehuset uppfördes den 21 augusti 1783. Den »tjocka statssekreteraren, som prelaterna fara till», visade där — tvärtemot hvad det i pjesen heter — att han hade verklig »complexion» att skaka ur armen ett litet lustigt dramatiskt skämt, och alla Drottningholmsgästerna, inklusive Kellgren och Sergel, prisade med skäl dess glädtighet. Mindre lyckade voro två andra stycken: En chinesisk fest (1787), en scen från Kanton, där en svensk superkargör lär holländare, ryssar och förtjusta kineser att fira Gustaf III:s födelsedag, och en herdeidyll från en sörmländsk stuga, Den oväntade brudgåfvan, också den på en gång fadd och pålagd med groft och osmakligt smicker. Liknande småstycken för andra bemärkelsedagar inom den kungliga familjen har Schröderheim säkerligen skrifvit flera. Ännu 1793 författar han en prolog på hertigens födelsedag, och i bref till Armfelt berömmer han sig af att där haft »soin att framsätta den, som eljes synes glömd. Men Hans minne följer mig och gör mig Drottningholm odrägeligt. Jag har ej satt min fot inom trädgårdsporten».

Från dessa små dramatiska tillfällighetsdikter sökte Schröderheim mot slutet af Gustaf III:s regering gå öfver till offentligheten. Han lokaliserade

med ovanlig kläm och en synnerligt ledig samtalston l'Officieux af de la Salle, på svenska kallad Fjäsken, och på sin väninna Elsa Fougts uppmaning Collin d'Harlevilles l'Optimiste. I handskriftsamlingen från Löberöd finnes likaledes en försvenskning af Rochonne de Chabannes Morgonstunden af hans hand. Till det först nämnda stycket skref han en liten »lever de rideau», Sladdret eller Fjäskens Miracler (otryckt i enskild ägo), som dock blott ett par gånger gafs, medan Fjäsken med sin liflighet hade framgång och kanske ännu kunde göra åtminstone en kuriositetslycka på en scen. Däremot tilldelas Schröderheim af Dahlgren och andra ett stycke, Rångedalariddaren, som gjorde ett fullständigt fiasko på den dramatiska scenen i februari 1788 för att sedermera aldrig lämna något spår efter sig. Var detta stycke verkligen af den kvicke statssekreteraren? Den väl underrättade Rosenhane tillskrifver det uttryckligen en underordnad vitter dilettant, löjtnant Holthusen.

Alla dessa stycken sakna dock, trots mycken fart och många muntra infall, egentlig gestaltningskraft, ja, äro svagare än till och med Kexels. Fråga är om Schröderheim med all sin begåfning hade den konstnärskraft, som gifver ordet kött och blod. Förmåga att klippa roande teatraliska skuggspel ägde han däremot nog, drifven som han var i replikföringen, och skulle det behöfts kupletter till, kunde det ej hafva bringat honom ur fattningen. Hvilka anlag han ägde åt det hållet visa åtskilliga, helt säkert i en handvändning nedkastade småvers

bland hans papper, kanske främst det lustiga Fröjdekväde till finansieren baron Ruth, »med anledning af det anlända qvartalet», som han lagt i munnen på dennes gamle släkting R. R. Bunge. Hvilken äkta vaudevillestrof är ej till exempel följande:

Högtlofvad vare min neveu,
så Gud, låt honom aldrig dö,
så länge han försträcker, allt väl,
är han min söte Necker, I förstån mig väl.

Men allt detta var blott parenteser i hans upptagna lif, och först de allra sista åren han lefde, under ensligheten på Järfva, tog han på allvar itu med litterära sysselsättningar för att fylla de timmar, som förut så illa velat förslå för hans bråda sysselsättningar och jäktande nöjen. Det är nu han öfversätter inledningen till Robertsons stora historia öfver Karl V, det är framför allt nu han skrifver det enda arbete, som har en verkligt litterär karaktär — hans historiska anteckningar från Gustaf III:s tid. De stå i främsta ledet bland de memoarverk vår svenska litteratur äger. Helt visst, det är ingen Retz eller Saint-Simon, hvarken en statsman eller en psykolog, som i dem kommer till orda. Liksom öfverallt hos Schröderheim saknas fördjupning och system. Hvad han lämnar är, med undantag af den ypperliga skildringen af Gefle riksdag, hvilken utomordentligt gifver intrigerna kring Gustaf III vid denna tid och den om Ludvig XIV:s hof erinrande hetsjakten om konungens gunst, blott en rad silhuetter och croquiser, tecknade med säker och lätt hand, anekdoter, men berättade med full-

ändad konst i en osökt ton, alldeles parlando, kåserier af en åldrad världsman, som, lutad mot en kakelugnskrans, medan härdens eld långsamt kolnar, i god ro berättar minnen, hvilkas blotta hågkomst elektriserar honom själf. Medan Fersen och Adlerbeth pretendera att skrifva djup historia i Taciti eller åtminstone i Suetonii manér, och Ehrensvärd och Engeström se med diplomatens ögon, skildrar Schröderheim halft novellistiskt sina interiörer, och ingen af dem kan måla en liten scen med sådan gratie och sådant lif som han. Jag vet intet mer fulländadt kabinettsstycke från det Gustavianska hofvet än den lilla gouache, elegant som en Lafrensen och skälmsk som en Baudouin, i hvilken Schröderheim tecknar hertigens af Småland födelse. Det är skildringen af de assisterande läkarna, »archiater Bäck med all religionens resignation, Dalberg med de sju vises klokhet, Schützercrantz med grimaser, som i djupaste underdånighet exigerade endast tystnad, fru Boll, som tycktes glömma majestätets härlighet uti naturens skickelser, mamsell Hellman, som skämdes för omständigheterna och visade en tjänarinnas tillgifvenhet uti heta tårar, hvilket ännu mer upphöjde rodnaden af hennes purpurnästipp. Under allt detta samlades de, som voro kallade och societeten. Damerna, uppväckta klockan fem ur sin söta sömn, i största hast klädda med flanell, smäck och gravor, blyga öfver händelsen, allarmerade af patriotism och kärlek för den söta drottningen och beröfvade tid och tillfälle att nyttja den minsta af de omsorger, hvilka en toalett vid full middag fordrar förenade, kände ingen annan tröst

än i hvarandras bräckligheter, och lyckligtvis voro alla speglar äfvensom väggarna draperade.»

En interiör som denna fick tyvärr ej många motstycken, ty hela följden af dessa anteckningar blef kort och ofullständig. Hvad ej de mest utnötande göromål, bråk och bekymmer förmått under långa år, det gjorde blott på ett par vintrar glömskan, ensligheten och låtom oss, för att ej blifva orättvisa, också tillägga armodet, knäckande som en murken stam denne ännu unge man, hvilken lefvat alltför länge hofvets och det offentligas enerverande lif för att fördraga tystnaden, minnena och vanmakten i en liten gård bortom världen, utan antichambre och med en sandplan, på hvilken kungliga ekipager aldrig längre hämtade. Förödmjukelsens piskslag och affärstrasslets omsorger hade hållit honom uppe, så länge hoppet fanns, men redan under förvisningen till Uppsala — och hans utnämning till landshöfding därstädes var en förvisning, ehuru han af omständigheterna själf tvingades att begära platsen — föll modet mer och mer. När det sedan för att »achevera hans ruin» var meningen att begrafva honom i Jönköpings hofrätt, och han drog sig från allt till ensamheten på Järfva, brast lifslusten förvånande fort. I ord, dubbelt bittra, därför att de upptaga Schröderheims gamla skämtton, skildrar han sin öfvergifvenhet därute i ett återbud på en inbjudan till Malmgren: »Bäste vän, om jag nu skulle visa mig i det stora sällskapet, så skulle väl det taga mig för Blaren, hoptorkad och förfallen som jag är. Min enda Cavall börjar också tröttna att gå till staden så ofta. Min enda Laquej

en Arlequin i sitt slag är intagen i Seraphimernas sköte vid Kungsholmsbron och utom alla dessa förhinder sjunger jag med Svenska Församlingen: min håg ifrån menniskor hafver jag vändt.» Men den stilla ensamheten med sig själf, den kunde denne man, som alltid lefvat utåt och i brådska, icke bära. Hågkomsterna frätte honom. Bilden af hans döda hustru fick gestalt och plågade med dunkel oro. Synen af ett lif ritadt i sanden grämde honom gammal. Ur den glade skämtare, som gycklat med allt, kom fram en vek misantrop. Så infann sig döden, och de litterära försök, som varit hans sista tröst, de blefvo, som allt annat han försökt, stycken, fragment.

Det är underligt att se en man med hans glänsande begåfning öfverallt blott åstadkomma delar af något, som aldrig blef ett helt. En lifsgärning som offentlig man är ett konstverk, som utdanas af manlighet och energi, och ett i djupare mening lyckligt enskildt lif är också ett konstverk, som det kräfves starka och manliga dygder för att kunna skapa. Intet af dessa lyckades det Schröderheim att forma, och det litterära verk, som kanske kunnat gifva helt uttryck åt hans personlighet och blifva ett varaktigt minne af hans lysande begåfning, kom han aldrig att skrifva, icke begynnande att författa i egentlig mening förr än olyckan brutit hans kraft. Hans ryktbarhet har därför blifvit af samma art som en skådespelares eller en kåsörs — som alla dessas, hvilkas konstverk äro en stämning och en glädje, hvilka man aldrig helt kan gifva rättvisa åt sedan de förflyktigat, sedan aktören trädt af från scenen och kåsörens stämma tystnat.

THORILDS DISPUTATION.

Pro Exercitio den 22 mars 1788.

Det är bekant, att Thomas Thorild år 1787, innan han anträdde den engelska resa, med hvilken han ville begynna sin omhvälfning af de europeiska förhållandena, beslöt sig för att i Uppsala förvärfva doktorsgraden och det inom både den juridiska och den medicinska fakulteten. För att förverkliga denna plan lämnade han Stockholm och sitt fria litteratörlif i hufvudstaden och reste till Uppsala i mars månad samma år — åtminstone uppgifver han i ett bref till sin gynnare Tham på Dagsnäs, dagtecknat den 1 mars, resan som omedelbart förestående och Uppsala som sin framtida poststation. Vid sin ankomst till universitetsstaden föregicks han helt säkert af en icke obetydlig ryktbarhet, ehuruväl meningarna om honom voro ganska delade. Med undantag för hans egna anhängare och unga poetiska följesvenner samt det af Atterbom och Ljunggren skildrade vänkotteri, med hvilket han på Stockholms caffehus brukade hålla »sina preliminära deliberationer», var han väl dock hufvudsakligast i den allmänna uppfattningen känd som den geniale men halft »förryckte magister Torén»

(Schröderheim), den excentriska tidningen Granskarens excentriske utgifvare, om hvilkens öfverspända idéer och slagfärdiga kvickheter man i det dåtida Stockholm hade åtskilligt att berätta. »Herr Thorild», skrifver sålunda Gjörwell år 1786, »ett helt annat Original, har ock sedan ett par dagar gjort sig ryktbar, dock på en mycket sublim Sida, ty han sträcker ej ut sin not efter enskyltas Penningar utan efter hela menniskoslägtets tankar; så mycket han vill att de förra skola vara i ett borgerligt samhälle oanfäktade, så nitisk, så alldeles lågande är han för de sednares kringspridande på alla händer.» — »Den bekante Thorén», skrifver vidare Schering Rosenhane till sin förman kanslirådet Jakob v. Engeström den 13 maj 1784, »var härom dagen på et värdshus och drack Brorskål med en försupen underofficerare. Dagen efter gick den sistnämnde til Thorén för at ännu närmare stadfästa bekantskapen. Thorén, som då sofvit af ruset, skämdes litet för sin nye Bror, hvarföre han afviste honom med dessa ord: 'Hur kan jag som är et genie vara Bror med Er, som blott är en admirateur?'» Meningen om honom svängde, som man ser, mellan föreställningarna om en exalterad drömmare och en fåfäng och inbilsk »bel-esprit». — Ungefär samma uppfattning hyste man i Uppsalas lärda kretsar, såsom det framgår af ett intressant bref från den nyss utnämnde skytteanske professorn J. F. Neikter till Rosenstein af den 17 april 1787, hvilket visar, att den nykomne akademiske alumnen betraktades med tämligen misstänksamma ögon. Den satiriske professorn skrifver: »Thorilds

ankomst til Upsala är icke särdeles boni ominis. Han följer här samma method som i Stockholm, samlar studenter i conventiklar, skaffar sig admirateurer och tilskapar fantaster. Jag har dock icke hördt, at han uppenbart häcklar närvarande administration; han nöjer sig at uptäcka fel hos smått folck och i synnerhet hos Professorer, at häckla lagboken, som skal vara ganska felaktig, äfven som Montesquieu detta låter väl icke så farligt, men under alt detta bibringar han i hemlighet en sorts enthousiasme, talar om friheten på et narraktigt vis i synnerhet den ängelska, som han dock synes ganska illa känna. Jag älskar friheten så högt som någon men tror at all slags fanatique den må vara poetisk eller andelig är farlig i et samhälle och et godt värktyg i en felons händer at stifta allehanda oredor. I det afseende vore väl om Thorild på något godt maner kunde fås härifrån. Han har redan bibringat sina galenskaper åt några gossar, bland andra den Malmström (P. M., sedermera kgl. bibliotekarie), som Herr C. R. känner och som af sig sjelf är nog fallen at blifva romanesque. Han vil först blifva juris Doctor och så öppna en juridisk schola utan tvifvel för lagstiftare, men jag hoppas, at denna sottise liksom andra går öfver efter en kort tid». —

Men hyste de akademiska lärarna misstro till Thorild återgäldade han detta med ränta. Hur illa han trifdes i Uppsala, och hvilken föraktlig kråkvinkel af världen, full af kryperi och skolastik, han fann universitetsstaden vara, intygar hela den följd af bref, han mellan april 1787 och sommaren 1788

skref till sin vän Heurlin och sin gamle humoristiske mentor och gynnare Tham, samt den intressanta epistel han den 8 maj 1787 sände kapellmästare Kraus.

Tänker man sig tillbaka till det dåtida Uppsala, träder onekligen en till mötes ett litet lärdomssamhälle med mycket stelnade och pedantiska former, men redan en flyktig blick på disputationer, tal och andra akademiska aktstycken visar dock mer än väl, att de vetenskapliga intressena ingalunda befunno sig i den lägervall, som Thorild i sin ungdomliga och eldiga otålighet ville göra troligt. Betraktar man blott de lärare, med hvilka han själf haft anledning att komma i beröring, finnas bland dem flera, hvilka ej gjort sig förtjänta af hans föraktfulla omdömen. De juridiska studierna under Thorilds tid leddes hufvudsakligen af professorerna Hernbergh och Flygare. Andreas Hernbergh vann »oaktadt goda kunskaper i Lagfarenheten aldrig något anseende inom academien». Han ansågs icke vara grannlaga i åtagandet af rättegångar eller sättet att utföra dem — »en liten nätt och pigg varelse utan reputation, præsiderade flitigt och för säkerheten tog ut præsidiiarfvodet före ventilationsdagen», skrifver en samtida. Gustaf Flygare var däremot »en kunnig och aktad man, som blott i sammanlefnaden röjde nog mycken Sufficence och egenkärlek».

Bland de öfriga professorer, som Thorild säkerligen åhört, funnos inom humanistiska fakulteten — jag förbigår de medicinska professorerna, då Thorild knappast ägnat någon större tid åt dem —

åtminstone trenne män af stor lärdom och begåfning, den kände professorn i historia Fant, innehafvaren af skytteanska lärostolen Neikter och, last but not least, professorn i praktisk filosofi Dan. Boëthius. Erik Michaël Fant, hvilken ju genom sin ynnest hos Gustaf III och sin nära vänskap med Schröderheim stod hofvet nära, var icke blott en flitig och förtjänstfull historisk författare — han skildras äfven som en lysande föreläsare, och genom sitt versifierade tal »i anledning af Kronprinsen Gustaf Adolfs Födelse» år 1778 visade han sig som en smakfull vitter dilettant. J. F. Neikter, som 1787 blef skytteansk professor efter Lindblom, var en polyhistor af öfverraskande mångsidighet, »en mångkunnig man af ett lika hetsigt som skämtsamt sinnelag». Genom sin långa följd af disputationer öfver klimatets inverkan på folklynne och folkkaraktär — »Efficacia climatum ad variam Gentium indolem præcipue ingenia et mores I—XVI» — i hvilka han utvecklat en idégång från Locke och Montesquieu, borde han särskildt intresserat Thorild, som just då studerade likartade frågor i anslutning till den store franske tänkarens arbeten. Dan. Boëthius till sist, vid denna tid ännu likasom sin kollega och sedermera så förbittrade antagonist Christiernin en rättrogen anhängare af Locke, har ju som Kantianismens införare i vårt land och som lärare till Höijer, Biberg och Grubbe utöfvat ett vida större inflytande på den filosofiska forskningen i Sverige än någonsin Thorild. Hans föreläsningar voro ryktbara för »enthousiasme och sollemnité», och Hammarskjöld i sina »Historiska Anteckningar

rörande det Philosofiska studiet i Sverige», Israël Hvasser i sitt inträdestal i Svenska Akademien och sist och utförligast Nyblæus i sitt bekanta arbete om den filosofiska forskningen i Sverige hafva skildrat hans eminenta betydelse som tänkare och lärare.

Dessa anteckningar torde vara på sin plats för att ådagalägga, att det icke var så illa beställdt med den akademiska undervisningen, som Thorild ville låta påskina. Själf synes han dock i Uppsala snarare varit sysselsatt med att uttänka och predika egna läror än att taga någon planerad och regelbunden undervisning af andra. De talrika brefven till Heurlin och Tham visa honom antingen försjunken i egna meditationer af alltid högtflygande, mången gång djupsinnig art eller kritiserande andra med hela den blandning af genialitet och ofördragsamhet, som var honom egen, men så godt som aldrig som lärjunge i den studerandes blygsamma position. Karaktäristiskt är därför också, att den del af det akademiska lifvet, i hvilket han flitigast deltog, var det vid denna tid ännu så florerande disputationsväsendet. Hit drog honom hela hans begåfning: hans oratoriska geni — hvilken glänsande talare han måst vara, visar så godt som hvarje sida i hans skrifter med all deras lidelsefulla och brusande retorik — hans sällsynta advokatoriska förmåga och hans infallsrika, lika dramatiska som kvicka munvighet. Hans uppträdande på dylika disputationer gjorde honom helt säkert snart känd i studentvärlden. Redan i april 1787 — sålunda nyss efter sin ankomst till Uppsala — opponerade han,

som synes af ett bref till Heurlin den 20 april 1787, inför professor Berch primo loco, på svenska; »med et auditorium, som man behagade kalla så stort som kungens. Det var at leka med en Respondens och läsa upp et par orationer, som ingenieur Lidstrand kallade at tala som en kejsare». I maj samma år, då Gustaf III var på ett af dessa flera dagars besök i universitetsstaden, under hvilka han med ett intresse som väl ingen annan svensk monark följde den akademiska undervisningen och åhörde alla slag af dess öfningar, var Thorilds ryktbarhet som talare och debattör så stor, att konungen, som ju förut kände honom genom hans vältaliga och öfverspända memorial »Om det Allmänna Förståndets Frihet», önskade höra honom. »Genom professor Fant och en sin hofjunkare» uttryckte han hos Thorild sin åstundan och lät vid en disputationsakt åtminstone tre gånger bedja honom att visa sig. »Men», skrifver Thorild till Tham den 18 juni 1787, »jag gjorde intetdera. Dessa acter anses af alt stort och allfvarsamt folk för Bouffonnerier; det var ej jag, som borde vid första vink deltaga i dem. Jag såg i detta något af en servile complaisance, af et lycksökande. Och om en kung vil se någon, som han ärar, så har han altid et tillfälle, som är värdigt». Det öfverraskar — som Atterbom redan anmärkt — att Thorild, som förut liksom efteråt deltagit i disputationer, nu med ett nekande och en föraktfull axelryckning skulle besvara Gustaf III:s önskan att få se honom uppträda. Men att Thorild vid denna tid sedan länge tillbaka med en blandning af abstrakt republikanism och fron-

derande ovilja betraktade konungen och hans politik, framgår både af hans bref och hans skrifter från detta tidskifte. Wieselgren har supponerat att den gamle publicisten Höppener i politiskt afseende influerat på Thorild under hans Stockholmsvistelse; visst är, att han vid riksdagen 1786 stod helt under intrycket af den antirojalistiska stämning, som rådde inom patrioternas parti, och det märkvärdiga revolutionsbrefvet af den 24 september 1787 visar bäst, huru långt han hunnit mot det svärmiska och blodiga omstörtningsideal, som samlade alla hänförda och oroliga andar i hans samtid. Hans olust att visa sig för konungen, liksom de tämligen föraktfulla omdömen han öfver denne fällde, måste betraktas som utslag af denna antirojalistiska stämning.

Först vid ett senare Uppsalabesök i mars 1788 fick Gustaf III tillfälle att höra den man tala, hvilken väckt hans intresse, om icke som folktribun så dock som snillrik och vältalig skribent. Under konungens vistelse i Uppsala mellan den 16 och den 23 mars detta år inföll nämligen Thorilds egen disputation Pro Exercitio, och denna disputationsakt, då Thorild försvarade sin afhandling Critik öfver Montesquieu blef en af de mest beryktade, som någonsin vid ett svenskt universitet förekommit.

Alla litteraturhistorici, som behandlat eller vidrört Thorild, hafva kortare eller vidlyftigare skildrat den — men alla dessa teckningar hvila dock blott på några få samtida bref och anteckningar Dessa äro följande. Först och främst det bref af Thorild själf från den 30 mars 1788, där han i en lika målande

som triumferande ton berättar sin seger för Tham, — publiceradt i utdrag i Geijers upplaga af Thorilds skrifter, senare helt och hållet af Atterbom i Siare och Skalder. Det andra af de hittills publicerade brefven om disputationen är en skrifvelse från botanikern Olof Schwartz till professor J. A. Lidén af den 1 april 1788, som af Geijer infördes i de Gustavianska Papperen. G. Ljunggren har härtill i sitt bekanta verk meddelat några nya drag ur de anteckningar, som Thorilds ungdomsvän Sven Erland Heurlin för Geijers räkning gjort rörande Thorild, och hvilka finnas i Brinkmanska arkivet på Trolle Ljungby. En ny skildring öfver disputationen, gjord af ett ögonvittne, meddelar Elof Tegnér från Eriksbergs arkiv i sin så innehållsrika monografi öfver Armfelt — nämligen ett bref från Armfelt själf till Sophia Albertina af den 25 mars, och för sin skildring af segerdagen har slutligen Thorilds siste biograf Klas Fåhræus äfven användt några punkter ur ett otryckt bref från primus opponens Kölmark till onämnd person, som tillhör den kände litteraturhistorikern kamrer K. F. Werners rika samling af Thorildiana. Dessa fyra bref och Heurlins anteckningar utgöra då allt det material, som förut användts för att teckna denna märkliga episod i vår litteraturhistoria. Ty den roliga skildring som Hampus Mörner, hvilken var närvarande, lämnat i sina M i n n e n, har ej beaktats, ehuru dessa trycktes redan 1848. Ändamålet med denna uppsats är att härtill foga ett tiotal andra förr ej citerade skildringar af förloppet, berättade i bref af personer, hvilka dels själfva varit närvarande vid till-

fället, dels hört saken omtalas af vänner och korrespondenter. Dessa ur olika brefsamlingar hopställda skrifvelser lämna icke blott ett starkt bevis på, hvilket oerhördt uppseende Thorilds slagfärdiga och dristiga försvar gjort — de gifva äfven intressanta bidrag till vår kunskap om de olika meningarna om Thorild inom skilda kretsar af tidens bildade män. Hela disputationen står genom dem tydligare och färgrikare för våra ögon. Men innan jag lämnar ordet åt samtidens röster, vill jag korteligen resumera, hvad som på disputationen förekom och hvilka å den uppträdde.

Som man sett af Neikters ofvan citerade bref till Rosenstein, hade Thorild redan vid sin ankomst till universitetsstaden polemiserat mot Montesquieu. De politiska och statsrättsliga intressen, som visat sig starka hos honom redan under hans Stockholmstid, förde honom med nödvändighet till ett närmare studium af den geniale franske tänkaren — särskildt till hans 1748 utkomna genom innehåll och stilisering lika klassiska mästerverk Esprit des Lois. De inkast, som under läsningen af detta verk vaknat i Thorilds sinne, finnas nu formulerade i hans »Critik öfver Montesquieu». Men att närmare få fram Thorilds statsrättsliga åsikter ur denna blott sju sidor starka, lika ofta oklara som parodoxala skrift — »ett rafs af några timmar» för att begagna författarens eget omdöme — torde vara vanskligt nog. Nyblæus har i sitt bekanta verk gifvit en grundritning af Thorilds samhällslära, hvilken dock hufvudsakligen stödjer sig på den 1794 utgifna skriften Rätt eller alla samhällens eviga lag,

men att denna vid innevarande tidpunkt, år 1788, hade en annan gestaltning än den tog efter revolutionen är utom allt tvifvel. »Critiken öfver Montesquieu» bör snarare studeras i sammanhang med Thorilds politiska memorialer från 1786, hans märkvärdiga revolutionsbref till Tham af den 24 sept. 1787 och den i Uppsala författade, till akademisk afhandling bestämda, uppsatsen om »Lag och rätt» från år 1788. Dock, att ur nämnda skrifter närmare precisera Thorilds ståndpunkt i dessa frågor öfverlåtes åt den, som skrifver en ännu — trots alla arbeten om Thorild — välbehöflig, systematisk framställning af den märklige tänkarens själsutveckling. Critiken öfver Montesquieu hade Thorild färdig mot våren 1788, och då konungen åter i mars besökte universitetsstaden, tyckes man ha velat gifva honom tillfälle att få höra den begåfvade talaren. »Min disputation Pro Exercitio skulle göras, fastän icke just den dagen. Således: intet utseende af at servilt behaga eller at falt lycksöka» skrifver Thorild själf.

Ett referat af Gustaf III:s Uppsalabesök i mars 1788, i Gjörwells Allmänna tidningar för detta år, som litteraturhistorien förr ej tillgodogjort sig, gifver noggranna upplysningar om hvad konungen i universitetsstaden företog sig och särskildt om disputationen i fråga. Konungen hade jämte kronprinsen — som var akademiens kansler — ankommit till Uppsala den 16 mars, palmsöndagen, och stannade till påskdagen, då hemresan skedde. Med sin vanliga febrila ifver besökte konungen dessa dagar föreläsningar och öfningar, hvilka sålunda icke inställdes

med anledning af påsken. Den 19 mars åhörde han en »högtidlig Disputations Act öfver 10 vid detta tillfälle utgifne Theser, hvilka under Hr Prof. Boëthii inseende, försvarades af Fändriken Magnus Stuart», och på aftonen samma dag åhörde han »den unga adelns Öfningar i Skytteanska Collegiet», hvarvid bland annat en ung baron Cedercreutz uppläste en afhandling om »Skådespels moraliska Nytta». Men denna vistelses egentliga »clou» var dock Thorilds disputation påskaftonen den 22. Konungen förberedde sig till den genom att långfredags afton, sedan han hört Predikan af Vice-Pastor Hr Mag. And. Chr. Berggren, läsa Thorilds afhandling och försvara den mot sina »akademister». Konungen hade nämligen i sitt följe utom hofmän som öfverste-kammarjunkaren Baron Wrede, hofmarskalken Baron Bror Cederström, generallöjtnanten Baron Hamp. K. Mörner, öfversten Baron B. Hastfehr m. fl., icke mindre än sex medlemmar af svenska akademien, Armfelt, Rosenstein, Adlerbeth, Schröderheim, Leopold och Nordin.

Den 22 på förmiddagen skedde ändtligen den beramade disputationen. Den stora gustavianska lärosalen var till trängsel fylld af omkring 400 åhörare. Konungen var där inkognito »sittande nedre på bänkarne» med Armfelt vid sin sida, följd af sin uppvaktning, sina akademister och sina hofmän. Äfven damer synas hafva varit i det lysande auditoriet. Uppsalas lärda värld var helt säkert talrikt representerad, om den ock ej uppträdde, rädd, som det berättades, »att i en sådan lyster samling exponeras». Närvarande voro naturligtvis pro-

kanslern ärkebiskop Uno v. Troil, som »crachanerad och skrattande satt på trappsteget af katedern», och rektor magnifikus E. M. Fant. I katedern satt som præses, i stället för Skytteanus, som undanbedt sig hedern, And. Hernbergh. De ordinarie opponenterna voro Herr Mag. Docens Pehr Kölmark och Herr J. T. Nathorst. Primus opp. Kölmark — född i Carlskoga 1750, doc. i Theor. Phil. i Upsala 1786, lektor i Carlstad 1794, prestvigd, professors caracter 1809, slutl. contraktprost i Fryksdalen, † 1839 — hade, efter att med utgifna disputationer vållat strid mellan filosofiska och teologiska fakulteterna i Lund, ankommit till Uppsala. Redan 1784 hade han utgifvit en Inledning till Philosophien och Moralen och var som tänkare en eklektiker, som, utgående från Locke, med dennes läror sökte sammansmälta element från Wolff och Kant. Han var sympatiskt stämd mot Thorild, som synes af nedanom publicerade bref om disputationen. Andre opponenten var, som öfligt är, en vän till författaren. John Th. Nathorst, son till den från Breslau inflyttade kirurgen med samma namn, var född i Stockholm 1760, blef 1786 provinc. kirurg i Stockholms län, sedermera under kriget öfverfältkirurg, slutligen regementsläkare vid Smålands Kavalleri och dog i Wexiö 1798. Ovisst är, när han gjort bekantskap med Thorild, men han var litterärt anlagd, »hade ett lyckligt snille och lätt skrifart» — det enda som han tryckt, Tal, hållet på konungens födelsedag den 24 jan. 1789, uti Gillet Kärleken till Nästan i Lovisa, är dock en banal oration, som ej röjer någon Thorildia-

nism. Båda dessas opposition tyckes hafva varit ganska lindrig, och under ömsesidig respekt växlades de sedvanliga komplimenterna. Thorilds hälsning till Kölmark är — liksom hans komplimenter till Leopold och Schröderheim — bevarad (tryckt i Hansellis Thorildsupplaga). Den är synnerligen eldig och vacker, genombäfvad af den djupa sanningsifver och den andliga hänförelse, som äro de vackraste sidorna af Thorilds personlighet. Att döma af en anteckning i ett i Uppsala bibliotek förvaradt exemplar af disputationen, kanske af andre opponentens egen hand, skulle Nathorst hafva slutat sin opposition med följande varma hyllning: »Min Herre, Er Sol arbetar ännu i sina morgonmåln, och det tillhör Er att säga: Varde ljus».

Som extra opponenter uppträdde icke färre än följande tolf personer: Elis Schröderheim, Baron och öfv. Berndt Joh. Hastfehr, kgl. Bibl. Carl Gust. Leopold, Hr Cornetten Tham, Phil. Candidat Hrr C. v. Rosenstein, And. G. Ekeberg, Sam. Liljeblad och Olof Linderholm, samt studiosi Herr Carl Thyselius, Joh. Holmbergsson, Berlin och Claës Urb. Bodinsson. — Af dessa behöfva män som Leopold och Schröderheim, eller den sedermera i Anjalaförbundet invecklade baronen Berndt Johan Hastfehr ingen presentation — detsamma gäller om trenne vid detta tillfälle ännu unga men sedermera i vår odlingshistoria högtberömda män: den bekante botanikern, sedermera Borgströmske professorn i praktisk ekonomi vid Uppsala universitet Sam. Liljeblad, sedermera juris professorn i Lund Joh. Holmbergsson och den blifvande ärkebiskopen

Carl (Aurivillius) v. Rosenstein. Däremot torde några få notiser om de öfriga opponenterna vara på sin plats för att fullständiga bilden af Thorilds disputation.

Att identifiera cornetten Tham, torde, då förnamnet ej finnes angifvet, vara vanskligt. De sex öfriga äro däremot lätta att finna. Anders G. Ekeberg, sedermera kemisk laborator vid Uppsala universitet, gjorde sig känd som lyckad tillfällighetspoet särskildt genom sitt versifierade, af Kellgren i Stockholmsposten lofordade tal öfver freden i Wärelä och var under 1799—1810 biträdande redaktör af Upsala Tidning. En vitter dilettant var också den blifvande kontraktsprosten och historiografen vid Kongl. Maj:ts orden Olof Linderholm. Vid sidan af andlig vältalighet har han utgifvit en mängd öfversättningar från grekiska, italienska och tyska språken, Anakreon, Guarini och Sturm — och dessutom i den svenska psalmhistorien gjort sig fördelaktigt känd genom sitt Försök till förbättring af svenska Psalmboken. Som vitterlekare försökte sig äfven i yngre år den näste opponenten, sedermera theologie professorn och pastor primar. i Carlskrona Carl Thyselius, eljes mest bekant genom sitt Salmonibref mot Reuterholm 1794, för hvilket han blef anklagad och dömd till döden — men benådad med åtta dagars vatten och bröd. Det lilla häfte Skalde-Försök, han 1790 utgaf i Uppsala, visar honom som närstående Thorilds eller snarare Lidners riktning, om hvilkens Spastara han talar i dunkla och hänförda verser. Den Berlin, som efter honom opponerade, är där-

emot ej känd som vitter. Det är med all sannolikhet Henr. Jacob Berlin, sedermera prost i Resele. Claës Urb. Bodinsson var däremot en af de mer bekanta af tidens små poeter — liksom Thyselius en anhängare af den sentimentala riktningen inom 1700-talets skaldskap.

Det var, som man ser, en brokig och karaktäristisk samling män, representerande olika strömningar inom tidens andliga lif, dessa Thorilds opponenter, och man kan väl föreställa sig, att en disputationsakt, där så många redan mognade intelligenser och så många vardande framtidsmän uppträdde, skulle vara af ett vida mer än alldagligt intresse. Om själfva disputationens gång lämna efterföljande bref närmare upplysning. Flere af opponenterna tyckas hafva satiriserat Thorilds arbete genom parodiska inkast — särskildt torde Schröderheim, som rutinerad parodiförfattare, hafva slagit in på denna väg. Den otryckta och anonyma parodi på Critiken öfver Montesquieu, som jag funnit i Gjörwellska papperen och fogar till denna uppsats, är troligen hans opposition. Thorild intygar ju själf, att Schröderheim »hade mycket skrifvet: parodi af hög stil, hocus pocus af qvickhet».

På eftermiddagen efter disputationens slut lät Gustaf III, som med spänning följt den flera timmar långa akten och hänförts af Thorilds öfverlägsna och slagfärdiga kvickhet, sända Armfelt, Mörner, Wrede och Essen för att komplimentera Thorild. I konungens med sex hästar förspända vagn anlände de och fyllde Thorilds lilla studentrum med sina artigheter. Konungen hade varit »charmerad» —

och det är väl utom all fråga, att han också önskat att draga en förmåga som Thorild inom sin personliga trollkrets. Thorild tyckes halft roat sig att spela catonisk republikan, halft väl också i djupt, inre behof af absolut självständighet låtit tillfället gå sig ur händerna. Den resa, som han snart härefter i april företog till Stockholm, torde dock hafva gömt någon baktanke på att vinna en ställning genom protektion ofvanifrån. Af bref till Tham och N. v. Rosenstein, med hvilken senare han väl genom sin bekantskap med den unge C. v. Rosenstein kommit i närmare beröring, ser man, att han låtit »cajolera» sig af herrarna och sökt placera sig i hofvets och konungens synvinkel. Något bestämdt tyckes icke hafva blifvit uppgjordt, och snart finna vi åter Thorild i Uppsala, upptagen med att — för öfrigt med ringa framgång — afsluta sina juridiska studier.

Efter denna redogörelse lämnar jag ordet åt brefskrifvarna i kronologisk ordning, alltsom de ordat om disputationen. Den förste, som skrifver om händelsen, är presidentsekreteraren Ulric Franc till sin vän landthushållaren N. v. Jacobsson. Redan den 24 mars skrifver han: »Connoissez vous certain personage qui porta longtemps le nom de Thorén et qui s'avisa depuis peu de s'appeller Thorild? La ville de Gothembourg l'a vu naître et il s'est rendu célébre ici par l'originalité de ses écrits en prose et en vers. Voici une de ses productions litéraires, qui a été l'objet d'une dispute Academique en presence du Roi et du Prince Royal. On dit que la vivacité singulière du Seigneur Thorild a fait de

cette Scene Academique une scene d'une veritable farce ou les éclats de rire ont souvent étouffé la voix des opposans et du Respondent. C'est à de tels Jeux litéraires que l'on s'est amusé à Upsal la semaine sainte». I Stockholm gingo ännu blott — som man ser — oklara hörsagor om saken, men från Uppsala sändes snart nogare berättelser om disputationen. Så skrifver dåvarande theol. adjunkten Johan Winbom den 28 mars till sin vän, den bekante historikern Johan Hallenberg, följande. »I går var här den comiskaste Act jag någonsin hört. Thorild den underlige responderade. Ämnet medföljer för ro skull. Schröderheim, Leopoldt, Öfverste Hastfehr och en hel hop Studenter opponerade. Alla blefvo afspisade med owett. Maken till impertinencer ur cathedern har jag aldrig hört. Mot Leopoldt var han skonsammast. I sitt tal till honom kallade han honom icke allenast 1 af de 18 af Sw. Academien utan den ende. Armfelt, Elis, Rosenstein och Nordin voro närvarande. En del parodierade Respondenten i hans oppositioner. Det var ett skratt, som var horribelt. Kungen roade sig mycket. Ty Thorild agerade med all möjelig frihet; grimacer och effecter beledsagade det qvicka owettet. Infall var ej brist på. Elis blef decontenancerad af honom — — Elis begärde en gång Præsidis yttrande. Då svarade Thorild: Professorn är för vis att låta förleda sig. Min Herre är ingen Venus och Prof. är ingen Paris. Han visade mycken qwickhet, lätthet att tala och finna sig».

Dagen därpå, den 29 mars, skrifver kyrkoherden i Närtuna i Uppsala stift P. Soilander, hvilken väl

fått underrättelse om saken genom bref från någon af sina vid akademien liggande söner — den första studentkatalogen 1783 upptager flere söner till honom — till sin lärde vän kyrkoherden i Carlshamn Joh. Christ. Stricker, den kände författaren till Försök til ett Svenskt Homiletiskt Bibliotek, och berättar händelsen — »en alt för löjelig Disputations-Akt. En Götheborgs-bo Thomas Thorild, en snäll och qvick yngling, försvarade under Prof. Hernberghs Præsidium sin Critique öfver Montesquieu. En ovanlig hop opponenter infinner sig. Præses har tegat som et Lamb och aldrig sagt et ord. Något hwar hade velat höra hans decision, men fåfängt. Schröderheim i anledning af sista strophen hade raisonnerat om smak och icke varit nöjd med Respondentens svar utan provocerat till Præses, men han teg, och Respondenten säger då: Jag hoppas, at min Nådige Herre ej vill förföra min Præses at tala. Jo, säger Schröderheim, Nej, svarar Respondenten. Det lärer så mycket mindre låta sig göra som Min Nådige Herre icke är någon Helena(!!) och icke heller herr Professorn en Paris. Och då har blifvit öfver alt et Gapskratt. — — — (Följa de vanliga notiserna om Hastfehrs och Leopolds opposition). Hans M:t har varit alt för road; sände ock sedan Armfelt till Thorild och lät förklara sitt nådiga välbehag och offerera honom at komma till Operan». Tvenne dagar därefter, den 31 mars, återupptog Franc ämnet, och detta nya bref — äfven detta till N. v. Jacobsson — är kanske det intressantaste, som finnes öfver hela disputationen, då det gifver ett eko af stämningen inom hofvet

mot Thorild och tydligen grundar sig på meddelanden af personer — Schröderheim, general Mörner med flera — som i konungens stab varit i Uppsala och åhört akten. »Här talas nu i sällskaperne nästan endast om Hr Thorild, dess kundskaper, dess talegåfwa, dess fintlighet, dess owanliga qwickhet, dess goda ton, dess eldiga ögon och åthäfwor. Til bevis härpå citeras af dem, som åhörde Disputations-Acten åtskilliga repartier, med hwilka Thorild wunnit complette segrar öfwer dem bland opponenterna som genom persifflage och turlupinader ämnade gjöra honom ridicule. Thorild sägs hafwa särdeles lyckligt förstördt desse anslag, wetet att leda ridiculen ifrån sig på les mauvais plaisans samt under alt detta ådagalagt en synbar superiorité och contenance, qwickhet och fin ironie. Schröderheim skall med mycken qwickhet hafwa persifflerat Thorilds stile och Theser, men snart blifwit glad att få dra sig ur leken. Thorild försäkras hafwa warit honom så aldeles öfwermäktig, att han blifwit decontenancerad och ond samt fådt alla rieurerne emot sig. Att detta ey lärer wara så aldeles ogrundadt, kan jag döma deraf, att Schröderheim synts mig piquerad mot Thorild. On a ordinairement tort quand on se fâche dans des assauts d'esprit. Ett af Thorilds swar til Schröderheim will jag här anföra såsom man sagt mig det. Man bör först weta, att Thorilds præses skall wara ett fårhufvud och att Schröderheim för att få roligt wille narra Præses att tala. Han har til den ändan slutat en punkt med ett eller huru herr Professor? Denne har härwid wridit sig som en matk i Cathedern och ey wetat

hwad han skulle säga. Thorild frälser honom då ur sin wånda med följande compliment till Schröderheim: Nådige Herre: Jag ber underdånigst att min nådige Herre ey måtte bry Præses med att skilja en träta, hvartil ämnet tycks wara honom mindre bekant. Min nådige Herre är ju ingen Venus, min Præses är ju ingen Paris och jag än mindre någon Pallas. Konungen säges hafwa blifvit förtjust af Thorild och i tre timmar med utsträckt hals i en och samma ställning lånat till honom den aldra nogaste uppmärksamhet. General Mörner, som är min sagesman, påstår att Thorild här i Norden ey har sin like. Andra åter förmena, att Hr Thorild ey är annat än en halfgalen bel-esprit, full af eld och qwickhet och pretentioner, utan ordning, utan tydelighet och utan smak». —

En person, i hvilkens brefsamling man ju på förhand kunde vänta underrättelser om denna disputation, var professorn Johan Henric Lidén, hvilken från sin sjukbädd stod i liflig beröring med så godt som alla framstående män i tidens lärda värld och dessutom ju genom sin Disputationskatalog visat sig ägna den ifrågavarande litteraturgrenen en särskild uppmärksamhet. Bland brefven till honom finnas då också flera, som summariskt eller utförligt teckna tilldragelsen. Redan den 1 april hade Schwartz skildrat disputationen i ett ofvan omtaladt, af Geijer publiceradt bref till den gamle forskaren. Dagen därpå, den 2 april, nämner Johan Lindblom den »fameusa Thorildska acten», och intygar, att han själf varit närvarande. Den 3 april gör den kände gamle historikern Schönberg följande

beska reflexioner öfver saken i bref till sin lärde vän: »Den unge Thorild är et phenomen på Svenska snillets himmel. Nog har han genie, önskeligt, at det vore mera böjeligt och förenadt med mindre sjelfklokhet. Dess nya Critik af Montesquieu fick jag strax från Upsala. Han har med några justa men mäst orediga tankar klandrat Montesquieu och dels ej förstådt honom dels sagt det samma med andra ord som vanligt är i dispyter. Han skall förswarat sina theser wäl qwickt men mäst med plumpt owett. En öfwerste kammarjunkare skall farit til honom efteråt i H. M:s wagn och lyckönskat honom. Han som flera torde göra sin lycka med sitt étourderie». Samma dag fick Lidén från Uppsala en utförligare berättelse om disputationen från den 1788 promoverade philos. magistern, sedermera kyrkoherden i Gammalkil Christ. R. Ekwall. »De tvenne medföljande Dissertiunculæ äro ventilerade under Konungens härvaro. Boëthii aflopp utan några särdeles debatter, men så var den andre så mycket märkeligare under action. Denne besynnerlige Vitterhetsidkare är väl redan af Herr Professorn för sina arbeten, passionerna, nya granskaren m. fl. känd. Hans egenhet tycks äfven i critiken vara dokumenterad. Med all möjelig färdighet expedierades hvar och en som tog Montesquieus parti och tycktes de fläste opponenter endast beredt sig på att framföra ett argument, få ett glopord och sätta sig ned igen, ty mannen excellerar också uti att dela ut all slags ovett (venia verbo) gröfre och finare. Hvad academien ej förmådde, försöktes af främmande — som under den titeln åtminstone

njöto litet mera höflighet. Stats-Secret. Schröderheim opponerade, jag behöfver icke säga huru, då Herr Professorn känner Den Herrens rika och findtliga talegåfva. Honom aflöste Öfversten Bar. Hastfehr, agerade fritt, som kunde anstå en bedagad militair, men lät snart säga sig. Sist af extraordin. framträdde Kgl. Bibl. Leopold med ett ganska grundligt argument fullföljde det en stund med styrka, men tycktes mot slutet mattas att följa respondenten i sina krumsprång — —» (följer notis om Thorilds kompliment till Leopold).

Samma dag, som detta bref skrefs, den 4 april, afsändes från Uppsala ett bref om akten af särskildt intresse, emedan det författats af primus opponens Kölmark, och, ehuru Klas Fåhræus citerat ett par uttryck därur, förtjänar det därför att tryckas i sin helhet. Det är riktadt till en obekant person, för hvilkens finnande man blott får den ledtråden, att han stod i förbindelse med general A. M. Strussenfelt. Brefvet är bevaradt i ett samlingsband Thorildiana, gjordt af Thorilds bekante vän och vapendragare Lor. Münter Philipsson — och att det här kan tryckas, beror på kamrer K. F. Werners välvilja.

Kölmarks bref har följande lydelse: »Min G. Herre! Nöje och skyldighet förena sig hos mig at tilfredsställa Eder stora nyfikenhet. Jag såsom primus opponens bör äga all trovärdighet, ehuru jag icke på någodt sätt kan dela äran med min Segervinnare. Disputationsdagen var en värklig Segerdag för Thorilds öfverträffande snille. Schröderheim imiterade en parodisk stile i sina argumenter och om någon afsikt var at snärja Thorild så aflopp

alt til hans fördel. Skäl och qvickheter på ömse sidor fattades icke. Kungen var i synnerhet road af Thorilds infall. Et missförstånd i slutet af öfv. Hastfehrs compliment til Thorild gjorde at Thorild åter provocerade honom fram på fältet med en surprenante dristighet. Leopold blef mycket complimenterad af Thorild för sin ode öfver Cronprinsen. Opponenter af alla slag infunno sig. Alla blefvo efter afsikt och ämne besvarade. Efter middagen hade Thorild visit af Armfelt, General Mörner, von Essen och B. Wrede, och igenom Armfelt fick Thorild hälsning från Konungen, at han var charmerad af hans act. At specielare berätta actens förlopp är för vidlyftigt i et bref. Många rykten har jag hört skola vara i Stockholm om denna Sak. Ingen af lärda Corpsen ville den dagen visa sig af fruktan, som säges, at de ej vågade lita på at icke blifva på något sätt i en så lyster samling exponerad. Auditorium har aldrig varit så fullt som då, och Damerna ville ock hedra oss med deras närvaro. Thorild gjorde mig en harang, som var full med sentimenger, hvilken M. H. vid tilfället skal få se».

Den 8 april nämner åter Schönberg Thorilds namn i ett bref till Lidén — liksom Leopold, hvilkens öfvermodiga polemik mot Regnér han ogillar, synes Thorild honom vara »kvick till sin tankekraft men skrämmande alla från sitt hjärta, dock med ännu en god dosis étourderie». Ännu mer kategorisk är den berömde teologen, sedermera biskopen P. Munck: »Thorild är en stor narr», skrifver han lakoniskt till Stricker den 18 april, men mest upprörd öfver den unge nyhetsmakaren är dock en bref-

skrifvare till Lidén från Gefle, phil. mag., sedermera lektorn C. Bergstén, som varit närvarande vid disputationen. Några intressanta ställen ur hans utförliga skildring af den 21 april må antecknas — de äro både sakligt lustiga och i formen gammaldags karaktäristiska. »Den frihet Thorild tog sig, skulle dock swårligen passat sig i et modestare tidehvarf: e. x. då han sade en Schröderheim midt i synen, at han war Lämnare af abuser, hvilka omtaltes. Ryktet sade förut, at han lofwat göra sin Præses wäggfast. At Schythianus sade från sig præsidium, lärer wara bekant. Det war ock första gången jag hörde stora herrar af småfolk generis mascul. nias? — Infallen på ömse sidor bragte Studenterna, som klefwo upp på bänkarne, i fullt skrattlöje. Jag blygdes deröfwer och tänkte wid mig sjelf: huruvida K. C. XI skulle närwarande tålt mössen hoppa på bordet. Några hofherrar och bland dem B. Armfelt skola i en hofvagn och 6 hästar gjort Resp. mot afton et besök, försäkrande honom om K:s stora nöje, och derpå fått til swar: at detta så litet rörde honom, som då samme höge herre klappade händerna åt en actrice på Stenborgs theater. Nota phrasen, quo tempore vivimus? Dock kan det wara troligt, om det är sant, at han swarat, då han bådades till begärd examen: De kunna wänta på mig, så länge som jag wäntat på dem; hwarpå han begifwit sig åt Ups. at blifwa juris Doctor. Det säjes dock, at K. M:t will hafwa honom i K. Cancelliet. Herr Prof. wet wäl, att Thorild betyder Thorén, auctor till passionerna och Kellgrens antagonist. O at han icke ansåge Frälsaren med

lika ögon! Öfwer bordet på spisqwarteret sades han åtagit sig Jud. Iscariots apologie, som skaffade en stor bedragare ur werlden. Sättom nu en sådan man till Pr(emier) minister!»

Samma dag, den 21 april, skref åter Franc några ord om Thorild till Rosenstein, som äro intressanta, därför att de bestyrka de uppgifter, Thorild själf gifvit om sitt Stockholmsbesök efter disputationen och särskildt om Schröderheims välvilliga beteende mot sin öfverman i den andliga tvekampen i Uppsala: »Thorild har nyligen warit här och mycket gracieuserad af Venus id est Schröderheim. Thorild är ostridigt ett quickt subject. Han har dessutom godt judicium i wittra saker och mycken penetration. Här citeras infall och utlåtelser af honom, som wittna härom. Hela hans olycka är att bli wåldförd af en omåttlig egenkärlek. Den förmörkar ofta hans begrep och gjör honom förhatelig och obegripelig på en gång». —

Till denna skörd af beskrifningar på Thorilds disputation, vill jag till sist foga den omtalade parodien på hans afhandling. Den är efter all sannolikhet författad af Elis Schröderheim, då mångas vittnesbörd i ofvan citerade bref gifva vid handen, att han gjort en genomgående parodisk opposition, och den satiriserar lustigt Thorilds geniala men abrupta prosa.

Något om Critiken öfver Montesquieu.

§ 1.

Lagars ursprung är hvarken Rädsla eller Mod. Rätt! Men det är s t y r k a. — Le plus fort är

skapad at råda, at befalla. Under Starkotter menar jag armstyrkan; Saul var et hufvud längre än alt folket. I sednare och uplysta tider menar jag äfven Förstånd, men förståndet betraktadt såsom Styrka. At 2 Pund öfwerwäga 1 Pund är otvifvelaktigt Rätt, en Sanning, men det är Tyngden, en Kraft, som föreställer Styrka, hvilken gjör öfwervigten. Historien bevisar nogsamt, at fordom utvaldes alla Regenter efter Kroppens Storlek och Styrka; men sedan Slugheten tilltagit, sedan Menniskjan blifvit förfalskad, så har styrkan förvandlat sin gamla Physicaliska natur. Aesopi kråka fast med andra fjädrar var ändock en kråka. Athén fan sig befogad under det Heliga Peloponnesiska kriget at befalla Chio taga del deruti. Chio var en ö, independente förut. Hvad hade Athén för en rätt at befalla? Jo, Chio hade endast 2 Fregatter och Athén hade 10. Et rike har i en senare tid mist sina Provincer på samma sätt. Min Herres Rätt! Min Herres Sanning! Vi sjunga i Psalmboken:

Jag under Djefvulen fången låg,
Kunde mig ej sjelfver hjelpa.

§ 2.

Utaf tre Regeringssätt tror Herr Thorild två vara för mycket. Det är Montesquieus fel at icke hafva gjort 3,000 eller lika många Regeringssätt som Makter. Den Allmänna Sällheten le Souverain Bien har redan Voltaire omtalt och sammanliknat med le Souverain Bleu, le Souverain Ragout. Den lyckligaste Regering vore där, som

hvarken funnes dygd eller odygd, men de lyckligaste Medborgare finnas åter där båda delarna äro i högsta grad. Lugnvattnet gjör vattenpass eller Måttstocken för all höjd, all djuphet. Stormväder är derföre icke mindre naturligt än Lugnet; utan tvärtom infaller ännu oftare.

Den Högsta Sällheten, huru ser den ut! Det högsta Goda, Gud Fader är ofta målad såsom en vördig gubbe med grått och vackert skägg, sitjandes på en sky, uti en hederlig Ponceauröd mantel. Det hjelper begrepet at personifiera abstracta ting. Det onda, Ariman, Satan, har åter Salig R—g från Sk—e målat brun med korumpa, Horn på knäna och med tuppsporrar, som sig bör, rörande uti en Kjettel. Justitia har förbundna ögon, Sanningen framställes naken. Men ännu en gång, huru föreställes den högsta Menniskjans Sällhet? Då Fältmarskalken Torstenson, om jag rätt minnes vid Jancowitz år 1645 den 24 Februarii tog ifrån Fienden, 3 Fältmarskalkar, 4 General-Majorer, 23 Öfverstar etc. finner jag honom hafva nådt den högsta Sällheten för en dödelig. Då Socrates af Oraclet blef förklarad för den Visaste, Cato för den ärligaste!! Då Flaminius var öfverhöljd af blomster och ärekransar, återgifvandes til Grekerna, på Romerska Folkets vägnar, deras frihet, deras lagar, då Lycurgus med 30 Personer utan våld, utan Blodspillan på Torget i Lacedemon gaf Fäderneslandet Lagar, då samma Händelse i Sverige timade den 19 Augusti 1772! Hvad för en grad af Sällhet!

Ofta leda Regeringssätt, Revolutioner til en

allmännare Sällhet; men likt flera andra Vägar, hvilka alla gå til Rom.

§ 3.

Climat. Årstiderna, Lifvets åldrar — med et ord det sociala är det Hufvudsakligaste uti alt Regeringssätt. Cicero på en Tribun i Januarii eller Februarii månader på Torget i Torneå, med hvad skilnad skulle Han icke der hålla sina orationer emot på Torget i Rom? På Taiti där ungdomen florerar är alt ting gladt. Inga hårdheter hvarken i straff eller brott. Vid Gangesfloden hvar Braminerna råda och der folket lefver utan kött, hvilken godhet i caracteren.

Samma regeringssätt är icke möjeligt i Sverige, då Nationen samlas på Riks-Salen, som vid Mora Stenar. Det artifficiella Climatet har således äfven sin verkan, icke som nuance utan som Hufvudsak.

§ 4.

Luxe är, som alla weta mycket sammansatt hos Policerade Nationer, men består ofta i ohyra hos en Hottentott, i Tran hos en Grönländare. Blifwer i alla tider til sin bemärkelse local.

§ 5.

Frihet bör såsom Synden, delas i 2:ne: arf- och verksynd. Arf-Frihet är at andas, at dricka vatten. För att få behålla Näsan, påtog man sig den första Beskattningen i Sverige. Med sin person äro alla skyldige at tjena Staten: Se hos alla vilda Nationer: med jakt, med fiske, med krig.

Hvadan kommer Patriotisme såsom en skyldighet Frihet i Tal och i Skrifter är verkfrihet; densamma tillhörer icke mera et Regeringssätt än Penningen. Uti Lacedemon voro hvarken Mynt eller Tryck. Den Rådande uttyder altid Bokstafven, och betjenar sig stundom äfven så mycket til sin förmån at stå bakom, som en Medborgare at vilja synas.

Förstånd leder til Sällhet genom Frihet. Dogmatique. En Swedenborgare sade mig nyss at: hvisla är emot änglarne et genljud — förrän anden upplyser förstå vi icke dessa sentencer.

Hvad är Sant? Hvad är Sanning? En Fråga, gjord för något öfver 1700 år sedan, men blef icke besvarad.

*

Thorilds disputation 1788 betecknar höjdpunkten af hans Uppsalavistelse. Resultatet och utgången af hans juridiska studier voro, som bekant, klena nog. Lewenhaupt har i Samlaren (1883) aftryckt Flygares kyliga intyg öfver hans juris utriusque kandidatexamen, och redan då skref Neikter till Rosenstein en profetia om, att hans licentiatexamen skulle misslyckas. »Thorild är i Juridiska Facult. admitterad cum monitu och torde improberas i Licentiatexamen». Hur därvid tillgick har han ju själf i bref till Tham och Heurlin skildrat. — Men disputationen inför konungen förde hans namn, som man ser, öfver alla svenska bygder. Hans föregående arbeten fingo liksom en ny folie genom

denna lysande triumf, och äfven där man klandrade hans öfvermod, böjde man sig för det diktatoriska i hans geni. En spetsborgerlig antecknare, till hvilken jag lämnar sista ordet, just därför att han torde gifva uttryck åt känslorna mot Thorild i de breda lagren och deras stämning, delad mellan den beundran och det förvånade klander, som hans eldiga och ovanliga personlighet väckte, skrifver: »Thorild, et stort snille, för närwarande Studerande i Upsala, har der hållit en ganska märkwärdig Disputation. Hans Passioner witna om et äkta Snille i Prosaiska Sången. Det är dennes fel at han är för storsint och håller alla andra som stackare mot sig. Ofta går han öwer de wanliga gränserna i denna wäg, så att man skrattar deråt».

EN FRANSK SKÅDESPELERSKAS ÖDEN I SVERIGE — SOPHIE HUS.

Af hela det brokiga teaterlif, som uppblomstrade under Gustaf III:s tid, hade knappast någon skådebana att glädja sig åt ett på en gång så lifligt och så konstförståndigt intresse, som den franska skådespelartrupp, hvilken under åren 1781—92 uppträdde dels på hofteatrarna, dels på gamla Bollhuset. Detta låg också i sakens natur. Den franska truppen fick ju till gynnare och stamgäster det dåtida Sveriges yppersta och finast bildade publik. Så länge den spelade privat på lustslottens små scener eller på Stockholms slott, inbjödos åskådarna för hvarje särskild representation genom hofkurirer. Det blef en »distinction att få billet», som man »briguerade såsom en särskild nåd». Men äfven vid det franska sällskapets offentliga föreställningar bevarade åskådarkretsen något af en förnäm umgängescirkels utseende. Det franska spektaklet på Bollhuset blef en mötesplats för adeln och den högre bourgeoisien, på samma vis som det svenska å samma tilja för medelklassen. Liksom de breda, jämna lagren inom Stockholms borgarskap i Gustaf III:s fosterländska skådespel återfunno sina egna känslor af konunga-

trohet och patriotism, det svall af rojalistisk och stridbar svenskhet, som monarkens egen personlighet och Sveriges ställning under dessa storhetstidens sista solnedgångsår väckt till lif, återfann aristokratien i de stycken, som de franska konstnärerna spelade, alla sina ideal, sjuttonhundratalets på en gång upplösande och entusiastiska tankar, hvilka voro gemensamma för tidens starkt kosmopolitiskt anlagda högre klasser. Så mycket större intryck måste dessa skådespel göra, som de tolkades med en finhet och en stilkänsla, som vår egen nyskapade och traditionslösa skådespelarkonst ännu var långt ifrån att erbjuda. Bland de franska skådespelare, som förirrat sig hit upp, fanns åtminstone en af första rangen, Boutet de Monvel från Comédie Française, Lars Hjortsbergs läromästare — och det var för att förskaffa honom en värdig motspelerska, som den franska aktris kallades till Stockholm, hvilkens svenska äfventyr här skola korteligen tecknas.

Sophie Hus, som nu införskrefs för att blifva den franska truppens primadonna, kom till Sverige från Liège. Många franska litteraturhistorici hafva ända in i våra dagar identifierat henne med den berömda m:lle Hus från Théâtre Français, om hvilkens skönhet och extravaganser Diderots bref, Grimms korrespondens och många andra 1700-talsskrifter hafva så mycket att förmäla. Men detta beror på ett misstag. Den berömda m:lle Hus, hvilkens förnamn dessutom var Adélaïde, debuterade vid femton års ålder 1751 på Théâtre Français, gifte sig 1775 med en viss Lelièvre och drog sig

från teatern 1780, för att med samma lidelsefulla ifver ägna sig åt välgörenhet och fromhet som hon förut hängifvit sig åt ett vildt och själfsvåldigt lif. Äfven under den tämligen osannolika förutsättningen att hon därpå i Sverige och Ryssland återtagit sin teatraliska bana, skulle hon vid sin ankomst till Sveriges hof varit 48 år gammal, något som skildringen af hennes person och hennes äfventyr gör föga troligt. Men afgörande är, att hon i en ännu i Kungl. Bibliotekets samlingar befintlig ansökan om ett respass till Ryssland kallar sin mor, hvilken följt henne till Stockholm, m:me Soulier och sig själf Sophie Hus. Hon var sålunda gift med en Hus, kanske den beryktade dansmästaren, som efter att hafva varit anställd vid Turinerhofvet förestod baletten vid italienska teatern i Paris. Liksom sin vida berömdare namne, Adélaïde Hus, tycktes äfven Sophie Hus varit lika känd för sina kärleksintriger som för sitt artistskap. En svensk korrespondent berättar, att hon haft »det glada besväret» att ruinera många, däribland en hertig af Zweibrücken. M:me Hus ankom till Stockholm under våren 1784, i slutet af maj eller början på juni. Detta år var ju, som bekant, Gustaf III utomlands på sin stora resa, och flera af hans korrespondenter, hvilka kände hans lidelsefulla intresse för allt, som rörde Stockholmska teaterförhållanden, skyndade att underrätta honom om den otåligt väntade konstnärinnans ankomst. Särskildt gäller detta hans kvinnliga korrespondenter, hans svägerska och hans syster, lika passionerade teatervänner. Hedvig Elisabeth Charlotta, hvilkens bref

äro en njutning att läsa, icke blott på grund af hennes i dem framträdande älskvärda och kloka egenskaper, men äfven på grund af hennes sirliga stil och hennes korrekta franska, berättar åtskilligt om m:me Hus på sitt vanliga pratsamma, litet blåstrumpeartade vis. Hon omtalar när m:me Hus passerat Hamburg, och efter hennes ankomst till Stockholm relaterar hon, innan hon själf sett henne uppträda, det intryck, som skådespelerskan väckt. »Man skulle kunna tro, att m:me Hus är ett världens underverk,» skrifver hon, alla människor äro förtjusta och »grefvinnan Sophie» — furstinnans väninna Sophie Piper, född Fersen — »så hänryckt, att man lätt kunde föreställa sig, att det ej fanns något jämförligt med den skådespelerskan». Ungefär på samma vis uttalar sig Sophia Albertina i sina rebusartade franska kråkfötter, hvilkas groteska ortografi gör något af samma omedvetet humoristiska intryck som hon själf i tidens memoarer. Clewberg-Edelcrantz, som med halfofficiella skrifvelser höll konungen au courant med teatrarnas angelägenheter, skildrar hennes första uppträdande. Förtjusningen och applåderna ville icke upphöra; det applåderades till och med, när hon efter att hafva slutat sin uppgift steg ner i orkestern för att åse efterpjesen. Men det var icke ensamt nöjesmänniskor som dessa, hvilkas tankar sysselsatte sig med den nya aktrisen. Hennes berömmelse nådde öfverallt — till det skrifbord, där landets vittre premierminister, grefve Creutz, skref sina betraktelser öfver den europeiska ställningen, och in i kronprinsens barnkammare, där den sedermera så sorgligt ökände

riskanslern, Fredrik Sparre, inblandade hennes namn i de pedantiska rapporter, som han uppsatte öfver den unge furstens hälsa och humör. Själfve Munck, som ingen misstänkt för något lifligare konstsinne, intygar att hon väckt »allmän admiration», och den stockholmska bourgeoisiens umgängeslejon, Olle Malmgren, uttrycker sin hänryckning i ett bref till Rosenstein, jämförande hennes utseende med fröken Axelsons och grefvinnan Löwenhjelms.

Man frågar sig då hur hon såg ut och hvilka roller hon spelade, denna så enstämmigt prisade skådespelerska, mot hvilken den ganska kräsna gustavianska publiken nedlade all kritik. Clewberg och Hedvig Elisabeth Charlotta hafva nästan med samma ord skildrat hennes yttre. M:me Hus var ej längre i sin första ungdom, utan »i de år, då det är oklokt att efterspörja en dams ålder», men ansikte och gestalt voro ännu af ett intagande behag. Hon var välväxt, men snarare under medellängd än öfver, fyllig, med vackra, pikanta men ej reguliera drag samt ett par underbara ögon »lånande sig till alla uttryck och sinnesrörelser — passion, oro, ömhet, allt fanns där måladt till fullkomlighet».

Med dessa skildringar öfverensstämmer ett porträtt af skådespelerskan, som ännu finnes i Stockholm i en enskild samlares (Kanslirådet Sander) ägo. Det är ett arbete af Breda från år 1786, således från hans yngre år, som, om också icke jämförligt med hans senare alster — exempelvis det härliga porträttet af m:me Hus' yrkeskamrat, sångerskan Thérèse Vandoni, i vårt Nationalmuseum — dock är ett ganska vackert och intressant verk.

M:me Hus står för oss som Roxelane i Racines »Bajazet» med ett bref i handen, utslungande en vredgad replik. Hon är klädd på det stiliserade vis, som ännu under 1700-talet anlades för att antyda främmande folks kostym, i vid, hvit sidenrobe med silfvergarnityr, pälsbrämadt, djupt urringadt lif och en egendomlig hög hufvudbonad. Hon är liten och välproportionerad med små mjuka, otåliga händer. Öfveransiktet är nästan en italiensk skönhetstyps med klar, vacker panna och fint penslade ögonbryn, ögonen mörka och brännande, men munnen är pikant, en smula ofin med sina högröda, framåtböjda läppar.

M:me Hus ägde en vidsträckt repertoar — alltifrån de kvinnliga hufvudpartierna i Voltaires stora och deklamatoriska tragedier, som Tancrède och Adélaïde de Guesclin ner till soubrettroller af uppsluppen och själfsvåldig art. Men hennes egentliga fack var dock den finare komedien, Marivauxs utsökta och spetsfundiga kärleksstycken, Sedaines och Beaumarchais' uppskakande skådespel. I hennes uppträdande berömmes allt, från den beundransvärda stämman med sitt klara distinkta uttal till själfva spelet, där medfödd fallenhet förenades med en samvetsgrann skolas alla företräden. Och dock var det intet konstladt i hennes spelsätt, hon var snarare »rude än maniererad». Ensamt Thorild fann, att hon »ulfvade» i stället för att gråta och ej var naturlig. Början af m:me Hus' vistelse i Sverige tedde sig sålunda mycket lyckosam. Hon var publikens förklarade älskling, Monvel visade henne »en alldeles särskild» tillgifvenhet, som

Hedvig Elisabeth Charlotta en smula maliciöst uttrycker sig i ett af sina bref, och när hon hade sina beneficeaftnar, var det säkert mer än en, som begagnade tillfället att få se henne utom scenen genom att gå och köpa sin biljett — efter dåtida bruk — i hennes privata bostad hos trakteuren De Land — samme man, vid hvilkens buffet i Operan konungen enligt traditionen stannade den olyckliga maskeradnatten — tre trappor upp i Dævelska huset vid Norrmalmstorg.

Först senare händelser skulle ytterligare fästa allmänna uppmärksamheten vid m:me Hus' person, sedan den ryske envoyén i Stockholm Markoff med henne lyckats ingå »en rysk-fransk alliance». Denne, »en fin negociateur», men med rykte att vara »en elak människa och en krångelmakare», hade sökt upplifva de ryska traditionerna från frihetstiden, men trots sina försänkningar ända in i departementen hade han icke lyckats förvärfva kunskap om den brådstörtade riksdagen 1786 förr än den kungjordes, och blef därför, som det åtminstone allmänt berättades, af Katarina rappellerad. Men m:me Hus, som, trots all sin popularitet, tyckes hafva blifvit grundligt utledsen vid de svenska förhållandena och det för en parisisk aktris anspråkslösa lifvet i Stockholm, kunde icke finna sig i den tanken att stanna ensam i Sverige, sedan Markoff lämnat henne. Säkerligen frestade henne äfven tanken att få uppträda för nordens Semiramis, Grimms och Diderots beskyddarinna. Man ser af andra bref om den franska truppen i Stockholm (La Tours skrifvelser), att franska konstnärer gärna rekryte-

rades i Stockholm, och Katarina hade säkerligen funnit det vara ett ypperligt puts att beröfva sin konungslige »broder» och beundrare hans franska primadonna. Men m:me Hus var bunden af kontrakt och för att slippa från Sverige måste hon bestämma sig för att fly. Rymningsförsök hörde emellertid till ordningen för dagen inom tidens teatervärld och frestades med omväxlande lycka. Den berömda tyska sångerskan fru Müller hade ett par år tidigare lyckats i hemlighet kvista af till Norge, och konungen hade måst sända sin understallmästare Henrik Bruse efter henne för att reengagera. Sämre hade det gått för en fransk skådespelare Cressant, som ertappades och blef insatt på högvakten, där han tillbragte långa och tråkiga dagar, åtminstone med undantag af de timmar, då den vackra mademoiselle Feuchère — enligt Sophia Albertinas berättelse — kom och tröstade honom.

Denna vanskliga utväg tänkte nu m:me Hus begagna för att rymma öfver till Ryssland, dit ock hennes kavaljer Markoff skulle återvända, blott han hunnit klarera sina affärer. Natten mellan den 22 och 23 juli satte hon också sin plan i verkställighet, och när de goda stockholmarna sent på morgonen den 23 — de hade kvällen förut firat Magdalenadagen, drottningens namnsdag — vaknade, flög ryktet om den franska divans rymning från mun till mun. Gjörwell satte sig genast ned och berättade händelsen för sina korrespondenter, och midt bland alla boknotiser och all lärdomshistoria, som han sände sina vetenskapliga vänner, de båda lärda östgötarna professor Lidén och

domprosten Samuel Älf, inflätades berättelsen om m:me Hus' flykt som en lustig anekdot om ett pojkstreck midt i en allvarlig konversation. »Sedan Markoff blifvit befordrad till Ledamot af Geh. Stats-Conseljen i Petersburg, finner m:me Hus vårt klimat så odrägligt, att hon natten mellan i går och i dag anställde, jag kan icke säga, en luft-, land- eller sjöresa härifrån, till icke ringa bestörtning för högre och lägre i Theaterdirectionen». Vid denna tidpunkt var hela hofvet samladt på Drottningholm, eljes hade helt säkert än flera korrespondenter sysselsatt sig med den värda damens flykt, men hvilket uppseende den väckte, visar bäst den lilla komedi, som under namn af La Desertrice eller Rymmerskan förevigat tilldragelsen. Denna lilla fars »bestående af tolf scener dels i action och dels i relation», som trycktes anonymt 1786, har alltid gällt som en af vår dramatiska litteraturs lustigaste kuriositeter, intressant både genom sin sällsynthet och osäkerheten om dess upphofsman. Stycket har nämligen tillskrifvits både Hallman — och Gustaf III själf.

Det lilla lustspelet begynner med en scen mellan Langlauri, kammarjungfru hos den stora aktrisen m:me Superlative, och figuranten Trippsnapp. Det är sent på natten, och Trippsnapp har listat sig upp till sin »charmanta Langlauri» i strumplästen, men hans tillbedda har denna gång blott sorgsna budskap att meddela sin fästman. Hennes härskarinna, madame Superlative, har beslutat rymma från Sverige och själf måste hon följa med. Bäst de underhandla härom, knackar det på

dörren, och figuranten kryper under sängen för att ej blifva upptäckt. Sedan han här gjort följande kostliga inventarieförteckning öfver en garderobières skräpgömma: »ett par tofflor, en fransk natthufva, hvilken jag stoppar hos mig som en souvenir, en ljusbit, en liten sockerskorpa, ett spaderess, tummen af en hvit silkesvante, en gammal dominomasque med rödt skägg, en pudervippa, en tom sminkburk», beslutar han att förråda flyktingarna för polisen och låta den »curera resfebern». Den som knackat på dörren var emellertid sångerskan, fru Melodine. Hon hade under sömnen ängslats af en förfärlig dröm. Hon såg sin kamrat m:me Superlative »ridande på en flygande örn genom luften åt öster till», men bakom ett svart moln, ur hvilket »åtskilliga bevingade djur af underlig skapnad med utspända klor utflugo och hunno henne». Och för att berätta detta hemska varsel hade hon i sin deshabillée skyndat till m:me Superlative. Men hennes väninna fasthöll vid sitt rymningsbeslut, »skrattande åt den sofvande verldens imagination». Hon fann Sverige outhärdligt: »nationen är intet delicate, har ingen complaisance, ingen smak om icke att ge örfilar åt genierne». Förgäfves afråder Melodine henne från sin plan. Blott hennes ledsagare, den hjältemodige Hector, och dennes följeslagare Saxo Squirre, »som kan skrämma femton med sitt besynnerliga utseende», anländt, begifver man sig af i den väntande vagnen. Sedan Langlauri på Södermalmstorg vinkat farväl åt Trippsnapp, som med ett ironiskt leende ser sällskapets resa, passerar

man tullen och upplefver allehanda äfventyr. Man blir anfallen af Gasten under natten och äter sedan en »löjlig och munter déjeuner på landsvägen, bestående af liqueur eller Ungerskt vin, rapphöns». Men just härunder nalkas rättvisans handtlangare, ertappar sällskapet och för utan vidare krus de förbittrade rymmarna tillbaka till Stockholm, och där hälsas de af en hel spefull korus af »pojkar, arbetskarlar, hårfriseurer och käringar», som stojande och skrattande hylla dem med en försmädlig välkomstkuplett:

Ack se på! Se på! hur de sittja
Flata i sin harm,
De nu komma durck från Fittja.
Ack hvad stoj och buller och hvad stort allarm! lal lalla.
Resan lär dem ängslig falla,
Se hvad frun är varm!
Men likväl så ha de sig fått skaka
Och haft god motion.
Så Herr Hector, Squirre, som Frun och lilla hon! lal lalla
Måtte ingen af er alla falla
I desperation.

Äfven af denna korta redogörelse skulle man kunna sluta till, att åtminstone den ena uppgiften om styckets författarskap är föga sannolik. Ty till och med en blott ytlig kännare af Gustaf III:s litterära skaplynne skulle knappast vilja tilldöma honom denna självsvåldiga och obetydliga tillfällighetspjes, hvilkens uppsluppna och drastiska humör och folkliga språkton så föga erinra om den förfinade, litet kyliga kvickhet, som genomgår konungens kon-

versationslustspel. Utom det osannolika, att han spillt sin tid på att skrifva en pamflett mot en aktris, talar mot hans författarskap äfven den omständigheten, att intet spår af originalmanuskriptet finnes kvar bland hans eljes så samvetsgrant gömda dramatiska handskrifter. För Hallmans auktorskap tala däremot både styckets parodiska element, riktadt mot operacomiquen Deserteuren af Sedaine, hvilken just var på modet, liksom äfven det fantastiska greppet med Gasten. Kanske också språkliga drag — uttryck som »vest du hvad» — det komiska namnet Cedernoll (Cedermes hos Hallman) med mera, erinra om vår största burleskförfattare, men penselföringen i La Desertrice är dock genomgående tunnare, flyktigare än i Hallmans så exempellöst saftiga stycken. Ett styrkande af Hallmans författarskap finnes kanske dock i en notis af Lars v. Engeström, hvilken säger auktor vara C. J. H—G—H (Carl Israël Hallman—Gustafsson—Hallman?). Tonen erinrar egentligen mer om Kexel, hvilken, som anställd vid teatern, kanske fått lust att hopskrifva detta kotteriaktiga lilla skämt. Eljes skulle man förr vara böjd att gissa på någon af hofvets litterära dilettanter — Schröderheim eller Armfelt — men häremot talar, att ingen enda allusion på stycket i trots af ifrigt efterforskande funnits i den dåtida breflitteraturen. Summa summarum blir, att stycket bevarar sitt inkognito, intill dess möjligen något nytt dokument kan röja det.

Att stycket skildrar m:me Hus' rymningsförsök

har sedan gammalt varit klareradt. Särskildt har den om vår teaterhistoria så förtjänte Birger Schöldström i detalj verifierat pjesens innehåll. Den ryktbara m:me Superlative är naturligtvis m:me Hus, Langlauri, hennes kammarjungfru Thérèse Charles, Trippsnapp, dennas man franske lakejen Charles, Hector en major Aminoff och Saxo Squirre en i det dåtida Stockholm beryktad skräddare vid namn Bauman. På grund af ett polisprotokoll har samme författare korteligen skildrat rymningsförsöket, men med hjälp af hittills obegagnade dokument (några af polismästare Liljensparres rapporter i gustavianska handskrifterna) skall jag söka att i detalj rekonstruera gången af divans flykt. Den gifver en liten kulturbild i smått, ett förverkligande af någon humoristisk och spännande sida i en af sjuttonhundratalets äfventyrsnoveller.

Som redan uppgifvet skedde flykten natten mellan den 22 och 23 juli 1786. Den 22, Magdalenadagen, hade det med anledning af drottningens namnsdag varit fest å Drottningholm, där hofvet för tillfället vistades. Enligt Posttidningen var det »Cour med Galadräkt klockan 5, Spectacle klockan half 6 om aftonen. Derefter Publique-spisning». Man gaf Den Inbillade Sjuke med alla sina mellanspel, som Schering Rosenhane redan flera dagar förut berättar för sin syster. Allt hvad hofvet hade lysande och förnämt var i teatersalongen och applåderade utan att ana oråd m:me Hus, som antagligen utförde Toinettes, den kloka och skrattsjuka soubrettens, parti. Spektaklet höll väl på till mot tiotiden. Därefter torde m:me Hus

gjort ett besök hos sin mor, som alltjämt vistades i Sverige och för tillfället bodde ute vid Drottningholm, och möjligen hos henne råkat Markoff för att med honom ännu en sista gång diskutera fälttågsplanen. Visst är, att »vid tutiden i morgonstunden» anlände Markoff till sitt hus i Stockholm. Något senare körde danske envoyén, baron Juel, — han var så nära lierad med Markoff, att han flera nätter under riksdagen 1786 legat kvar i ryska ministervåningen — in på Markoffs gård och hade med denne ett samtal, »som syntes utmärka särdeles förnöjelse å ömse sidor». Sedan baron Juel åter åkt sin väg, gick Markoff ut, »klädd i grå kappråck», åtföljd af sina två sekreterare och återkom efter en trefjärdedels timmes förlopp, utan att m:me Hus var synlig, »hvilket väckte policens uppmärksamhet». Liljensparre, som redan förut tycktes hafva haft misstankar på m:me Hus' afsikter, lät genast efterhöra i hennes logis vid Nygatan, om hon kommit hem, men erhöll ett nekande svar. Hennes kusk, som utfrågades genom »en sin vän, som var policens utskickade», svarade dock, att han kört henne hem, att hennes jungfru gått in i huset, men att hon själf stannat utanför. »Pigorna i husets portgång» intygade, att vid tvåtiden hade m:me Hus' jungfru Thérèse varit inne och »begärt eld i ett ljus». Sedan hade det sprungits af och an i trapporna, till dess en ny vagn, som vittnena icke sett, enär de lågo, stannat i gränden och efter en stund åter farit.

Nu fick Liljensparre klart för sig, att ett verkligt rymningsförsök förelåg, och han vidtog energiska

mått och steg. Man kunde tro, att det minst gällde uppsnappandet af någon riksfarlig konspiratör. »Policebetienter afsändes til alla tullar och siöledes 2:ne slupar med 18 mans besättning, at under bistånd af påliteliga Policebetienter och en öfverupsyningsman afgå från stora siötullen, försedda med ordres til alla tullkammare om alla fartygs visiterande i skären åt Waxholmen och Sandhamn samt Dalarön, dit jag äfven landvägen affärdade 2:ne andra Policebetienter». Alla dessa anstalter syntes dock vara i viss mån försenade, när underrättelsen kom, att mellan 1 och 2 på natten en täckvagn, »bespänd med fyra hästar» med uppdragna fönster passerat södertull och snart därpå en chaise med två personer, hvilka frågat efter täckvagnen. Liljensparre, som var ett mönster för en driftig spårhund, fick snart reda på flyktens hela anläggning. Den var redan planerad dagen förut. Af parmmätaren vid Packartorget (nuvarande Norrmalmstorg) fick han veta, att en åldrig herre med svärdsorden, som kallat sig major Langenschöld, till förledne afton tingat fem hästar för skjuts till Fittja. Langenschöld hade emellertid redan för trenne veckor sedan rest till Finland och signalementet på beställaren stämde däremot helt och hållet på en major Aminoff, som under riksdagen varit Markoffs spion. Man har förut varit osäker om, hvilken af de åtminstone trenne majorer Aminoff, som förekomma i 1786 års statskalender, det kunnat vara, som lånat sig till denna tämligen löjliga opera-comique-intrig. Med all sannolikhet var det samme Carl Gustaf Aminoff vid Nylands infanteri, hvilken nämnes i Johan

v. Engeströms dagbok från riksdagen 86. Denne skildras där som en tämligen förfallen individ, hvilken »för en klädnad» köpt sig en riddarhusfullmakt af en annan ädling på retur, den utarmade löjtnanten Königstedt, en teckning, som passar på m:me Hus' följeslagare, hvilken sedermera kom i fängelse för »malversationer» (försnillningar).

Vid sidan af Aminoff upptäckte polisen snart som medspelande i komedien dennes värd, skräddaren Bauman, hvilken också under riksdagen gått Markoffs ärenden. Det var en känd stockholmstyp, som »bar ett kläde öfver halfva ansiktet för att skyla 'ett flänhus' på halsen, en växt större än ett gåsägg», och sålunda genom sitt yttre föga lämplig för hemliga intriger.

På kvällen lät nu Aminoff först hämta vagnen, körde sedan till Jakobstorg, där han lastade allehanda knyten — man tyckes hafva provianterat för en längre färd, och Bauman hade redan förut lagt en sockertopp i vagnslådan. Sedan for Aminoff långsamt upp mot Södermalmstorg och bidade där sin skyddsling. M:me Hus hade emellertid kommit hem från Drottningholm och, som det tycktes, utanför sitt hus stämt möte med Markoff. Ty rapporten gifver vid handen, att Aminoff å Södermalmstorg afbidat tvenne personer — m:me Hus och hennes kammarjungfru i sällskap med två eller tre gråklädda herrar— tydligen Markoff, hvilkens grå kapprock redan omtalats, och hans sekreterare. Till fots gick sällskapet då från Nygatan till Södermalmstorg genom de trånga, utdöda gatorna i julinattens småstadstysta Stockholm. Några för öfrigt oklara

ord hos Liljensparre låta förmoda, att m:me Hus var klädd till karl, och man ser henne för sig spotsk, förtrollande och soubrett-lustig i sin förklädnad med ett vågadt pojkstrecks munterhet i ögat och ett öfvermodigt leende kring munnen. På Södermalmstorg tog hon så afsked af sin ryske beundrare, och körd af Aminoff for den rymmande aktrisen genom södertull. Någon stund efteråt kom Bauman med hennes effekter på sin chaise.

Så långt hade Liljensparre hunnit i sina efterforskningar redan vid middagstiden den 23 juli och afsände ytterligare en polisbetjänt till Fittja och en express till Grisslehamn för att förfölja rymmarna »så långt som Sveriges Rikes landamären räckte». Samma dag synes man äfven hafva bemäktigat sig m:me Hus' moder som en sorts gisslan. Redan den 24 kom underrättelse om, att rymmarna passerat Nyköping, och tidigt på morgonen dagen därpå ertappades de på Åby gästgifvaregård och hemfördes till Stockholm af polisbetjänterna Hellgren och Malmlin. Den rapport, som skildrar själfva fängslandet, är olyckligtvis förkommen, i den nästa af den 26 juli har den stackars skådespelerskan visserligen kommit ut ur arresten, men hålles fortfarande under bevakning och befinner sig med anledning däraf förklarligt nog i en harmsen och orolig sinnesstämning. Hon pockar på att åtminstone erhålla sitt afsked nästa påsk under förklaring af att »truppen, directionen, landet, alt väcker hennes afsmak». Den föga ridderliga behandling, hon underkastades, var icke ägnad att väcka några svenska sympatier. Man ville föra henne ut till Drottning-

holm med militäreskort, och då man ansåg, att hennes »intriganta kammarjungfru» gjorde henne allt mera »intraitable», ville man skilja henne från dennas olyckliga inflytande. M:me Hus protesterade häremot, »affecterade genast att vara sjuk, klädde af sig kläderna och lade sig till sängs». Polismästaren lät då i hopp »om Eders Kongl. M:ts nådigste bifall» hennes älskade piga följa henne, och samman foro de båda fransyskorna till Drottningholm för att fortsätta sommarens teaterkampanj — men huru nedslagna nu mot rymningsnatten den 23!

Den tredje och sista rapporten är af den 29 juli. Genom sin mors och Armfelts bemedling tyckes m:me Hus hafva fått löfte om afsked till påsk, och hon låter nu sitt dåliga lynne öfver det misslyckade flyktförsöket gå ut öfver Markoff. Hon har hört talas om, att Aminoff vid hemkomsten blott hade åtta riksdaler kvar af respengarna, och hon börjar misstänka, att Markoff »så tillstält hennes resa, at hon skulle gripas, och han så medelst få en plausible pretext at blifva henne qvitt». Markoff var själf i en förklarlig »inquiètude», rädd att blifva inblandad i polisundersökningen och afsluta sin diplomatiska sändning med en så föga fördelaktig och imponerande sortie. Genom sin hemresa till Ryssland drog han sig ändtligen ur spelet, och så slutade m:me Hus' rymning mellan Stockholm och Åby gästgifvaregård, en episod, som med sina stora anstalter och efterspaningar liknar de 1700-talets komiska epopéer, i hvilka småstadsäfventyr besjungas i storformade med olympiska gudanamn sirade alexandriner.

Ensam och öfvergifven måste m:me Hus ännu en vinter bortåt fortsätta sin séjour i Sverige. Armfelt skrifver härom till Gustaf III: »Ändtligen har Markoff rest och lämnat m:me Hus i djup sorg. Då hon i går spelade Eugénie, trodde man sig märka, att hon brast i gråt, när hon betraktade hans loge, men elakheten, som ej respekterar de mest oskyldiga tårar, påstår att det blott beror på Rasumoffsky (Markoffs efterföljare) att torka hennes gråt». Som det tycktes, slog Armfelts Lovelace-erfarenhet dock denna gång fel. M:me Hus förblef otröstlig, och den nye ryske diplomaten, som för öfrigt var en galant man, måste vända sin hyllning åt annat håll. Vid påsken 1787 reste m:me Hus ändtligen öfver till Ryssland, »på enständig begäran afskedad», och försvinner så ur den svenska teaterhistorien. Men, trots hennes jämförelsevis korta vistelse i Sverige, blef hon länge bevarad i teatervännernas hågkomst. »Fru Hus har lämnat efter sig ett rum, som ännu icke blifvit uppfyldt», skrifver 1788 års Theater-Almanacka. Ännu 1793 erinrar Magdalena Rudenschöld Sophia Albertina om den franska konstnärinnans utsökta spel, och så snart någon annan fransk aktris försöker sig i Stockholm, återfinner man i samtidens bref som en återkommande refräng saknaden efter m:me Hus' på en gång så känslofulla, stilsäkra och öfverlägsna konst. För den moderne forskaren i vår teaterhistoria verkar hon som en sydländsk kulturplanta, som icke förmådde acklimatisera sig i ett kargare luftstreck, en företeelse, fransk till utseende och fransk

till lynne, med något af de på en gång lidelsefulla, retliga och nyckfulla egenskaper, som af hennes stora parisiska kamrat, m:me Clairon, gjorde en sådan egendomlig, på en gång fängslande och gäckande konstnärinna.

EN GUSTAVIANSK ÄDLINGS UNGDOMSHISTORIA.

»På en angenäm ort eller en liten höjd, 4—5 kvart från Lidköping ligger Stohla sätesgård, omgifven af ängar och åkerfält, hvaromkring stodo små kullar och lundar så af aspar som ekar, dels vilda, dels planterade. Alla ägorna stängdes inom en Canal eller graf, hvilken med bägge ändar hade ett utlopp i Venern, som stötte till på vänstra sidan.» Så skildrar Linné i sin Västgöta resa det minnesrika ställe, som var den Ekebladska familjeegendomen alltsedan Gustaf Vasas fogat i Västergötland, Anders Hansson, förvärfvade det genom gifte med en dotter till riksrådet Nils Claësson till Stohla och började föra ett ekeblad i sitt sigill. Traditionen ville, att släkten tagit namnet af en jättestor ek, som stod nära Stohla slottsbyggnad. Den fanns ännu kvar när Linné besökte orten, nästan fallfärdig, men dock ännu med två gröna grenar, de båda bröderna, som alltjämt uppehöllo släktnamnet, besannande den vers, den gamle justitiekanslern Feman ristat på piedestalen, som stöttade stammen:

När jag för hundrad tio år
så gammal var och svager,
at jag tycks fådt mitt banesår,
och sedt min sista dager,
då stödde mig en hielpsam man,
din Faders Fader, Fader,
på Stohla sielfver bodde han,
bar namn af Ekeblader.

Nu kommer Sonens Sone-Son
när stoden börjar stielpa,
och är derom ej mindre mon
hvi han mig ock må hielpa;
så at ännu min gamla rygg
kan tid och åren påcka,
mot kjöld och hetta vara trygg
och ej för stormen båcka.

Jag skall frambära Ekeblad
til tacksamhet och offer,
på Stohla lefve alltid glad
båd' Clas och Clas Christopher.

Den utan jämförelse märkligaste af dessa båda bröder var den äldre, Claës Ekeblad, grefve till Stohla, friherre till Lindholmen och Mariedahl, rector illustris vid Åbo universitet, ambassadör i Paris efter Tessin, liksom han sedermera blef kanslipresident efter Höpken. Han kan efter Gyllenborg, Höpken och Tessin räknas som hattarnas fjärde man, förenande allt hvad partiet ägde lysande och bildningsintresseradt med en karaktärens soliditet, ej vanlig hos dess medlemmar. Outtröttligt verksam, fyllde han de fritider, partiväxlingarna beredde honom, med vetenskapliga studier, liksom sin ämbetsbror Höpken en lärd på vidt skilda fält; outtröttlig i tjänsten afled

han på själfva det ställe, där hans stämma så ofta gjort sig hörd — i själfva rådet — där han dog af ett slaganfall. En hel rad af tidehvarfvets skalder hafva också hugfäst denna död, en ståtlig afslutning på ett imponerande lif — så Bellman, Bergklint, Wellander med flera.

Claës Ekeblad hade 1741 äktat Eva De la Gardie, också hon en öfverlägsen personlighet, delande sin mans håg för allvarliga studier. Hon blef till och med invald i Vetenskapsakademien.

Deras ende son Claës Julius är hjälten i den teckning af en gustaviansk ädlings ungdomshistoria, som här skall skisseras efter otryckta bref och dagböcker. Utan att någonsin varda en första plans figur, är denne Claës Julius Ekeblad en af de mest fullödiga och älskvärda representanter för den gustavianska högadeln, så mycket tacksammare att skildra, som man knappast kan komma någon annan så nära in på lifvet som honom, tack vare den mängd af bref och anteckningar, hvilka äro i behåll framför allt från hans ungdomsår.

Claës Julius föddes 1742 på fädernegodset Stohla, föräldrarnas äldsta barn, ende gossen — han fick sju systrar — och han uppväxte ömsom på familjeegendomarna och i Stockholm. Som bekant var det ett rent undantag, när någon ung ädling besökte de offentliga skolorna och med sin lilla spatservärja vid sidan på de privilegierades särskilda bänk lyssnade till den allmänna undervisningen. Fanns det i hemmet äfven blott anspråkslösa tillgångar, ville man frälsa barnen från den gammaldags hårda tukten och umgänget med de

vilda djäknarna i de af rapp och gråt genljudande skolklasserna. Den adliga helpension, som en företagsam tysk, Albertus Giese, vid århundradets början inrättat i Stockholm efter mönster af de tyska Ritteracademierna, hade ej vunnit någon framgång. Stiftaren var också själf en äfventyrare, som ej bättre förmådde upprätthålla respekten, än att han måste söka hjälp mot sina egna medlärare, därför att de »ej allenast satt mig stolen för dörren utan ock eljes oanständigt sig uppfört». Däremot fanns i Stockholm vid århundradets midt en af några franska guvernanter hållen helpension, i hvilken ej sällan noblessens barn gjorde sina första lärospån. Det var det institut, demoisellerna Bourgeois och Martineau hade vid Regeringsgatan, där den blifvande riksmarskalken grefve Carl Bonde — enligt de nyligen af grefve Trolle-Bonde utgifna anteckningarna — redan 1746 bland andra småttingar gjorde bekantskap med den fyraårige Claës Ekeblad. Dock dessa uppehåll voro af kort varaktighet — kanske under föräldrarnas hufvudstadsvistelse — och den egentliga utdaningen försiggick i hemgårdarnas skolstugor af särskilda, vanligen från universitetet hämtade informatorer. Betänker man i hvilken grad den gustavianska åldern ännu var en adelstid, inses lätt, af hvilket intresse det är att lära känna själfva grundvalarna för denna adelsgenerations bildning. Inga självbiografier, vare sig Carl Bondes eller Johan Gabriel Oxenstjernas, gifva oss en sådan inblick i dessa förhållanden, som de papper, vi äga i behåll om Claës Julius Ekeblads uppfostran. — Låtom oss då stiga in i det ljusa och stilla

rum med djupa fönstersmygar, som på Stohla tjänstgjorde som skolsal.

Liksom Gustaf Bonde, öfvervakade riksrådet Ekeblad själf sin sons utveckling, men den förste handledaren synes hafva varit någon fattig djäkne eller teolog, hvilken, att döma af de »underdånigödmjukaste Berättelser» han uppsatte öfver sitt arbete, tyckes hafva blifvit halft konfys af hedern att förestå en sådan hög herres uppfostran, ty det är, som såg man en ödmjukt bugande rygg och hörde en grof stämmas tafatta smicker, när man läser dessa berättelser. Man ser af dem, att unge grefvens lektionstid var jämförelsevis kort. Carl Bonde fick plugga mellan half 8—12 och 2—6, Claës Julius blott från 7 à 8 på morgonen till 12 à 1 på förmiddagen. På eftermiddagen var han ledig, ehuru han äfven då understundom sällskapade med sin informator. »Herr Grefven behagade äfven om eftermiddagen tillåta mig äran af sitt sällskap» heter det. Att undervisningen emellertid ej var synnerligen sträng eller systematisk, det ser man bäst om man genomögnar en af dessa ödmjuka veckorapporter t. ex. följande:

Maj 5. Emellan det at Herr Grefven roade sig med sina gjöromål, uptogo flere discourser tiden til emot kl. 1.

» 6. Arbetades med nöje hela förmiddagen til kl. 1 efter Herr Grefven var ute litet öfver en fjerdedels tima emellan kl. 11—12.

» 7. Var Herr Grefven rätt munter vid sina
» sysslor; men hade något ärende at gå ut

kl. half 12, hvilket Herr Grefven dock ärsatte med halfannan tima på eftermiddagen.

Maj 8. Förehades åtskiligt af Herr Grefvens gjöromål til kl. efter 11, då främmande nödgade Herr Grefven at afbryta.

» 9. Böndag.

» 10. Arbetade Herr Grefven alena en tima och lagade sig sedan til at promenera til häst o. s. v.

Hvad läroämnena angick, började man oftast med bibelläsning, hvarvid läraren lugnt och tydligt förklarade alla kvistiga frågor, såsom på tal om Egyptens och Canaans geografi, »hvarföre Gud just på dessa orter ville börja sin uppenbarelse samt visa sina under och sin allmakt». Af de profana ämnena studerades främst moralen, historien, latinet och matematiken, geografien efter glob. Informatorn skulle ständigt utveckla lärjungen genom »artiga och nyttiga» samtal. Eleven var emellertid icke allt för hungrig efter kunskapens frukter. »Behagade Herr Grefven lemna mig hela förmiddagen och något af eftermiddagen,» heter det, och följden af dylik skolkning till skog och mark eller i båt på Venerns sommarböljor gjorde, att resultatet af det ömsesidiga arbetet ej alltid blef mönstergillt. Den 19 maj heter det i pedagogens rapport: »Täcktes Eders Excellence nådigst efterfråga frugten af Herr Grefvens tid, vid hvilket tillfälle vi ej hade lyckan förnöja Eders Excellences nådiga åstundan». Men gemenligen var discipeln ett föremål för sin uppfostrares beundran; han är »ett rart exempel

bland sina jämnåriga af en god och dygdig yngling och äfven bättre ämne», men, tillfogar han med en djup och landtlig reverens, »det är Herr Grefvens lycka at få vara under Eders Excellences och Hennes Nåds Riks-Rådinnans sina Nådigaste Föräldrars ögon, samt äga tilfälle att inhämta en bättre värld just i de åren, då Herr Grefven stadgar sit väsende och sätter sina seder».

Närmare in på själfva undervisningen komma vi genom ett protokoll öfver en examen, som Claës Julius fått undergå i närvaro af sin blifvande guvernör i Uppsala, matematikern, astronomie observatorn Fr. Mallet — det förtjänar att i sin helhet citeras som ett dokument öfver, huru en dylik herrgårdspedagogik gestaltade sig.

I Theologien. Observatorn gjorde några Catechetiska frågor om Saligheten och dess grunder, öfver hvilka Herr Grefven mindre redigt meddelte sina tanckar. I detta ämne hade Herr Grefven läst en Reformert Auctor på Fransyska (antagligen ett kateketiskt arbete af den ryktbare reformerte teologen Elie Saurin).

I Moralen hade ingen ting blifvit Herr Grefven förestält af så kallad Naturlig Lag, utan hade ur Theologien blifvit framsatta frågor, som rört seder och skylldigheter.

I Universalhistorien var intet bekant utom allena de Svenska och Franska Rikens Historia, hvarjämte nyligen blifvit börjat att tillägga något af de andra Staternas, såvida de haft vänskap och förbindelse med dessa tvänne, sedan Wästphaliska freden.

Statskunskapen var aldeles lemnad till framtiden.

I Geographien hade Herr Grefven ett allmänt begrepp om Glob, dess nytta och indelningar, samt kjände i synnerhet Tyskland och Sverige.

I Matematiken upvistes fyra skrefna ark som voro version af en Engelsk auctor (troligen Thomas Simpson) och innehöllo tvenne Böcker: I. Definitioner, Postulater, Axiomer, några Propositioner om Lineer och Anglar. II. Om Rectanglar och Rätliniga Areer.

I Aritmetiken kunde Herr Grefven väl Quattuor Species i hela och något i brutna tal.

I Latinen hade Herr Grefven förr explicerat på vanligt sätt, men sedan något roat sig med att öfversätta; hvarom Excercitieböckerna bäst intyga. Grammatiken tycktes vara glömd, och Herr Grefven sjelf sade sig väl kunna declinera men ej conjugera.

Det kunskapsmått, denna pröfning vitsordat, befanns af excellensen otillfredsställande, och från denna lindriga halft lekande undervisning fick Claës Julius med 1757 års början resa till Uppsala för att där under Mallets guvernörskap taga igen den förlorade tiden och i galopp genomgå den andliga dressyr, som seklet fann nödvändig för en ung ädling, äfven om han som militär skulle ut i världen, och att Claës Julius skulle blifva officer var bestämdt allt sedan 1755, då han inskrefs som kvartermästare vid Södra Skånska Cavalleriet. Valet till undervisare af en Klingenstjernas lärjunge, som Mallet, innebär intet förvånande i detta tidskifte,

då naturvetenskaperna hade sin gyllene ålder vid Fyrisuniversitetet och Linnés polstjärna lyste med sin klara glans öfver staden på slätten. Fredrik Mallet själf var dessutom en framstående matematiker. Efter vidsträckta utrikes studieresor hade han blifvit astronomie observator i Uppsala. Af hans senare öden må blott nämnas, att han deltog i den bekanta franska expeditionen till Lappmarken för att studera Venuspassagen 1769, och att han 1773 utbytte sin syssla mot den matematiska professuren. Han afled först 1797. En samtida porträttist tecknar honom sålunda: »Hade ett knarrigt och otåligt humör, men var ej obehaglig i sällskap. Säges i sin ungdom hafva älskat könet, såg ej heller på ålderdomen ogärna vackra ansikten. Hade en grof och klumpig kroppsställning, stor näsa och var mycket närsynt.» I det femtiotal bref han riktat till Claës Julius' fader om sonens uppfostran, framstår han som mönstret för en nitisk och omtänksam pedagog, men Claës Julius' egna omdömen om mentorn äro ej de fördelaktigaste.

Nu begynte sålunda en allvarlig tid för den stackars Claës, som mången gång torde hafva suckat efter fritiden på Stohla och den landtlige informatorn, som var smickrad, när eleven infann sig i skolrummet. I samråd med den kände matematikern Mårten Strömer uppgjorde Mallet på följande vis planen för discipelns utbildning: »Jag tänker occupera Herr Grefven ifrån klockan 8 om morgonen til klockan 12 eller half 1, samt ifrån klockan 2 eftermiddagen til klockan 6. Ons- och lördagseftermiddagar, aftnarne från 6—8 samt söndagar efter

gudstjensten skola användas at besöka Herrar Professores och några vänner samt til nyttiga amusements, bland hvilka jag räknar at lära skrifva och spela. Jag ernar de 4 dagarne i weckan börja om morgonen med en Lection uti Latinen, sedan företaga Historien och därpå Geometrien eller Aritmetiken.» Eftermiddagen börjas hos Ritmästaren, sedan kommer turen till fäktmästaren, därpå följa »exercitium i skrifvande och så åter Mathematik, allra mäst räknande». Onsdags- och Lördags förmiddagar äro för Theologien, »både den Naturliga och Uppenbarade och Moraliska och Geografien företages ock för sig själf». Uti Latinen »bryr man sig med Grammatiken så litet man kan, allenast språket läres, på det tid må vinnas. Theologien afhandlas discursive så djupsinnigt som Herr Grefvens tankegåfva kan tillåta.»

Mallet undervisade själf i teologi och matematik. I historia handleddes Claës Julius af professor Georgii, hvilken läste med honom Pufendorfs Introduction till 1700-talets historia, och af docenten Arrhenius i svensk historia, i latinet, hans tyngsta börda, som man på allt vis sökte underlätta, af magister Häggblad. Längre fram åhördes juristerna Frosteri kurser i krigslagfarenhet — passande för en blifvande militär — och Solanders i rikets grundlagar. De praktiska öfningarna försummades ej heller. Claës Julius fäktade för det gamla originalet Porath, universitetets fäktmästare (och sedermera för hans efterträdare fransmannen Raibaud, för hvilken han äfven skref fransk dictée). Han red för stallmästar Ekelund, som äfven veten-

skapligt behandlade hästens anatomi och sålunda var en föregångare till den gamla svenska ridskolans mästare Ehrengranat. Stilen öfvades för en viss Törnsten, och Claës Julius ritade för ritmästar Nobelius, utan att dock hafva någon större talang för denna konst, så införlifvad med rococon, allt ifrån dess gudmor själf, m:me de Pompadour. Slutligen spelade han också violoncell.

Det intryck denna uppfostran meddelar är förbryllande. Så många sysselsättningar och så många ämnen! Här ligger också skillnaden mellan den offentliga och den enskilda undervisningen i tiden. Den senare är lika encyclopedistiskt öfverdrifven som den förra trång och ensidig. Skolan ville skapa teologer och lärda, den privata informationen framför allt drifna salongsmänniskor. För att kunna draga fördel af den brådskande och mångskiftande andliga träning, som den unga adeln underkastades, innan den begynte karrieren i stora världen, tarfvades smidiga, torra och fantasilösa naturer. Det finnes i Stockholms bibliotek en annan källa af utomordentligt intresse för denna periods enskilda informationsväsen. Det är korrespondensen mellan biskop Mennander och hans son, sedermera adlad Fredenheim, en äkta gustaviansk medelmåttstyp. Den unge Fredenheim är en triumf af denna för-Emileska undervisningsmetod. Han läser allt och kan allting, skrifver latin och franska, romarspråket svassande och ciceronianskt, parisерspråket pikant och lätt. Han känner alla ämnen inklusive statskunskap och filosofi, sätter upp en almanacka, gör filosofiska sentenser och historiska betraktelser,

skrifver latinsk och svensk vers, ritar, dansar, spelar flöjt och klaver — allt vid 12 års ålder. Han är med ett ord ett gyllene prof på rococons drifhusuppfostran och en fröjd för uppfostrare och föräldrar. »När jag i afton» berättar hans lärare Johan Bilmark för hans fader »var i trädgården skref han et litet Poème på Svenska, som innehöll en bön till Gud Fader för Högvördigste Herr Biskopens och Cancellerens välgång, hvilken jag ej utan lifligaste rörelse kunde genomläsa.» Verserna voro af följande slag:

Si hur fort wår tid framskrider,
hur mätas icke wåra dar,
wår tid som fogelns flygt städs lider,
man wet ej hwart den wägen tar,

och den gode sonen önskar sin pappa:

At I må Nestors ålder hinna,
och sällhet i Ert fotspår gå
at I en ewig fröjd må finna,
til slut hos den, som alt förmår.

Den förtjuste fadern svarar härpå: »Du har en naturlig åder till Poësie, hvilken bör som alla andra Skaparens förlänta gåfvor upbrukas». Naturligtvis, ty poesien är för denna pedagogik blott en andlig danskonst, en artig sällskapslek, i hvilken man genom öfning vinner skicklighet. Och elevens moraliska tänkesätt äro lika väl inexercerade, och så ädla som nödvändigt var i dygdens århundrade. »Les plaisirs qu'on trouve dans les livres sont au-dessus de tous les autres amusements. Je ne saurais

vous exprimer combien ma satisfaction est grande, quand j'ai passé toute la journée soit en étudiant soit en partie (hvilken moderation!) en jouant du clavecin.»

Vid en 17—18 års ålder är denna väl dresserade unga apa färdig, kan disputera öfver alla sociala, litterära och filosofiska ämnen, funderar på att skrifva en afhandling, som kritiserar Montesquieu — ingenting mindre — och kan gå ut i världen som en fulländad ung man, i hvilken man kan slå upp om allting, som i en stor Receuil de matières utiles, plaisantes et édifiantes, inbunden i maroquin och med guldsnitt. Sådan var rococons pedagogik — konsten att skapa en homunculus i puder och lifrock — hur förstår man icke Rousseau, när man studerar den, och hur mycket storartadt nytt och djupt hade icke hans Émile att lära!

På samma vis som den unge Fredenheim tränades Claës Julius Ekeblad, men han tycktes ej vara danad för denna andliga skolridt med alla dess turer och steg. Han förföll visserligen icke, som många andra af hans adliga kamrater i Uppsala, till oarter och lättsinne. Tvärtom, Mallet intygar med småaktig noggrannhet hans goda uppförande. »Hvad Brännvin angår,» skrifver denne, »har jag sett herr Grefven taga del däraf i äldres sällskap, men det har endast skjedt, at han måtte vara lika med dem... Beträffande Rökande har han i löndom öfvat detta sjelfsvåld, men det har icke hunnit längre än til de försök ungdomen tidigt göra. Jag har för det och för snusande, då moraliseradt mycket

och med den eftertryckligaste ifver, som jag förmådt, så at det aldeles blifvit aflagdt, sedan jag ej låtit en gång den ursäkt gälla, at det kunde ske för tandvärk, som grefven ibland attaqueras af.» Det är, som man ser, den pura oskulden i jämförelse med hvad många af adelsjunkrarna hade för sig, äfven de, som stodo under Ihres stränga ledning, ty den store språkmannen var ju särskild inspektor för de adliga alumnerna i Fyrisstaden.

Nej, det som tog emot hos Claës Julius var en egendomlig vek förströddhet, hvilken i fråga om studier yttrade sig som drömmande indifferens, eller, som informatorn förargadt uttrycker sig, som en »förträffelig kallsinnighet». Det var ynglingens personlighet, som började träda fram med den första svenska Rousseaugenerationens vemodiga, litet trånsjuka och vankelmodiga drag, det var den blifvande salongsmänniskan och hofmannen, som reagerade mot skoltuktens pedantiska väsen och karga kost. »Vous connaissez, mon cher pêre — så skrifver han själf och ursäktar sig — la sensibilité de mon tempérament et avec combien de douceur et de politesse j'ai été élevé.»

Under fristunderna lyddes han till violoncellen som till en förtrogen, och i undervisningen fann han endast i det religiösa en fri synvidd för inbillningen, och allt, som i dessa ynglingaår under studiernas öfveransträngning fanns kvar hos honom af svärmeri och fantasifullhet, tog vägen mot religionsdrömmarnas blå horisont. Han formligt åtrådde att gå till nattvarden (maj 1759), bedyrande att detta icke berodde på något »politiskt ändamål» och någon

»kitslighet» utan af »pur längtan att få blifva delaktig af Guds Nåde». Mallet intygar detsamma: »Dess svaga ålder torde väl icke wara utan nyfikenhet och barnslighet öfwer et så heligt ärende, men jag förstår ej annat än at det är Guds wärk till at fullkomna swaga Menniskors uppsåt.»

Bättre än i Uppsala trifdes den unge Claës Julius på egendomarna i dess omgifning, med sin drömmande, nöjessjuka indolens skapad för landtlifvets dolce far niente och herrgårdarnas glada sällskapslif. Också se vi honom under ferier och helg regelbundet åka ut öfver Upplandsslätten till Ihres egendom Sandbro, till ryttmästare Jennings på Forsvik, ja, ända till Engsön med de berömda »tusende nöjena». Särskildt trifdes den unge Claës Julius på den Stenbockska egendomen Rånäs, där spiran fördes af två unga skönheter, Fredrica och Magdalena, hvilka ännu här i sin landtliga oberördhet gunstigt upptogo den unge Celadons hyllning för att sedan som firade societetsdamer i Stockholm med väl mycket öfvermod behandla sin forne tillbedjare. Men medan Claës Julius under sommarnätterna åkte mellan dessa adelsgods, blef hans hufvud fullt af längtan mot hofvets och societetens lif. Från läxböcker, ohyfsade studenter och Uppsalapedanter gick hans tanke mot de glimmande salongerna med alla de vackra kvinnorna och alla de sprittande infallen, de förnäma stockholmsassembléerna, om hvilkas äfventyr och elegans en svärm af anekdoter trängde ut i bygderna med sorl af yra menuettmelodier.

1759 skulle den unge militären, som nu, alltjämt

långt borta från sitt regemente, avancerat till förste adjutant, hafva fullgjort sitt pensum i allmänbildning, och den stränga excellensen gaf sonen tillåtelse att flytta ner till Stockholm och utbyta de trägna studiedagarna mot hufvudstadens hof- och sällskapslif. Det var för öfrigt ej i onödan medlemmarna af den högre och bemärkta aristokratien läto sina söner ligga vid universitetet, ty vistelsen i Uppsala var ganska kostsam. De konton, Mallet uppsatte öfver Claës Julius' utgifter under dessa år, äro olyckligtvis förkomna, men när ett par adliga unga studenter ur en familj af ringa betydelse, som ett par bröder Tersmeden, (enligt i Uppsala bibliotek förvarade räkenskapsböcker) gåfvo ut mellan 2,000 à 2,600 daler kopparmynt per termin, och professor Berch i sitt memorial i fråga om Informationsverkets förbättring från år 1769 angifver ensamt informatorslönen uppgå mot 1,800 daler kopparmynt, kan man utan öfverdrift beräkna de omkostnader, en excellens som Ekeblad hade för sin son till cirka 10,000 daler kopparmynt per läsår. Existerade ännu adeln som det privilegierade ståndet, hade det också att representera därefter, icke minst vid högskolorna.

Vid julen 1759 afslutade sålunda Claës Julius, säkerligen utan någon afsaknad, sina läroår i Fyrisstaden och lämnade Anders Celsius' observatoriehus, där han haft sin bostad, med dess ärfda anda af oförtruten forskningsflit, för det fina umgängeslifvet i det förnäma adelshuset vid Norrmalmstorg på gamla operahusets tomt.

*

Det nya skiftet af Claës Julius Ekeblads lif, själfva hans gyllene ungdomsår i Stockholm mellan 1760—66, känna vi än bättre än barndomstiden. Tack vare en dagbok af hans egen hand i sju digra kvartvolymer, den kanske yppersta källan för kännedomen om societet och adel från frihetstidens slut, kunna vi så godt som dag för dag följa hans göranden och låtanden, hans drömmar och idéer, de erfarenheter och upplefvanden, genom hvilka den drömmande ynglingen småningom mognade till en käck och världsklok, men i grund och botten alltid ömhjärtad och vek kavaljer. Denna dagbok förtjänar så mycket mera att citeras som den aldrig behandlats — jag räknar ej ett par sidor tryckta hos Arvid Ahnfelt. Dagbokens första volym bär följande titel: »Livre contenant des Événements, des Amourettes, des Caractères et des Historiettes, entendus, vus et remarqués par moi même dans les Sociétés où j'ai été. Ce qui est écrit ici dedans est écrit pour la postérité mais non pour les gens qui sont de ce temps. Fait et commencé par Claës Julius Ekeblad.» Företalet, dateradt 1 april 1760, berättar, att den vackra anteckningsboken med sina permar i rödt maroquin först — karaktäristiskt nog — varit ämnad till Capitel-Bok i en upplöst Vänskapsorden, sedan heter det: »jag har tänkt at föra här uti en liten journal om Amouretter, icke allenast mina utan ock andras samt andra mera märkvärdiga saker, jag har tänkt, at jag kunde göra det med så mycken mera säkerhet som jag aldrig ärnar visa detta arbete åt någon, eho det monde

vara. Jag har tänkt at kunna härigenom få i framtiden se denna tidens sedvanor, tänkesätt och folks differenta caracterer. Jag hadde intet behöft göra mig detta dubla omak, men emedan jag ei för min faders skull kan skrifva uti min andra journal annat än det, som jag vil at han kan få se, nödgas jag göra mig detta omak.»

Just under dessa decennier mot 1700-talets afslutning hade bruket att skrifva långa egenhändiga protokoll öfver lefnadsöden och känslor, att i vidlyftiga dagböcker bokföra veckornas alla tilldragelser och stämningar, blifvit en formlig mani inom de bildade klasserna. Det var ett uttryck af den nyväckta subjektivitet, som gick genom världen och gaf ett oanadt intresse för jagets historia, det var också under detta tidskiftes brytningar mellan instörtande tro och religion och en hänförd men nymornad mekanisk världsåskådning, hvilkens läror ännu ej gått ens profeterna i blodet, en ersättning för bikt och bön. Dessa journaler blefvo på en gång domare och vittnen, tröstare och anklagare, och det behof af självfuppgörelse, som kristendomen förut tillfredsställt, fick ett utlopp i de långa intima bekännelseskrifterna, uppsatta till egen vägledning i självfgranskningens tysta aftontimmar, samtidigt med att de äfven, helst för helt unga antecknare, tillfredsställde mindre ideella behof och blott uttryckte deras första reflexioner och intryck af de människor och förhållanden, med hvilka deras lif hade att kämpa.

Vi äga i Sverige på 1700-talets senare hälft ej få sådana journaler af olika intresse. Somliga äro

— såsom de, hvilka styckevis offentliggjorts af den blifvande riksmarskalken Carl Bonde — blott lakoniska referat af dagsnyheter och upptecknarens egna händelser, utan uppfattning, stil eller anspråk, med personliga upplefvanden torrt ifyllda almanackor. Andra, nedskrifna af helt utåt lagda naturer, lägga an på att så troget som möjligt fotografera omvärlden, att noga skildra typer och ansikten. Sådan är den blifvande rikskansleren Fredrik Sparres långrandiga journal, en negativ afgjutning af tiden, det vill säga en afgjutning, där det, som i verkligheten är upphöjdt, blir platt, medan det, som är platt — förblir platt. Af djupare litterärt och andligt värde äro väl blott tvenne dylika journaler — J. G. Oxenstjernas och G. J. Ehrensvärds. Johan Gabriel Oxenstjerna är den gustavianska tidens söndagsbarn. Rococons mest gratiösa behagfullhet strålar med tusen täckheter ur allt han skrifvit, och öfver hans konstlösa och förtjusande dagboksanteckningar från ungdomen hvilar den koketta förtrollning, en ung, vacker och lifsberusad kvinna förmår skänka hvarje småsak i sitt sätt att vara, hvar handrörelse och hvart småleende, hvar bagatell i sin toalett, blomman i schäferhatten, syrenkvisten i skärpet. Hans dagböcker, utgifna af Stjernström, bör hvar och en läsa, som vill känna själfva kvintessencen, la fine fleur af den svenska civilisationen i skiftet mellan Watteaus och Rousseaus ålder. Samma skede af förra seklets lif präglar sig i Ehrensvärds dagbok, men där hos en tyngre, långt mindre fin och genial, men fastare och starkare personlighet. Det fanns hos kusinen till den store

konstfilosofen verkliga anlag till en filosofisk sedeskildrare, och den inre känslobrand, som hos Oxenstjerna blef till smältande ynglingatrånad, tedde sig hos Ehrensvärd som nordiskt grubbel, tidigt vaknadt, för perioden ovanligt, sedligt allvar. Män som dessa två står Claës Julius Ekeblad närmast, och det är samma ätts lättrörda, tunna blod, samma dådlösa, svaga släktleds melankoli och oro, som framträda hos honom. Som skriftställare är han dem båda djupt underlägsen — hans långa dagbok är nedskrifven med löpande penna, utan spår af stilistisk precision, volymer af prat och omsägningar, och dock just genom sitt omfång, sin rikedom och sin lösmynta öppenhet kanske det mest intressanta dokument, vi äga för att lära känna denna gustavianska adelsgeneration. Hos honom har tidens allmänna tendens mot inåtvändt drömmeri och självkultur strömmat samman med den böjelse för formell utveckling, för att använda all kraft på sällskapslif och personligt lif, som är karaktäristisk för denna ungdom, hvilken tidigt fattats af en leda vid att befatta sig med offentliga ärenden, som på en gång förslappade och förfinade sinnena.

Claës Julius Ekeblads ungdomsjournal har ingen vid omkrets. Det är, som den högadlige unge officeren ej hade det ringaste intresse för andra samhällsklasser än sin egen. De andra stånden bilda på hans lifs teater blott en mörk folkmassa i bakgrunden, som han ej tänker på, och vidrör han någon gång deras förhållanden, är det med öfverlägsenheten hos en hellensk aristokrat, som icke blott anser sin krets socialt men också moraliskt öfver-

lägsen »de lägres och dåligas». Prästerna betraktar han antingen som en patronus sin kyrkoherde med nedlåtande vänlighet, eller skildrar dem som »lismare och hycklare», som rikta sig på politiken och göra penningen till gud. Den högre bourgeoisien (och de nyadliga), med hvilka dock hattpartiet stod i så nära förbund, behandlar han med högdragen försiktighet. När han en gång på »comedien», på den franska teatern, kommit bredvid fröken Plomgren — dotter till den bekante finansieren — törs han ej mycket tala med henne »ty,» skrifver han, »jag vet, att hoffruntimren ej tycka mycket om henne. De säga, att hon ser så borgaraktig ut och har en hoper med manér, som ej anstå dem». Mot det lärda ståndet har han en världsmans och en officers dubbla motvilja. När han ute hos R. R. Höpken på Fogelbro, där flera af tidens lärda voro välkomna gäster, lefver samman med Wargentin, den berömde astronomen, och Wilcke, den store fysikern, skrifver den unge snobben, »att läsmakarna ej gerna trifvas med stort nöje hos bättre folk». Det lägre borgerskapet ser han ned på med grandseigneurens öga. Om en bjudning hos hans förre lärare Mallet heter det sålunda: »Där var en stor kvantitet med borgare, utaf hvilka jag ej kände en enda. De hade sin döttrar och hustrur med sig, hvilka voro för mig lika okända. Läsaren kan döma hur illa jag var nöjd med denna societeten. De kallade hvarandra alla för syster och bror, allenast en som kallades faster och var äldst och fulast utaf alla. Jag lämnade denna famille de Tomason, sedan jag varit där en god timma». Bönderna slutligen

uppfattades från slottstrappan eller calèchehörnet — alldeles feodalt. Det synes honom höjden af oförskämdhet, att de röstade på präster efter eget tycke och att därvid någon sagt att »om Excellencen rår om hemmanet, så rår han intet om siälen». — »Om detta är sanning,» tillfogar den unge aristokraten, »kan sådant sjelfsvåld ej tillåtas, allmogen tror jag ej vara elak, utan jag tror, att det gifves annat folk som gör dem upproriska mot sina husbönder.» Lägger man härtill, att han, som son till en af hattarnas ledare, är en ortodox partiman, med något af rent fysiskt obehag för mössor — han säger t. ex. en gång om en jägmästare Reutercrona, som hörde till detta parti »jag hade nästan kunnat dömt det utaf hans fula physionomie» — förstår man lätt hur begränsad hans värld är. Men inom densamma — Blasieholmens adelshus, slottet, corps diplomatique och de stora fideikommissen på landsbygden — är han en fin och lustig iakttagare och, trots alla sina fördomar, mönstret för en älskvärd gustaviansk ädling. Det är därför vi i hans dagbok skola följa hans utveckling från yngling till kavaljer och de lärospån på de glatta tiljorna, som gjorde honom till man.

*

Claës Julius Ekeblad kom genom sin fars ställning som kanslipresident och sina föräldrars släktförbindelser med de ädlaste och mest högaristokratiska familjerna genast i beröring med det dåtida Stockholms mest utvalda societet. Hans mors syster

var gift med den siste af de stora hattcheferna, Axel v. Fersen, som i sitt hotell på Blasieholmen och på sin egendom Mälsåker förde ett furstligt hus, lika inflytelserik genom börd, begåfning och rikedom, och hennes tre bröder Pontus, Ulric och Carl Julius De la Gardie voro alla män af anseende och betydenhet. Den förste käck soldat, känd för sina fälttåg i Frankrike 1745—47, hade äktat en af frihetstidens mest intelligenta och varmhjärtade kvinnor, Catharina Charlotta Taube, som alltid skall minnas för sitt modiga uppträdande i det sista trolldoms- och häxerimål, som vanställer den svenska civilisationshistorien. Så väl härigenom, som därför att hon var den första högadliga dam i Sverige, som lät koppa sina barn och därigenom gaf ett nyttigt föredöme, förtjänte hon väl den medalj, ridderskapet och adeln öfver henne slagit.

De två andra bröderna De la Gardie voro båda hofmän, ännu ogifta, och den unge Claës Julius skulle hafva oturen att möta dem på deras friarvägar. Ulric Gustaf, sedermera hofmarskalk, äktade till sist en fröken Falkenberg, medan den yngre, öfverkammarherren Carl Julius, hemförde som brud den vackra och koketta Magdalena Stenbock. Farbrodern Claës Christoffer Ekeblad, chef för Kronobergs regemente, var gift med en Oxenstjerna, men på grund af sina dåliga affärer utan betydande ställning. På aflägsnare håll var Claës Julius Ekeblad besläktad med familjerna Silfverhjelm och Sperling.

Som man ser, var släkten förgrenad inom aristokratien, och lägger man härtill umgänget med

de stora partimännen Höpken och Carl Scheffer samt hela corps diplomatique, ser man lätt, att Claës Julius hade porten öppen till Stockholms finaste värld. Det första man finner i dagboken är också blott ekot af en ung ädlings nya och förvånade intryck af den värld, till hvilken han hör, men som han ännu är för ung för att rätt förstå. Dagboken har blott obetydligt att förmäla om de studier, hvilka upptogo den unge militärens förmiddagstimmar. Man vet, att han läste fortifikation, besökte ingeniörskontoret o. s. v., men eljes synes han hufvudsakligen bildat sig på egen hand med läsning af skönlitteratur ända från fader Homer, som han genomgick i madame Daciers förfranskning, ner till dagsromanerna. Men så mycket mer har journalen att förtälja om nöjena och sällskapslifvet. Mot middagen går Claës Julius ut på visiter, sedan är han ofta på dinéer, efter hvilka han gör sin uppvaktning på slottet hos hoffröknarna, som då taga emot i »sin kammare». På aftonen råkades man vidare på »comedien». Den franska teatern, till hvilka entréerna erhöllos genom hofvet, var också lika mycket en förnäm konversationssalong som en skådeplats, och efter det vid tidig timme lyktade spektaklet började baler och supéer. Öfverst i sällskapslifvet stod naturligtvis hofvet. Läser man skildringarna af de fester, Adolf Fredrik gifvit för Lovisa Ulrika till exempel vid invigningen af China med dess monsterföreställning af 10 dramatiska akter med 32 baletter och dess förplägning, så grundlig att Drottningholmsbackarna voro fulla af sofvande kadetter och pager, hvilka ej orkade »retirera sig»,

ser man för sig ett hof, som ännu går i saxisk barock. Men just under dessa år började de tyngre formerna slipas lättare och finare efter den franska Versailles-stil, som Gustaf III skulle personifiera. Ännu fick öfverdrift i mat och dryck ersätta munterheten — för att ej tala om riksdagsfesterna på slottet, på hvilka Claës Julius räknar ett femtiotal dödfulla, hörde det ej till ovanligheten att se berusade på hoffesterna. En verklig glädje ville ej infinna sig. Efter det misslyckade revolutionsförsöket 1756 kvarlåg alltjämt i slottssalarna en svart skugga af förstämning med ömsesidigt groll och bitterhet mellan värdfolket och en mängd af dess nödtvungna gäster, och konungaparet gjorde föga för att öfver dessa minnen gjuta högtidsharmoniens försoning. Adolf Fredrik, denna lustiga blandning af underofficer och småborgare, hvilken alltid, äfven på de mest svassande paradbilderna — som till exempel Paschs och Cornelius' å Gripsholm — i den blå sammetsmanteln, som pöser som en påfågelstjärt, och med den höga middagsfärgen öfver det godlynta ansiktet, ser ut som en operacomique-monark, var afhållen för sin välvilja, men ej i stånd att göra något umgängeslif lysande och förnämt. Lovisa Ulrika, snillrik, skapad att vara en strålande midtpunkt, hade af naturen alla gåfvor för att spela sin drottningroll med både behag och majestät, men besvikenheten och alla de förödmjukelser hon genomgått hade låtit hennes leende förfrysa och allt det hårda i hennes inre bryta fram. Hon var ej längre den älskvärda prinsessa, Antoine Pesne älskade att måla med morgonstjärnan öfver hufvudet, som mytologisk

gudinna med ögon glimmande af ungdom och röd körsbärsmun; hon hade fått den typ af ensamhet, agg, föraktfullt och hvasst förstånd, Lundberg så mästerligt förevigat i sin profilbild af drottningen från äldre år, ett hårdt skuret kamé-ansikte med skarpa drag och trötta emaljblå ögon. Slagen i det stora spelet om krona och spira, hämnades hon i det lilla med stickord och ohöfligheter, med alla de medel, genom hvilka en drottning och en kvinna kan i societetslifvet hämnas lidna motgångar. Ensamt bland sina böcker och sina lärda kände hon sig ej sårad till sinnes, utan hemmastadd, intellektuell som hon var ut i fingertopparna. Eljes kom med åren mer och mer fram hos henne — liksom hos hennes store broder — den medfödda preussiska brutaliteten, som den franska uppfostrans fernissa blott ytligt dolde. »Hoffröknarna behandlades af henne,» skrifver Claës Julius Ekeblad, »som pigor hvilkas conduite man supponerar som något felaktig.»

Allt detta gjorde slottslifvet föga tilldragande och hoffesterna måttligt roliga, ehuru förhållandena blefvo ungdomligare och lifligare, ju mer kronprinsens och hans syskons hof trädde i förgrunden, och den under åren skedda försoningen mellan drottningen och högaristokratien lättade stämningen och förberedde gustavianska ålderns första skede af endräktigt hof och adel lysande i gemensam glans.

Omedelbart nedanför hofvet stod det lag af utländska diplomater och högaristokrati, inom hvilket Claës Julius lefde. Första fiolen spelade här den franske ambassadören, med sina subsidiemedel

mer än någon annan en makt i staten. Det var nu markis d'Havrincour, hvilkens lysande fester i Carl v. Fersens hus på Blasieholmen voro berömda. (Dessa bostadsuppgifter stamma från F. U. Wrangels förträffliga bok om Blasieholmen.) Den unge Ekeblad fann både honom och hans ambassadrice högst älskvärda och var ständig gäst i deras hus — liksom hos hans efterföljare de Breteuil i nuvarande frimurarehuset, hos österrikiske ministern von der Goës och den saxiske von Sacken. Claës Julius skildrar dock dessa diplomatiska supéer som skäligen enformiga. Man kom, satte sig vid spelborden, åt och for hem. Själfva undfägnaden spelade en betydande roll, och för att motarbeta den stigande smaken för gastronomiska utsväfningar — generalen Stackelbergs hus var särskildt ryktbart för sin lukulliska lyx — bildades inom societeten en måttlighetsförening, i hvilken man förband sig att servera ej mer än »sex rätter och ingen dessert utom en bischoffsbål». Från gustavianska åldern hafva vi i behåll ett snarlikt reglemente, hvilket till och med bestämde antalet af assietter, som fingo nyttjas till förrätter och sallader, och inskränkte vinerna till »vanligt hvitt eller rödt franskt vin». Men vid de stora tillfällena var gästfriheten så mycket mer gammaldags prunkande och omständlig. Man läse till exempel följande skildring i dagboken af grefve Dohnas bröllop med Claës Julius' »cousine», den ståtliga Ulrica Stenbock. »Vi samlades kl. 8, då alla voro samlade gick copulations acten för sig. Herr Kiörkoherden Hauswolf vigde brudfolket och efter et kort men säfveligt tahl sjöngs

en salm. Därpå önskades bruden och brudgummen lycka utaf alla de som voro tilstädes. Därupå dracks skåhlar och sedan det var gjordt börjades dantsen. När alla ceremoni-menuetter voro förbi dantsades contradantser och menuetter, hvilket räckte til kl. 4 om morgonen, då vi fingo en reveillon. Sedan alla voro upstigne från Reveillonen, dantsades Bruden och Brudgummen bort. Item fackeldantsen med några små ceremonier, och när det alt var förbi, satte hela brudskaran sig i sina vagnar och foro hem til de nygifta, hvarest vi fingo en ganska skiöner frukost. Sedan man hadde passerat där en och en half timme, for hvar och en hem til sig kl. 6 om morgonen ganska trötta af bröllopet.»

Ännu mera enformiga voro de talrika släktkalasen, när familjen, »rättarlaget», som Claës Julius kallade den, sammanträffade hos morbröderna eller hos Ekeblads själfva, då Claës Julius hade värdplikter som ende son i huset. Långt muntrare voro de subskriberade tillställningarna af allmännare eller enskildare art, i hvilka stockholmslifvets under detta decennium till det yra och fantastiska stegrade nöjesbehof gaf sig luft. Det var de långa och glada lördagsbalerna på stadshuset, utflykterna till Lorenzberg, ett utvärdshus i Carlbergsalléen, sedermera förvandladt till kyrkoherdeboställe i Adolf Fredriks församling, och till Carlberg. Äfven Stallmästaregården hade vid denna tid ett högfint klientel och på »Träsket» var ballokal. Men egendomligast förefaller det, när Claës Julius berättar, att han var på pic-nic i »Humlegården» — och att »alla hade sina fat med sig». Den nyligen för publiken öppnade

parken betraktades som ett stycke oförfalskad och aflägsen natur, hvilken uppsöktes af älskare af »solituden», och Johan Gabriel Oxenstjerna hade där inspirerats till rader som följande:

Här får mitt hjärta stillhet finna,
och lugn och tystnad följa mig,
min Enslighet, min skyddsgudinna
här får jag lyckligt möta dig...

Sådan är i korthet tecknad den yttre ramen till Claës Julius' stockholmsvistelse, men det inre lif, som pulserade i den trånga formen, var rikt nog och kunde gifva en debutant på stora världens skådebana åtskilligt att tänka på. Hans egen grunda själsläggning och uteslutande för det enskilda och sällskapliga danade natur gjorde dock, att en mängd af dess intressantaste möjligheter för honom blefvo tillslutna böcker. Ehuru son till en af landets förnämsta statsmän, som grånat i det offentligas mödor, hade Claës Julius ytterst svaga intressen för politik och öfver hufvud taget för frågor af allmännare slag, och de betydelsefulla personligheter, hvilka han hade förmånen att råka, presenterade sig aldrig för honom som bärare af några idéer eller kämpar för någon lifsmission. Alla stå de för hans öga i privatlifvets förtroliga, förringande dager, och det, han iakttager och antecknar, äro de små löjligheterna, de små karaktärsdragen, med ett ord anekdoter, ur hvilka han sällan eller aldrig drager några slutsatser om deras djupare afsikter och sträfvanden, eller söker nå fram till de inre punkterna i dessa framstående mäns väsen. Höpken är för

honom ingenting annat än en majestätisk excellens, högdragen, ofta misslynt, insvept i litet falskt patos och därtill dubbel och otillförlitlig (i förhållande till Claës Julius' fader, sin efterträdare, visade han sig enligt Ekebladarnes mening tvetydig). Tessin i sin tillbakadragenhet på Leckö är blott en älskvärd men anspråksfull slottsherre med en fransk ädlings förmåga att vara artig värd, Carl Scheffer föga annat än en pratmakare med »löjliga manerer och en usel konversation», och ehuru Axel von Fersen kanske ingifver honom största vördnaden af dem alla, gör han ej heller något bemödande för att förstå den kalla, sega kraften hos den helstöpte men medelmåttige partifursten. Lovisa Ulrika är för honom intet annat än en begåfvad och elak puderhäxa, och först sedan Gustaf III dragit honom inom sin personlighets egen omedelbara trollkrets, börjar han misstänka, hvilken stolt, svärmisk och lidelsefull själ, som brann inom den unge prinsens bröst.

Orsaken till denna släta uppfattning är naturligen först antecknarens ungdom. Dagboken begynnes af en adertonårig yngling, ännu helt och hållet upptagen af sig själf och af att göra de första rönen i en krånglig värld, full af dilemmor och intriger, med glanskis och vakar hvart man kom. Claës Julius' journal skulle vara för honom själf en hjälp, en handledning för att utdana sig till en mönstergill och världsklok kavaljer.

Ljusen gnistra mot spegelglasen och glimma mot allt det gyllene och glatta i färger och väggdekorering. Blickarna tindra i kapp med diamant-

agrafferna och örhängenas pärlor, miner och solfjädrar föra sitt teckenspråk. Det är en societet, som spelar teater för sig själf och med sig själf, men det intressantaste i komedien är »à-part-tankarna» och de hemliga trådarna i kulisserna. Claës Julius är just kommen inom dörren och brinner af ifver att få spela med, att te sig som en lika leende och oklanderlig kavaljer som hjältarna i stycket, lika skarpögd och omöjlig att narra som de. Idealet är sammansmältningen af en älskare och en resonör till en fulländad Marivauxsk markis, som alla vackra ögon locka, men inga gäcka.

Det var ett svårt ideal att förverkliga för en nykläckt ung hofman, och förhållandet blef också, att det dröjde länge, innan Claës Julius verkligen kom med, annat än som kompars, och hans fåfänga undslapp ingalunda begynnarens förödmjukelser. I alla kretsar är en nykommen en ovälkommen, och de första årens anteckningar visa, hur svårt den unge militären, trots sitt lysande namn och sina förbindelser, hade att göra sig gällande och få en stol lämnad fri för sin räkning i dessa förnäma sällskapscirklar. Dagboken öfverflödar af harmsna beklaganden öfver uteblifna »égarder och politesser», han nedskrifver vredgad vältalighet öfver den egna släktens ogenhet, som ej tillräckligt inbjuder och beskyddar honom. Hundra gånger så visst som en har handen knutit sig hårdt om pennan, när han, hemkommen från en fest, i kvällens stillhet genomgår dagens upplefvanden. Men tack vare både en utpräglad böjelse för det fintliga och formella och ganska mycken enträgenhet skulle han

dock småningom blifva hemmastadd som fisken i vattnet i detta skiftande och osäkra sällskapslif.

Det är framför allt hos damerna han går i skola. »Ingenting formerar karl som fruntimbers sällskap», se där det första axiomet i hans »manuel de la civilité», och han följer både af nyttighetshänsyn och smak denna gyllene regel. En Chérubin, som vill rycka upp och blifva en Almaviva, talar ur hvarje rad af hans långa dagbok. Framför allt är det hoffröknarna han uppvaktar. Deras rum upptogo en våning för sig i slottet, och det var galanteriets, den fina taktens, de intressanta historietternas högkvarter. En liten smädevisa i en af tidens otryckta visböcker skildrar just vid denna tid hoffröknarna efter mönstret af Bellmans bekanta satir mot stockholmsgrossörerna — jag citerar ett par verser:

Sofva länge, sent i säng,
Lefva städs i fart och fläng,
Caffe, The, Bischoff och såcker,
Sällan mätt, se ut som docker
Lappri, lappri, mina fröknar, lappri.

Släpa Rober, stå i drag,
Spännen uti hvardagslag,
Uti hofvet sin tid nöta
Och sidst få obotlig röta
Lappri, lappri, mina fröknar, lappri.

Hvarje dag gå wissa fiät,
Som dwärgsflugan i sitt nät,
Ungkarlshjärtan snärja, fånga,
Glädja sig åt suckar många,
Lappri, lappri, mina fröknar, lappri.

Se sig i folieradt glas
Ropa Stina, Brita, Claës
Til en cour-dag sig ut Laga
Trompeuse fjäder, bjäfs och kraga
Lappri, lappri, mina fröknar, lappri.

Bära lintyg fint som flor
Silkesstrumpor, nätta skor.
Smala ben i wider kjortel
Som två sparris i en mortel,
Lappri, lappri, mina fröknar, lappri.

Sedermera skildrar den obekante satirikern, hur hofdamen efter långt val ändtligen råkar på ett medgörligt och rikt mähä till man, och så får guld och gods och husfruvälde — och litet synd i hemlighet till på köpet. Det var nu dessa Lovisa Ulrikas och den unga prinsessan Sophia Albertinas hoffröknar, som Claës Julius gjorde till sina uppfostrarinnor, och åtminstone hälften af hans vidlyftiga årskrönikor äro ägnade dessa anspråksfulla unga damer, hvilkas kvinnliga otillförlitlighet han aldrig tröttnar att begrunda. Ett helt förtjusande ungt garde af spotska och förnäma skönheter tecknar sig för ögat i dessa oförbehållsamma skildringar. Det är den älskvärda Ulrica Fredrica Sperling, Claës Julius' kusin och enligt honom den enda lojala af hela bandet, den skrattsjuka och koketta fröken von Bohlen, som skulle blifva divan i hans första egentliga ungdomsroman, och den stela Brita Horn, som blef hans verkliga lifs hjältinna och hans maka. Det är den stolta och fjäsade Fredrica Mörner med sin bleka hy och sina passionerade ögon, oemotståndlig när hon tog emot i herr-

kostym (riddräkt), oförvägen i sitt koketteri, spelande hasard med sina ynnestbevis i afsikt att vinna ett godt gifte och just därför förutbestämd till att komma på glasberget, först lika mycket afskydd som sedermera älskad af den ombytlige Claës Julius. Det är vidare Fredrica Stenbock med en världsdams drifna förmåga att smickra sig in i ett karlhjärta, med ett termometerlynne växlande från ena dagen till den andra, på måndagen »gracieuse» nog att taga emot i negligé, opasslig i sin bädd, och på tisdag knappast svarande med en ryckning af de höga hvita skuldrorna på adorateurens artigheter. Det är den indolenta fröken von Düben, som vill åstadkomma förödande eldsvåda blott med sina oeillader utan att gitta tala, på sin höjd »gnolande något tendert», och fröken Kurck, som spelar »la dame invisible», men i all tysthet drifver en kärlekshandel med en löjtnant vid drabanterna, och så vidare. Till hoffröknarnas krets hörde deras systrar — fröknarna Ulla och Lotta Mörner, den förra intagande lika mycket genom utseende som karaktär, den senare societetens étourdie, ej synnerligen väl bokförd och vitsordad i tidens skandalkrönika, den ståtliga Magdalena Stenbock, med flera.

Alla dessa damer ägde sin dubbla stat af beundrare och pretendenter — dagboken skiljer med rätt på de båda kategorierna — och här i hoffröknarnas kammare kunde Claës Julius råka ett stort antal af högaristokratiens medlemmar — från så stadgade personer som riksrådet Törnflycht, trots år och ära evigt på kärleksstigen, ända ner till den glada ung-

domens yngsta brushufvuden, som den blifvande hofjägmästaren Axel Oxenstjerna, nu en ung skrytsam snobb, som ej kunde tala om annat än »kärlek, hyrvagn och löpare». Här förekomma hofmän och militärer, som kämpade för »eröfringar», partimän, som lade ut minor och kontraminor, diplomatiska corpsens unga lejon, som den vackre spanske ambassadören Puente och hans efterföljare den galante Lacy, grefvinnan Meyerfelts cavaliere servente, båda mästare i att säga »fleuretter» och högt afhållna af de svenska damerna. En typ för sig bildade den unge Hessenstein, som oförfäradt kysstes i hoftrapporna, därvid blott iakttagande »den précautionen att taga af sig det blå bandet under förevändning att det ei var decent att kyssa någon en publique, då han hade det på». Han bevarade tydligen något af lägerlifsfasonerna från sin högtsalige faders tid, då kärleksskålarna för de tillbedda ännu ej sjöngos till sirliga franska melodier, men efter de mer rättframma tyska Ich denk's mir och Was wir lieben.

Banden och liaisonerna voro helt visst af betydligt olika innebörd. Några voro kalla, praktiska och politiska allianser, andra voro vänskapsförbindelser, men under skylten af »amitié» insmugglades också mycket erotiskt kontraband. Den förkättrade gustavianska »sedeslösheten» kan gärna sägas hafva begynt redan då den för sin brist på moraliska ideal så anklagade monarken var pojke, ty någon väsentlig olikhet i detta afseende — utom en finare slipning och ett taktfullare decorum för den gustavianska åldern — finns näppeligen mellan Lovisa Ul-

rikas och hennes sons tidsålder. När några kavaljerer och hofmän råkade samman, var det en hufvudförnöjelse att gå igenom listan på damernas älskare, och det fanns mer än ett hus som baronessan Örnskiölds, hvilkets lönntrappor voro kända och trafikerade. Spanska ambassadricen Puente, som hade synen skärpt af svartsjuka på sin firade make, brukade säga, att utom riksrådinnorna Ekeblad, Höpken och Palmstjerna fanns i stockholmssocieteten ingen fru »utan galanter». Samtalstonen var ännu friare eller åtminstone fullt så fri som senare — de infall och ordlekar, som kunde förekomma i landets mest aristokratiska sfär, skulle nu på sin höjd kunna tänkas i ett yrt artistlag eller i messen på en kasern.

I denna värld är det, som Claës Julius söker orientera sig och vinna sina sporrar. Han är en yngling på aderton år, blyg, sentimental och svärmisk, skapad att blifva »ljusstake» för dristigare lågor, och han märker icke själf, hur alla dessa koketta fröknar låta honom löpa med limstången och med värdelösa beten af »politesser» eller på sin höjd en och annan flyktig och tanklös handtryckning eller kyss hålla honom fast på kroken, medan de i själfva verket fiska efter större byten. Han är ung nog för att njuta af att blott vara »vän» och »förtrogen», att göra en af leenden och komplimanger tillräckligt lönad pagetjänst hos dessa spotska fröknar, och han hämnar sig vid hemkomsten med satiriska porträtt och harmsna utfall mot djärfvare rivaler, hvilka icke som han hafva »mycken retenue», men förstå att till kärleken gå hellre genvägar än omvägar,

och att sådana små utrop som »var intet näsvis» eller »hvad vil ni göra?» blott nyttjas för att »encouragera». Yr af all denna kvinnlighet kommer han hem, sätter sig ned och frågar sig själf: »är jag kär eller är jag icke kär?» Och det är med en inbilskhet, som är deliciös, han spelar ung stoiker, låtsar vara förtjust att hafva dragit sig helbregda (»sain et sauf») ur en situation och så hafva vunnit seger öfver den tyranniska kärleken. Man föreställe sig, när man läser anteckningarna om dessa Pyrrhussegrar, att en af de vackra damer, om hvilka han skrifver, stannade bakom hans fåtölj och såge honom öfver axeln! Hur skulle hon ej le, lägga sin lilla hvita hand med lätt tryck på hans skuldra och hviska, medan ögonen lyste under paryren, hvilkens doft smekte hans ansikte: »mon cher Claës Julius, dans ces luttes-là il n'y a que les défaites qui soient des victoires». —

Emellertid går vintern sin gång framåt öfver slottscourer, baler, pic-nic'er, teateraftnar och slädpartier, tills våren kommer och man i stället för assembléerna inomhus har sin mötesplats i Kungsträdgården, där hela den fina världen råkas i alléerna. Majestäterna komma ofta promenerande, och man stannar ända till midnatt. Man går två och två, och bland denna värld af dagsländor förirrar sig tidens store visionär assessor Swedenborg, »som berättade mig,» antecknar Claës Julius, »Ryska kejsarinnans giftermål med min Morfar i Paradiset, hvilket jag lemnar i sitt värde». — Så kommer tiden, då hofvet reser till lustslotten — Drottningholm eller Ulriksdal — »det kostar mycket på mig, men jag

har ej velat att någon skall märka det. Jag gick på comedien för att få höra något tendert, hvilket ock hände, men detta med det förra uppväckte hos mig mycken melancholie». Societetslifvet upplöstes, och Claës Julius for ner till landet, till de kära egendomarna i Västergötland: Stohla och Mariedahl.

Nu vänder han andra sidan af sitt väsen ut och prisar sig lycklig öfver att få vara i fred långt borta från salongerna med Rousseauistiskt välbehag. »Lycklig den, som får ständigt vara på landet priverad från hvad hof och stora världen säga. — Vår Herre skapade ej oss hit i världen för att lefva som vi göra, ty hans vilja var att vi skulle vara till hans ära och vår egen nytta genom jordens brukande och en modeste lefnad.» Han har packat in en hel mängd böcker för att riktigt studera, men böckerna komma egentligen fram på regnvädersdagarna, och äfven här upptager umgängeslifvet brorslotten af tiden. Ur hans dagböcker skymtar med en mängd af karaktäristiska drag en hop svensk landtadel. Det är farbror Ulfsparre på Traneberg, för detta militär, som skryter af att hafva druckit brännvin ur floribus med Tessin i ungdomen, men nu slutat som misstänksam och afundsjuk landtjunkare, med sina tvenne amoureusa döttrar; det är hofmarskalken Hierta på Kielstorp, en till landet tillbakadragen hofman, med sina många flickor, som »affectera mycken esprit» och förarga Claës Julius genom att gifva honom det för en modern läsare föga hårdt klingande spenamnet »Klenodius», som för öfrigt ej illa träffar en viss lillgammal petighet hos den unge militären. Här vandrar Claës Julius

med stockholmsherrens hela öfverlägsenhet, och en hel del mystiska små och stora kors i dagboken vittna om »faveurer» af »de campagnarda skönheterna». Gärna satte han också i scen hela sin faders, excellensens, ståt och åker till bondbröllop med sex hästar, spannridare och lakejer. Blott då och då kommer ledsnaden, »melancholien», då ingenting roar annat än endast böcker, »hvilka jag väljer i samma smak som min passion, men jag bekänner gärna, att jag finner det vara att kasta olja i elden». Det var ungdomens behof af de yttre händelsernas och upplefvandenas bränsle för de eljes inåt förtärande känslorna.

Med 1763 blef Clës Julius' ställning på sätt och vis en annan, därigenom att han utnämndes till »vice corporal» vid Drabanterna och sålunda som uppvaktande på hofvet fick fast fot på slottet, lefvande där vecktals under vakterna. Nu utspelades också hans ungdoms egentliga kärleksintrig, och den är i mer än ett hänseende intressant att studera. Efter att först hafva hört till sin kusin Ulla Sperlings uppvaktare, fattades han af ett häftigt tycke för hennes väninna, den från Pommern stammande hoffröken von Bohlen. Vacker, munter och kokett, frikostig med »avancer» och »douceurer» då hon ville eröfra, spotsk och öfvermodig, när hon nått sitt mål och längtade efter att i en annan mans svaghet, i en ny kavaljers brinnande ögon och dyrkande ord känna sin makts tjusning, var hon typen af en kvinnlig spetsbof af det mest älskvärda slaget. Ett år bortåt är Claës Julius hennes förklarade riddare, och hur stolt och gripen han är märkes, trots

anteckningarnas ton af kallblodig öfverlägsenhet. Men man må icke tro, att den unge hofmannen, trots sin veka anläggning, ger sig hän med något af en Saint-Preuxs våldsamhet åt sin passion. Därtill är han redan blifven allt för mycket polerad världsman och hans känslolif alltför mycket styrdt af societetslifvets kalla umgängescodex. »Mon pauvre Clitandre, ne fais pas de sottises», det är första hufvudstycket, och ord, som uttrycka hans oro för att »tomber dans les pièges» eller »donner dans les panneaux», återkomma på hvarannan sida i hans anteckningar. Liksom han inledt förhållandet med en beräkning af egenkärleken, gällde det att rädda sig därur med egenkärleken oskadd eller åtminstone utan svårare blessyrer. Lusten att slå sin onkel Ulric De la Gardie, hvilken alltid förtretat honom, ur brädet, var första motivet, för hvilket han hos den vackra pomerska fröken begynte sin erotiska uppvaktning. Han blef under leken hvad fransmännen kalla »tagen af spelet», men då korten började falla med otur, gällde det blott att dölja att man bränt fingrarna. En vacker afton, när han, som ofta hände, stannade och superade vid hofdamernas taffel, tog hans sköna — troligen uttröttad af hans olust för att spela fortissimo — sig för att visa honom sin onåd, och han blef till åtlöje för bordsrunden, lycklig att få ett offer för sina speglosor. »Nous voilà au bout du roman», hviskar han för sig själf, sväljer med ansträngning harmen, och retirerar sedan med öfverlägsen strategi. Det är en scen under detta återtåg med bibehållen krigsära, som särskildt ristar sig in i minnet,

likt ett uppträde ur en rococokomedi. Hans tillbedda har dristighet och elakhet nog att bedja sin forne adoratör öfverlämna till sin rival ett äpple med hälsning från henne, att hon »mindes de frånvarande». Claës Julius bugar sig med ett artigt småleende, men räcker baron Taube den farliga Eva-skänken med en så spotsk impertinens, att han själf får alla skrattarna på sin sida. Så har han visat sig som stark spelare, och hans anseende blir rotfast, när omgifningen ser honom till fröken v. Bohlens efterträdarinna utvälja en gammal kvinnlig fiende, fröken Mörner. Men att han dock ej gick så helskinnad ur detta nederlag som han vill göra troligt, visa ett par vredgade epigram, i hvilka han låter fröken von Bohlen utropa:

Qu' importe à moi tous les discours
Que le public tient en ce jour,
Car depuis ma tendre jeunesse,
J'ai rendu mille amants contents.
J'ai bien profité de ma faiblesse
En rendant heureux tant de gens.

Låtom oss hoppas, att denna och dylika elakheter ej kommo vidare än till hans dagbok, och att han själf förmådde bevara den ofelbare hofmannens hållning, med ett dubbeltydigt småleende som sin enda hämnd.

Det är ett namn, som ständigt kommer en på läppen, när man läser alla dessa sidor af dagboken, och det är Marivaux. Claës Julius är alldeles en af hans markiser, egenkär, skygg, misstänksam och kärlekssjuk. Hans känsla är skiftande som ett siden

under en fests kronljus, den är sammansatt af tusen skimrande ingenting, och det behöfs blott att en af dessa oändligt små storheter försvinner, ett leende, en min, ett väntadt ord, för att hela räkningen skall blifva meningslös — och såpbubblan brista. Som de färgade glasbitarna i ett kaleidoskop växla stämningarna och intrycken, dag från dag ingå de nya kombinationer; ett ansikte, kallt och liflöst i går, kan i morgon plötsligt belysas af den erotiska drömmens ljusstråle, och med ens bli alla drag förskönade och förandligade.

Äfven Claës Julius' upplefvanden kunde bäst rubriceras under Marivauxska titlar: »Kärlekens och slumpens spel», »Den dubbla trolösheten», »Kärlekens öfverraskningar», »De falska förtroendena» — hur passa ej alla dessa namn på det erotiska hoflif, hans dagbok skildrar! Konstant är i detta galanta stämningslif blott en sak: egenkärleken, det är den, som gifver musiken själfva de öfvertoner, af hvilka melodiens klangfägring beror.

I ännu ett hänseende är den unge svenske ädlingen anförvant till Marivauxs hjältar — han inbillar sig liksom de att stå öfver denna fjärilslek och betrakta den med filosofens kallsinnighet. Han skrifver många visa ord om ett »bräckligt och bedrägligt kön», hvilkets svagheter äro ovärdiga en allvarlig mans tid och tankar, och ändock äro dessa vackra ögons svekfullhet och dessa små röda munnars osanningar det enda, som riktigt intresserar honom. Han är icke en lidelsefull kvinnoeröfrare som G. M. Armfelt, för hvilkens äfventyrslystna sinne kärleken

var ett djärft och berusande tornerspel, han är en vek »ami des femmes», som ensamt känner sig i sitt element i kvinnonyckernas aprilskiftande atmosfär.

Claës Julius' dagbok går mellan åren 1760—1766. Under de sex åren har den nittonårige ynglingen, som ännu fick snubbor af far och mor, när han olofvandes gick bort eller på komedier, blifvit en världserfaren ung man, som lyckats förverkliga sin dröm att blifva en i alla stycken fulländad kavaljer. »Lycklig den som blifver så regreterad och afhållen, att han kan sätta jalousie mellan två fruntimmer», står det i början af hans dagbok. Den lyckan skulle blifva honom beskärd och all hans ärelystnad som hofman tillfredsställd. Också är det ej längre en drömsjuk svärmare, som för pennan under eftertimmarnas uppgörelsestunder. Grandisons dygdeömhet efterträdes af den trotsiga munterheten hos ett lyckligt världens barn, som bland sina ideella sällheter ej glömmer att uppräkna — »je suis aimé de celle que j'aime, et je n'ai aucun créancier». De religiösa känslorna blifva allt mer tunna och ytliga, inskränkande sig till att han gör sin »devotion» i påskveckan eller till några gudliga reflexioner på sylvesteraftonen, nedskrifna i flygande hast midt bland alla notiser om damskvaller och hofanekdoter. 1766 träffar man i hans dagbok en utgjutelse, som kunde stamma från den unge Kellgren, en rent mekanisk världsuppfattning, visande inflytande af Lucretius och med århundradets beska bottensats af pessimism på djupet. Så hafva om-

ständigheterna i allo danat honom efter tidens beläte.

Det sista intresset i Claës Julius Ekeblads dagbok är hans stigande förtrolighet med de kungliga prinsarna. Särskildt nära kommer han prins Carl, och denne, i dessa ungdomsår framför allt en svärmisk och trånande älskare, hade många drag, som stå Claës Julius nära och göra, att man lätt förstår deras intima vänskap. Mindre begrep den grunde unge officeren kronprinsen och de djupa inre kriser hans genialiska ungdom genomgick. Han är än tilldragen, än åter frånstött af hans obeständiga natur, och man känner, hur mycket han grubblat och hur litet han förstått af den unge furstens leende, i hvilket strålade så mycket brokigt och skiftande, älskvärdhet och ironi, poetisk idealitet och diplomatiskt realitetssinne, ärelystna stora planer under världsmannaminens »qualis artifex sum».

Mot slutet af december 1766 lämnade Claës Julius Ekeblad Stockholm och hemlandet för att i fransk krigstjänst fullborda sin militära utveckling; hans faders vän, franske ambassadören de Breteuil, hade skaffat honom kaptens fullmakt vid infanteriregementet Royal du Pont och en pension af 5,000 livres per år. Hans vistelse i Frankrike i garnisonerna i Verdun och Strassburg, likaväl som hans senare lefnadsöden efter återkomsten till Sverige 1770, bilda ett par kapitel för sig, för vidlyftiga att här ens kunna vidröras. Blott i en punkt vill jag gå öfver hans ungdomsårs ram — ifråga om det erotiska, som så upptog hans ungdom. Ty en och annan af mina läsare eller läsarinnor är kanske ny-

fiken på, hur Claës Julius' kärleksromaner kunnat sluta — och berättelsen härom är för öfrigt ej utan sin läraktiga ironi.

När fröken v. Bohlen började visa sig otrogen, vände sig Claës Julius, som sagdt, i förtreten och för att betäcka sin reträtt, till sin kusin, den vackra och lidelsefulla Fredrica Mörner. Mellan de forna fienderna — ty de hade stått på spänd fot med hvarandra — uppflammade ett plötsligt och häftigt tycke, och det var med djup rörelse, Claës Julius vid sin afresa från Stockholm lämnade henne. För första och enda gången blir han själf i sin dagbok förtegen, och ensamt ett par sidor, nedskrifna med chiffer, berätta om hans afsked och hans löfte att beständigt älska den vackra och stolta kvinnan. Men garnisonsäfventyren i Frankrike läto snart hennes bild förblekna. När han kom åter till Sverige var han ej längre ung, och man ser honom då, lustigt nog, förälska sig i den enda af dessa hofdamer, hvilken han förut ej kunnat afvinna någon älskvärd sida — Brita Horn. Hon är i hans dagbok skildrad som »prude», som en kall, reserverad och falsk dam, men kärleken har mer än någon annan världsmakt sin nemesis. Den tysta och tillbakadragna fröken skulle blifva hans maka och den kvinna, han ägnade den djupaste och mest trofasta ömheten i sitt lif, och hans ännu bevarade vackra epistlar till henne gömma alltjämt kärleksbrefvens innerlighet och visa den flyktige och veke ynglingen i en ny och mognare inkarnation, som en man, hos hvilken ändtligen ungdomens veka

drömmeri och blott halft menade pessimism blifvit till en verklighet, en hofman, längtande ut till landets ensamhet för att allena med sina kära lefva sitt eget lif.

SVENSKT FAMILJELIF I SLUTET AF 1700-TALET.

Den svenska rococon, så rik på framställningar ur de högre klassernas lif, har efterlämnat långt färre dokument om hvardagsmänniskornas och medelklassens färdsel och vandel. Så godt som ingen af tidskiftets memoarförfattare tillhör de breda lagren, och utom Bellman, Stockholms nationelle skald, hans efterliknare och ställvis fru Lenngren har ej heller litteraturen många verkliga inblickar att lämna i dessas lefnads- och tänkesätt. Det är därför som jag i denna lilla uppsats vill med ledning af en ovärderlig, i det hela taget föga uppmärksammad källa — bibliotekarien Carl Christoffer Gjörwells otryckta brefväxling med medlemmar af sin familj — gifva en följd af pasteller och gouacher ur den svenska medelklassens lif vid det föregående seklets afslutning.

En uppsaliensisk biblioteksvaktmästare brukade om alla skrifna papper fälla den klassiska sentensen: »om tjugu år är detta manuskript» — den originelle gamle assessorn och kunglige bibliote-

karien Gjörwell hade samma mening. För honom var verkligen allt manuskript, ej blott bref och aktstycken af och om kända personer — det föll af sig självt — men hvarje papperslapp med några kråkfötter, som rörde honom själf, hans hem, hans fru och barn. Alltsammans skulle in i Collectio Gjörwelliana, det gjörwellska arkivet, så fullständigt och omhuldadt som någon urgammal grefvesläkts. Tack vare detta kan man — särskildt under åren 1790—1811 — vecka för vecka följa familjekretsens öden, fröjder och sorger, krämpor och affärer, stort och smått. Och detaljerna äro så noggranna, det hela så det lefvande lifvet själft, att man hör de skrifvandes röster och ser in i deras hem.

Det är med vemodig nyfikenhet och intresse man genomläser en dylik korrespondens. Det är egendomligt att känna sig som vän till människor, som gått bort, och förälskad i leenden, som domnat. Men så har det gått mig, medan jag läst dessa hundratal af gulnade bref, i hvilka ännu blommor ligga kvar, vissnade i skrifsanden. Jag bekänner mitt svärmeri för Gjörwells yngsta dotter, fru Lindahl — och det kändes nästan som en personlig sorg, när jag läste om hennes systers, fru Almqvists, tidiga bortgång. Det är också ej som kallblodig historiker, men som vän i huset, jag vill skildra familjens öden in i det intimaste, helst med parternas egna ord. Är det indiskret? Det vore så, om ej arkivarien, som samlat dessa bref, gjort afskrifter af dem och försett dem med upplysande noter, tydligen haft mer än en half baktanke på,

att de skulle sysselsätta eftervärlden, och med naiv självbelåtenhet och stolthet ställt sitt hems dörrar på vid gafvel och låtit själfva lönnlådorna stå öppna och utdragna. Den gamle arkivarien räknade tydligen sig själf och alla de sina till »historien», och hade han så orätt däri? Själf är han ju ett af vår journalistiks och vår lärdomshistorias oförglömliga namn, hans son arkitekten hör till vår konsthistoria, hans äldsta dotter, som mor till C. J. L. Almqvist, till litteraturhistorien, och den yngstas rykte som vittert fruntimmer nådde redan under hennes lefnad till och med den tyska pressen. Låtom oss då ej tveka att begagna oss af Gjörwells egen fingervisning — och i sin Elysée skall han säkert belåtet småleende åse, hur hans och hans anförvanters dagar återupplifvas till glädje för känslofulla själar.

*

Att utförligt i hela dess utsträckning teckna Carl Christoffer Gjörwells lif och verksamhet hör till de mest mödosamma uppgifter en litteraturhistoriker kan lägga på sina skuldror. Under ett långt lif följde Gjörwell på det eftertryckligaste det gamla ordet »ingen dag utan en linje», och hans utgifna skrifter bilda ett helt bibliotek för sig på ett par hundra nummer af tidningar, tidskrifter, historiska sammelverk och ströskrifter, ett litet bibliotek, sällsamt och belamradt med allt möjligt, som ett kuriosa-kabinett från förra århundradet. Till dessa tryckta verk komma otryckta af alla slag, dagböcker och bref i tusental, allt redan i yttre

mening tungt att tillägna sig, ty hans egen piktur är mer eller mindre »kinesisk». Man tänker på inskriptioner på teburkar, när man dechiffrerar dem, och ovillkorligen ser man den evigt skrifvande bibliotekarien för sig som — hvad han egentligen minst af allt var — en litterär mandarin med hårpiskan i nacken och tuschpinnarna i handen. Här är emellertid blott meningen att gifva en kort skiss af hans privata lif, några data och anmärkningar, för att läsaren skall förstå hans position, hans lynne och hans existens.

Det första kapitlet i Gjörwells historia inleder med en stämning af skam och romantik hans tillvaros borgerliga och sentimentala dygderoman. Han var en oäkta son — fadern var Christoffer Feif, adlad Ehrensparre, † 1767, en typ för en gammalsvensk knekt, slutande sin bana som öfverstelöjtnant och godsägare i Skåne. Han gifte sig med Christina Ingelotz och hade med henne — 13 barn. En följd af bref till sonen utom äktenskapet skildrar honom väl, i ett språk styft och kärnfullt som en krigsrapports; med en hand mer van att hålla kring värjfästet än skriffjädern har han där skildrat det olyckliga finska fälttåget — särskildt karaktärristiska i sin rättframma stolthet äro de ord, med hvilka han afböjer Gjörwells förslag att publicera några bref om hans tappra deltagande i 1740 års finska kampanj: »den hedern, som mig tillbiudes åhr ganska kiär och Sensible för en Person, som är full af vanité, men som iag tänker att sluta mina dagar här bakom berget (egendomen Dybeck), må mina få och ringa förtienster döö med mig». Denne

behjärtade krigare var fader till den blödige Gjörwell. Tillägger man, att han väl sörjde för sonens uppfostran, se vi, att Gjörwell hade fullt skäl att — som han gjorde — begå Christofferdagen med tacksamhet och i bischoff tömma en ensam skål för sin »fars och välgörares minne».

Annorlunda var tydligen förhållandet med modern. Bland Gjörwells med tröttsam noggrannhet bokförda lefnadsminnen finnas blott ett par rader om henne, röjande mer bekymrad blygsel än sonlig ömhet. Hon var klockardotter från Brännkyrka, hette Walborg Gröning och var, som det tycks, i tjänst hos Ehrensparres systrar, då denne gjorde hennes bekantskap. Då han låg i garnison i Skåne, gaf hon i Landskrona den 10 februari 1731 lifvet åt sonen. Flera år efteråt äktade hon en sergeant Ståhl vid Ehrensparres kompani, men utan att blifva lycklig. »Gud giöre henne stilla», heter det i sonens dagbok vid notis om en öfversänd penningegåfva. Först 1794 slutade hon ett säkerligen oroligt och tungt lif och begrofs i Gjörwells »egen murade graf på Solna kyrkogård». En halfbror till Gjörwell, Gilius Ståhl, lefde i Stockholm. Ett litet kvitto från moderns begrafning upptager bland andra poster 2:24 för sorgekläderna åt factor Ståhl. Denne var för öfrigt en surögd personnage, som Gjörwell sällan nämner, fast han en tid tycks hafva varit »factor» — i hans egen boklåda.

Jag har dröjt något vid dessa familjeförhållanden, därför att de säkerligen satt sin stämpel på mannen och gifvit honom ett drag af vek eftertanke och moralisk sentimentalitet (något analogt finns

af samma orsak hos Blanche). Gjörwells barndom var emellertid fri och lycklig. Han uppfostrades af Ehrensparres båda systrar, två gudliga gamla damer, som med bibel och postilla lefde i en by nära Kristianstad. Märken af en uppfostran i »frustugan» skulle också länge synas hos honom — ett drag af ordrik och from gammal mamsell satt i honom till hans dagars ända. Fadern, som hoppades på ett soldatbarn, gjorde jungfrupilten, blott åtta år gammal, till volontär, men som han själf skrifver, »den myckna skjutningen och det bullersamma väsendet» passade honom ej. Så fick han blifva kammarsittare och läskarl. Han blef då sänd till Ehrensparres svåger v. Glahn, prost på Tenala gård i Finland, vandrade sedan långsamt mot parnassen, först med informator och sedan på egen hand vid universiteten i Åbo, Greifswald och Lund. Själf hade han framför allt fängslats af svenska historien, allt sedan han som tioårig drömt öfver Nordbergs folianter om Karl XII — och hur skulle ej deras sidor lysa och flamma 1741 på en gård nära Willmanstrand. I Lund hade den geniale Sven Lagerbring, vår förste helt moderne historiker, hos honom rotfäst detta intresse. Men han skulle blifva teolog och började också predika i tidens stil, till exempel öfver »döden i grytan, då fäsjukan kommit till en af Lunds grannsocknar».

Allt detta skiljer sig ej från tusen andra prästmäns ungdomshistoria, men hvad som gör Gjörwells autobiografi från dessa år så intressant är skildringen af hur hans väsen, stött tillbaka af tidens torra förståndstro, vände sig mot svärmisk sekterism

för att till sist i herrnhutismen finna den känslorusiga religion, som gaf honom frid. Med tafatta och rörande ord beskrifver han sitt ynglingalifs strider, hur han kämpade för att komma till den inre omvändelse, som enligt pietismen var den religiösa lyckans begynnelse. »När julhelgen var förbi,» heter det, »satte jag mig före att mellan terminerna omvända mig.» Detta självtvång lyckades begripligen icke. »Jag resolverade därför till slut, att låta Gud gjöra, som han behagade, ty jag trodde honom så till vida om godt, att han ville min salighet och att han såg det jag ej längre kunde låta saken trainera ut på terminen». Efter en nattvardsgång 1749 hände det honom också — just på Lilla torget i Lund — att den uppenbarelse, efter hvilken han så törstat, fyllde hans själ, och »den himmelska frid, som då alldeles intog och förändrade mitt hjerta, kan ej med penna och bläck beskrifvas». En utländsk resa (1750—51) till Holland och Frankrike skulle afsluta hans studier, och härunder fick han en känning af tidens tvifvel, så stark, att han »knappt ville tro att en Gud var till». Dock blef efter en kort tid »Guds sanning och nåd mästare öfver både mitt förstånd och hjerta». Nu öfvergaf han tanken på att blifva präst, och hemkommen ingick han i brödraförsamlingen, som samlade alla de veka och svärmiska, hvilka erforo den religiösa känslans horror vacui inför tidens alltjämt växande skepticism. När han kom in på Stockholms redd, var den första af hufvudstadens märkvärdigheter, han frågade efter, Skeppsholmskyrkan, Tollstadius' kyrka, i hvilken hela den svenska

sekterismen haft sitt stamhåll, och förvånad fann han detta tempel, som varit »en beständigt brinnande ljusastake», stå som ett ödmjukt trähus bland de ortodoxa stenkyrkorna.

I Stockholm började nu Gjörwell sin tjänstgöring i det verk, han så länge skulle tillhöra, kungliga biblioteket, och begynte sin sträfsamma bana som skriftställare och publicist. »Guds Ära, Samfundets Bästa, Inbördes Nöje och et Godt Samvete», se där de ord, med hvilka han är 1754 begynner den första af sina tallösa publikationer, och de kunna nog sättas som motto på hela hans litterära verksamhet, men i detalj växlade hans åsikter betydligt, särskildt i politiska och sociala frågor. Dock, att belysa dessa växlingar faller utom ramen af denna uppsats — och kan man därvidlag för Gjörwells första tid främst hänvisa till docenten Sylwans förträffliga historik öfver Svenska Pressen till år 1772. Betonas må här blott, att Gjörwell genom sin kritiska granskningsjournal Den Svenska Merkurius, började 1755, blifvit den svenska pressens främste man och i sin dubbla egenskap af förläggare och journalist kunde jämförelsevis tidigt bygga bo och ingå äktenskap. Alltifrån 1769 var han dessutom bokhandlare. Den 4 januari 1765 äktade han Brigitta Eleonora Müllern — dotter till en afliden uppbördskommissarie. Hon var — ej blott efter hans eget omdöme — »dägelig, dygdig, qvick och öm», så att hans hopp, att hans lilla hustru, »skulle blifva så beskedlig som hans bok hittills varit», slog väl in. Med sin kära Brita-Nora fick Gjörwell trenne barn, sonen Carl Christoffer,

född 1766, och döttrarna Brigitta Lovisa 1768 och Gustafva Eleonora 1769. Det är nu denna familjekrets' öden i helg och söcken, hemma och ute, som följande lilla studie skall ägnas.

Gjörwellska hemmet hade helt visst under olika tider ett skäligen olika utseende, beroende dels på husfaderns skiftande ekonomiska förhållanden — bakom hans lifliga verksamhet låg alltid en stor finansiell oreda — dels också därpå, att olika åskådningar behärskade detsamma. Länge dröjde inom dess väggar en religiositet så pjunkig, att det gustavianska tidehvarfvets fladdrande solljus blott skyggt vågade sig dit in. En »Enskylt och Hemlig Dagbok» af Gjörwells hand från år 1776 gifver långt mer af pietistiskt allvar än af rococons sorglösa »laisser-aller». Man ser af den, att Gjörwell begynte sin dag med en hel gudstjänst, tillfogande hvar morgon »Bönesuckar emot hastiga öfverilningar» eller mot någon annan synd, mot hvilken han tyckte sig behöfva stöd. Man ser, att han går i ett tillstånd af ständig självanklagelse. »En skeppare kom» — heter det till exempel — »med ett tiggarbref. Han såg ej beskedlig eller behöfvande ut. Sinnet rann på mig. Betänkte mig, gaf honom en liten hjälp. När han gått ut, ville mitt hjärta smickra mig, men jag skämdes strax öfver att förhäfvas vid en så ringa plikt. Det ödmjuka sinnet bör eftersträfvas». Han känner sig saker till ett slags »gourmandise» — och strider därför särskildt mot vin och brännvin. I ett högtidligt bref, uppsatt på självfva långfredagen, ber han sin hustru — som tydligen hade en skicklig husmoders svaghet för ett godt bord — att hjälpa

honom i kampen. Den tycks också hafva varit ganska svår, ty längre fram i dagboken heter det om de båda dryckerna, att han »ganska sällan vill nyttja bägge sakerna på en gång. Mödan är dock ringa, större att moderera mig i ätningen, rätta måttet svårt att finna, svårare att efterlefva.»

Gjörwell hade emellertid just vid denna tid nyss tillfrisknat efter en allvarlig sjukdom, och det går en stämning af trånsjuk konvalescens genom dessa notiser om bönesuckar, synd, död och kinin. Att föra dylika detaljeradt noggranna konton öfver sitt inre var dessutom en tidsmani. Till och med en så manlig natur som den store skalden och fysiologen Haller har nedskrifvit en dagbok, full af den oroligaste ruelse, och hans landsman, den på en gång geniale och barnslige mystikern Lavater, hade nog brist på själisk blygsel för att publicera en dylik, som i fråga om ödmjukhetens fariseism och syndabekännelsernas vällust är ett dåligt skrifvet sidostycke till Rousseaus Confessions. Lavaters dagbok har in i hvarje småsak varit mönstret för Gjörwell. — Men då vi skola träda in i det gjörwellska hemmet, sådant vi finna det mot gustavianska ålderns slut, på villan Bellevue å Kaptensudden på Djurgården, är allt det pietistiska försvunnet, och utan att religiositeten förflyktigats, har den ljusa gustavianska tiden redan för länge sedan gjort sig hemmastadd därinne, om ej med flärd, så dock med glädtigt nöje och leende älskvärdhet. Förändringen berodde naturligtvis främst på husfadern själf, som först efter fyllda femtio år nådde sin fulla utveckling och blef den typ af vänlig patriark, som hvilken efter-

världen företrädesvis känner honom. Det är sällan en människa passar till alla de åldrar, hon är dömd att genomlefva. Gjörwell passade att vara gubbe, som Bellman att vara yngling, och allt det patriarkaliska, salfvelsefulla, respektfordrande i hans väsen stämde väl ihop med de grå lockarna. Med årens pröfningar och erfarenheter hade han lärt fördragsamhet mot sig själf och världen. Harmonien och sinnesfriden kommo — och med dem allt bättre kroppslig hälsa. År från år känner han sig »yngre till kroppen och muntrare till sinnet», och han lyckas gjuta öfver hela sin personlighet en ljus idyllton. Han förverkligade själf den typ af lycklig åldring, af en Filemon, som trots skrynklorna har kvar en ungdomlig munterhet, hvilken brukade förekomma i de herderomaner af Gessner och Florian, som mer och mer blefvo hans älsklingsläsning. Hans omgifning och hemlif fingo samma kärvänliga skimmer af öm idyll, och tonen af en osynlig skalmeja ljuder genom trädgården i den vackra villan vid Kaptensudden, där den gjörwellska familjens viktigaste händelser utspelades.

Gjörwell hade flyttat hit ut 1783, som hänryckt naturvän glad att få bo utanför stadens hank och stör. Kanske erbjöd det också praktiska fördelar att ej vara skrifven i staden utan i Danderyds skeppslag. Villan tillhörde den rike »discontdirektören» Küsel och låg strax på andra sidan Djurgårdsbron, sedan man passerat runnstycksporten, där bropenningen erlades, med utsikt åt hofståten vid Friedrichshof, åt gärdet med dess trupper och den landtliga stillheten i de löfrika skogsdungarna fram mot Rosendal.

»Själfva vikens lugna bräddar,» skrifver en vän i det gjörwellska huset, berömd som svensk naturskildrare, C. Linnerhjelm, »prydas af vackra ansenliga löfträd, ömsom på högre, ömsom på lägre stränder, som variera af frodigt gräs, ekrika kullar och den vackra sviktande vassen». Då som nu var punkten en af de vackraste i Stockholms omgifningar, ty är icke Djurgårdsbrunnsviken den förverkligade bilden af den ideala stockholmsnaturen? Se den en sommardag med evigt skiftande dagrar och dallrande vatten, med blå himmel af ljus lycka, öfver hvilken det lätta vemodets sommarskyar segla. Eller se den än hellre en tidig majkväll, när träden blott hafva knoppar och grenverket tecknar sig mot det vårlätta aftontöcknet med en nästan artificiell finkänslighet — som på en teckning i sepia — kring denna vattenyta, som är den spegel, i hvilken den stockholmska våren helst ler mot sin egen rodnad.

Här ute på Bellevue, eller som stället förtroligt benämndes Torpet, hade, som sagdt, den gjörwellska familjen tillbragt sina händelserikaste år. Här hade sonen vuxit till yngling och döttrarna till ungmör. Här genomlefde man under växlande lycka årens almanackor, från julgranens fest till midsommarstångens, då Floras barn på ängen intill sköflades, och fönster och svalar lyste »af gröna löf och Vergiss mein nichten». I trädgården var upprest ett verkligt litet vänskapsaltare, för hvilkets heliga eld mor och döttrar voro prästinnor, och till hvilket husets talrika vänner fördes för att afgifva eder och löften. En förtrogen i huset — »lilla Martin» — hofgravören, målarens broder, hade också ritat af det

och hängt det på väggen som en votivtafla åt Kaptensuddens larer och penater från de många besökarna. Ty de flesta af det dåtida Stockholms vittra och lärda män hittade vägen ditut, och särskildt gällde detta två kategorier: historici och idyllici, häfdaforskare i stort och smått, och »känslofulla och sköna själar», vare sig de modellerat sig efter Charles Grandison, Yorick eller Saint-Preux. Till trägna gäster på Torpet kunna vidare räknas alla de utländska prästerna i Stockholm: såväl den lärde tyske kyrkoherden Lüdecke, som gifvit så värdefulla bidrag till svenska lärdomshistorien, den reformerte Catteau, känd för sin intressanta »Tableau de la Suède», en trätgirig och anspråksfull man, som de sydländska legationernas abbéer råkades på Torpet i 1700-talets vackra inbördes fördragsamhet. Ur aristokratien kommo de särskildt historiskt intresserade båda ädlingarna Schering Rosenhane och d'Albedyhl. — Gifna stamgäster voro naturligtvis Gjörwells medarbetare, den hederlige assessor Björkegren och den toklustige, väl sprithaltige gubben Stechau, långa tider »riksförgyllarens» sekreterare, hvilkens vackra stil är en lisa efter de gjörwellska hieroglyferna. Lägger man härtill en vid krets af vänner genom blodsband, naboskap etc., får man den föreställningen, att »Torpet» var en allt för anspråkslös benämning på det gjörwellska hemmet. Det är dock ej fallet. Vi öfvertyga oss lätt därom genom att stiga in. Det hela är knappt mer än halft en villa, halft ett större trädgårdshus... Från parterren med sin rosenspalier, å hvilken husets döttrar bröto blomman för sitt skärp eller sin bröstbukett, trädde man

in i en enkel sal, kring hvilken de största rummen lågo. På ena sidan fann man »söta mors» förmak med de vackraste möblerna af det enkla bohaget — ljust cretonne eller möjligen siden, mjukt svängda karmar, gravyrer mellan de buktiga speglarna. På andra sidan Gjörwells stora biblioteksrum, där hans bokskatter, ehuru ej längre hans egendom, dock genom baron P. Alströmers ädelmodiga arrangemang förvarades. Där voro väggarna klädda med böcker, manuskriptkartonger och i särskilda skåp de gjörwellska bref- och handskriftsamlingarna, den alltjämt växande Collectio Gjörwelliana. När den gamle utgifvaren satt i sin gröna länstol och arbetade, kunde han under pauserna vid korrekturläsningen eller betraktelser öfver »Der Hamburgische Correspondent» eller annan politisk Gazette förfriska ögat med en blick på »ömma och skalkaktiga» bilder, ty äfven här hängde gravyrer med smäktande herdar och herdinnor, som spetsade läpparna i bosqueternas skugga och logo sitt fadda och själfsvåldiga skratt emellan de allvarliga infolierna. På öfre bottnen slutligen voro sofrum, flickornas jungfruburar, ett krypin för sonen, när han var hemma, eller annan gäst, som ej kunde slita sig från Djurgårdsbrunnsvikens solnedgång. Enkelt som villan var lefnadssättet, särskildt sedan Gjörwells andra cession på hösten 1787 gifvit familjens affärsställning en stöt, efter hvilken den aldrig riktigt repade sig. Äfven förut hade man här lefvat om ej med gammalsvensk tarflighet så dock stilla och anspråkslöst. Vid bouppteckningen 1787, skrifver Gjörwell stolt, voro både »garderob och visthus blott

med det allra nödtorftigaste försedda, men till gengäld har gubben en samvetsglad, en själaglad ålderdom». Döttrarna voro ej uppfostrade i flärd. De första statklädningarna af rödt siden fingo »bondflickorna på torpet», som fadern kallade dem, först 1785, »då en 50 Riksdalerssedel kom nedflygande från himmelen» — eljes väfde de själfva sitt tyg, och »ylle- och bomullsfabriken» var i gång till sena aftonen. Dock må man ej tänka sig hemmet som någonsin fördystradt af umbäranden eller nedtryckt af penningesorger. Efter 1787 lefde man på Kaptensudden som förut samma »roliga» lif, med oskyldiga nöjen och glada fester. Man firade Carlsdagen, då Gjörwell af Brita-Nora erhöll den »vackra gåfvan af 4 Immorteller, en större Gredelin, som betecknade henne själf och 3 mindre gula för våra barn», och assessorskans födelsedag, då Gjörwells egen lärda fjäder plötsligt får en galant inspiration, och han för att hylla »m:me Gjörwell» på en papperslapp, lagd på en uppslagen del af Moreris eller Bayles lexika, skrifver sin lyckönskningsvers på franska:

Quel doux contentement vient donc remplir mon cœur?
Sans doute un jour heureux s'est levé sur ma tête!
Mais pourrois-je un moment ignorer mon bonheur?
De l'aimable Brigitte aujourd'hui c'est la Fête
o. s. v.

Gäster och vänner kommo trägnare än någonsin ut till Kaptensudden, dit de unga döttrarna lockade ett helt garde af friare — och på söndagarna var där »grande cour». Aldrig tryckte någon omsorg så tungt, att man glömde att njuta af samlifvet med

hvarandra och naturen eller att förfriska sig med läsning vare sig af »Mille et une nuit» eller af någon herdedikt, som ofta husfadern själf försvenskade för sina döttrar, kännande sig helt ungdomlig om hjärtat, medan han skref om Celadon och Phyllis.

Så te sig familj och hem för oss vid Torpets sista och stora tid, då den sammanhängande gjörwellska familjekorrespondensen börjar. Gjörwell är då redan 60 år — Sergels kort därefter skurna porträttmedaljong visar den gamle lärdes hufvud, ett gubbhufvud med hög panna utan stränghet, böjd näsa utan skärpa, en sluten mun af ett mildt allvar. Blicken har ett tåradt leende, och kring mungiporna myser en vis ålderdoms glada öfverseende. Det är ett filosofhufvud, icke den skrattande Demokrits, icke den gråtande Heraklits, en kristen filosofs lugna och blida typ... Man kan förstå, att Carl Stenborg, när han skulle spela Anakreon i Grétrys opera af samma namn, kom på den idén att maskera sig efter Gjörwell. »Han ville i synnerhet,» skrifver G. själf till sin dotter, »uttrycka det lycksaliga ansiktet, som han sade mig alltid bära. Det gjorde mig också ej så litet glad att en gång få se en lycklig gubbe spelas, hvartill jag vore originalet». Gjörwell var vid denna tid blott verksam som skriftställare och förlagsbokhandlare — tjänstledig från biblioteket hade han varit alltsedan 1781 — och äfven i dessa punkter ville han refva seglen. »Jag har länge nog burit Riket på mina axlar, och nu synes mig rätta tiden vara inne, då jag blott kan vara åskådare», och bränd för sin uppoffrande verksamhet i kulturens tjänst fick han vid utgifvandet af sina publikationer allt mer ihåg-

komma, »att hustru och döttrar för ingen del ville hafva den gloiren att lefva af väder och vind». Den gamle utgifvaren fann allt mer och mer behag i att blott vara torpare på Kaptensudden och där skaffa sig en eftersommar af lycka — och hvarför skulle det ej gå, då man har »ett godt Tänkesätt, okonstlad Dygd, stilla Lefnad och i sitt hjärta en källa till stadig Lycksalighet?»

Frun i huset var 1791 42 år gammal, men hon kändes bestämdt icke vid mer än 36 eller 37, trots sina stora barn, och »söta mors» ungdomliga väsen, litet behagsjuka men fina koketteri och behof af lyx och elegans lysa igenom mannens bref. Han är också stoltare öfver fruntimren på Torpet än öfver alla sina verk. Han antyder, att han slog en katig militär ur brädet, när han fick den vackra Britnosen, och J. G. Oxenstjerna, som sett henne som ung, kallar henne också en »liten täck människa». Själf var hon kokett missbelåten med sitt ansikte; Gjörwell skrifver, när hans dotter Stafva ber om sina föräldrars silhuetter: »att intrigera en skugga af söta mor, som alltid träter på sin uppnäsa, det blir ett annat spörsmål». Fru Brita-Nora är noga med sin toalett; »Du vet,» skrifver Gjörwell, »att söta mor fått den vanan att gå med Hennes Kongl. Maj:ts Drottningens skor», och det är en viktig tilldragelse, när dessa grå tygskor beställas af hofleverantören vid Träsket. Hon är vidare en dam, som tycker om att blifva uppvaktad. Hon har sin lilla stab af beundrare och vänner, hofjunkaren J. J. Jennings, känsloförfattarna Linnerhjelm och G. Silfverhjelm, och andra. Från den sistnämnde finnas flera bref till assessorskan,

fulla af tidens galanta vänskapskurtis. Han kallar sig själf Zelim och henne Mirza, och med frukt och blommor sänder Zelim följande äkta rococo-komplimenter:

»De hvita blommorna beteckna oskuld och renhet — sådan är Zelims vänskap för Mirza. De rödas färg är sinnebilden af Zelims lifliga känsla. De gulas varaktighet visar, hur Zelims ömma vänskap blir för Mirza. De ännu icke utspruckna knopparna beteckna sällheter, dem Mirza ännu har att vänta. De gröna bladen Hälsa och Välmåga. Den omogna orangen Zelims vältalighet.»

Det är också fru Brita-Nora, som låter Torpet stå i relation med stora världen på Djurgården, både med engelske ambassadören Liston på Listonhill och den spanske de Coral på Manilla. Hon har en världsdams fina umgängessätt, och när de utländska sändebuden lämna Sverige, hör Gjörwells fru till dem, hos hvilka de göra en tacksam afskedsuppvaktning. Fru Brita-Nora är också ifrig deltagarinna i de baler, å hvilka bourgeoisiens fruntimmer kunna blanda sig med noblessen — maskeraderna på operan (rococon är en tidsålder i skär domino) eller i Kungsträdgården. Som en världsdam har hon också sina vapeurer och sin migraine och dricker vatten vid Djurgårdsbrunn hos arkiater Hallmann för att stärka nerverna. Men man får för dessa sidor för ingen del glömma, att hon var på en gång en utmärkt husmor och en bildningsintresserad dam — hon kan förstå Virgilius, utan att som m:me Dacier låta soppan fördärfvas, skrifver mannen stolt, och hennes tillgifvenhet för maken och barnen var af dem, som med åren blott blifva starkare.

Af barnen var sonen Carl äldst. Efter att en tid hafva arbetat i faderns boklager fick han på grund af sin begåfning för teckning studera hos Desprez och var nu som »ritmästare och arkitekt» anställd vid Gustaf III:s byggnader vid Haga, där han ofta fick diskutera med monarken under dessa sista år, då denne, liksom trött på kulissernas bräckliga Châteaux en Espagne, började drömma i kvader och marmor. Han var sällan hemma, men kom han åkande på sin phaëton, fylld med berättelser om konungens tjusande geni och välvilja, blef det fest på Kaptensudden. Speciellt karaktärsdrag vid denna tid: ostadighet i kärleksaffärer.

De båda döttrarna däremot voro Kaptensuddens närvarande och styrande féer. Den äldsta, Brite-Louise, var redan 23 år gammal, men full af upptåg och ysterhet. »Brite-Louise,» skrifver fadern, »är sjuk. Hon dansade uppför den våta eller nyss skurade trappan i bara strumporna, har man hört på maken af en 20-årig flicka? men för omaket fick hon hela Pingsthelgen hålla Quarantaine på sin kammare i sällskap med in- och utgående droguer.» En stark och tilltagsen flicka, som käckt håller sin parole, så karaktäriserade fadern henne, och oförskräckt och hurtigt gick hon också åstad »för att låta åder på sig, fast det var första gången hon skulle se sitt unga blod rinna». Käck och oförskräckt, konstnärligt begåfvad både för ritning och modellering, med både hjärtats takt och pennans behändighet röjda i de bref, hon skrifvit som flicka — sådan var den unga kvinna, som skulle blifva mor till vår litteraturs

egendomligaste konstnärs- och grubblarsinne, Carl Jonas Ludvig Almqvist.

Den yngre systern Stafva var vekare. Hon verkar först blott som ett jollrande barn, som envisas att tala ett tröttsamt baby-språk och vara ingénue. Men ju mer man lär känna henne, desto oemotståndligare äro den innerliga finheten, den litet öfverspända, trånsjuka ömheten i hennes väsen. Hon är en af tidehvarfvets mest bildade svenska kvinnor, behärskande de tre kulturländernas litteratur (äfven den engelska, hvilket då var ovanligt), och dock kan ingen vara mindre blåstrumpa eller lärd dam än hon. Det är, som om allt hon läste och alla hennes erfarenheter omsatte sig i varm och utsökt känsla. Hon är den enda af den gjörwellska familjen, som är musikalisk, och den, som har musiköra, kan än i dag, då han läser hennes bref, förnimma hennes inre melodi som ett vackert haydnskt andante af öm naturlighet och blid melankoli.

De båda unga damerna lockade, som sagdt, till Torpet en skara af beundrare. Halft till familjen själf hörde »cousin Adolphe», kornetten Adolf Älf, son till den lärde domprosten. Han var det dämoniska elementet i den gjörwellska kretsen — den »vilseförde ynglingen», dock, i motsats till denna typ i Kotzebues pjes, oförbätterlig, trots Gjörwells förmaningar att »slåss med den inre fienden, som han vid Svensksund kämpat med ryssen». Poetiskt begåfvad — likasom hans likaledes karaktärssvage broder, Wertherpoeten E. Älf — suckade han på vers och prosa för Brite-Louise, för att sedan ohjälpligt sjunka i händerna på en demimonde-dam, Agneta Uggla. Brite-

Louise hade en annan poetisk beundrare i Greifswalderbibliotekarien J. Wallerius, som hyllat henne på ossianskt manér under namnet »Alma Welgjör». Stafva hade å sin sida Linnerhjelm, som redan 1785 bränner rökverk för »Stafungen», för att nu ej tala om andra. Liksom ej sällan händer, var det ingen af de gamla barndomsvännerna, som hemförde de unga flickorna, utan okända, som tillfällighetens skickelse fört i deras väg. 1790 var huset så fullt af friare, att modern önskade sig flera döttrar — och året därpå skulle också båda de vackra bondflickorna på Torpet bindas af Hymen.

Den yngsta, Stafva, gifte sig först; i maj 1791 äktade hon Johan N. Lindahl, en vitter ung köpman, som tydligen ej tagit skada af att äga ett par »tunnor guld». Han var son till Pehr Lindahl i Norrköping, innehafvaren af en stor kolonialaffär, en gammaldags köpman, och ehuruväl den Lindahlska förmögenheten genom konkurs 1799 krympte ihop mer än någon kunnat ana, var det dock alltid denne svärson, som blef Gjörwells stöd i hans ålders betryck. Förbindelsen hade troligen sitt upphof i unge Lindahls vurm för böcker och gravyrer. Han var en både lidelsefull och kunskapsrik samlare. Hans uppfostran hade varit omsorgsfull — hans böjelser lågo långt mer mot studier än mot praktiska värf. Han rimmar en smula:

Min Poesie fastän i linda
Dock vågar några enkla slag.

En med en viss galgenhumor nedskrifven afskedssermon till studiekammarens nöjen visar väl hans smak och lynne:

Lecture, du Guda-vän jag måste lämna dig.
Att mer dig njuta få, mitt öde nekar mig.
Mercurius icke kan mer med Apollo blandas.
Jag hel och hållen måst allena Handel andas.
Min Ossian förbyts i Krusens Comptorist
Ovid ur vägen skall att fylla Ziphrors brist o. s. v.

Men Lindahl tog aldrig rätt afsked af alla andra böcker än hufvudboken och reskontran, och det var utan tvifvel just hans brist på intresse för handelshusets affärer, som vållade dess senare obestånd. Vid denna tid framstår han en smula som en småstadselegant, som under utländska resor gifvit sig en viss turnyr af världsman och roué och ej alltid nöjt sig med den blygsamma önskan, han som ungkarl skrifvit i en billet-doux till mademoiselle Uldrica Castorin: »att vara en liten behaglig Canarifogel, som flaxade sedigt i den skönas kammarfönster». Frikostig, rik, elegant, blef han upptagen med öppna armar i den gjörwellska familjekretsen, och belåtenheten öfver det »goda partiet» lyser fram i den brefväxling, som fadern nu börjar med sin älsklingsdotter och som räcker i alla väder ända till den gamles frånfälle, ett vackert vittnesbörd om den djupa och innerliga förtroligheten dem emellan.

Med naturligt intresse följdes på Kaptensudden de ungas resa till sitt nya hem i Norrköping.

»Det gladde oss intet litet,» skrifver Gjörwell, »at Du fick et så skönt väder til Din Resa, och uti hvilken årstid gjör Du icke nu denna Resa? Uti Din Egen, den vackra, den alt lifgifvande Maji månad. Hela naturen ler således åt Dig på alla sidor och hälsar Dig: var säll, var lycklig. Njut Lifvets Glädje, njut vänskapens Lön.»

Han bifogar råd och förmaningar för att betrygga sitt hjärtebarns lycka, och han, som eljes i allt han skrifver har ett stänk af pedanteri, får i dessa bref till dottern en grannlaga, kvinnlig finhet:

»Du har som flicka,» heter det, »varit här omgifven af åtskilliga ungdomsvänner. De flesta hafva fjäsat mycket för Dig. Du har svarat på deras Grannlåter, med det samma granna språket. Så länge lilla Stafva var alldeles fri, kunde dessa vänskapens och ömhetens kransar vridas med oskuldens händer, gifvas och tagas utan hinder, men nu sedan et heligare et ouplösligt Band fäst Dit Hjerta, blifva ock förhållandena helt annorlunda. Om nu Lilla Stafva vill mycket hålla af sin Gamle Far, så när Du nu stökar igenom Dina små gömmor vid nya städningen, så samla Du ihop alla Grannlåtspapper från och til Cousin Adolph, Bolaget Bergman och Spolander, och hvad nu de Herdarne vidare heta, förstör de onödiga ibland dem, visa det qvarbehållna af dessa Pastorale Bagateller åt Din lilla Man, samt updrag honom det Makar emellan så ypperliga Förtroende-embetet af Geheime-Archivarius. För alt detta skall jag hålla min Stafva fullgod Räkning uti vår särskilda Contra-Bok. Förlåt jag börjar redan at bruka Handels-Stijlen med lilla Handelsfrun.»

Han bifogar vidare praktiska vinkar för den unga nygifta frun och gifver henne i sin gamle vän, den berömde, lärde professor L i d é n, som, fjättrad vid sjukbädden, trots årslånga plågor, i Norrköping framlefde ett lif af andliga sysselsättningar och ostörd själsro, en faderlig hjälpreda. Medan Gustafva Lindahl ännu halft i hemlängtan efter det glada Torpet sökte sätta sig in i nya förhållanden, började hennes syster Brite-Louise visa tydliga tecken till att följa exemplet och också flyga till

eget bo. Bland hennes många uppvaktande kavaljerer var en mörk krigskommissarie med ett intressant ansikte, Charles Almqvist. Han kommer ridande på lördagarna. Då Brite-Louise ej är hemma, sätter han sin »Bouquet af Tulipaner och Narcisser» i hennes fönster, och hör han hennes uppsluppna stämma välkomna honom, stannar han och hviskar med henne, medan man lustvandrar till det arkadiska Rosendal. I augusti är trolofningen afgjord. Vi se de första brefven mellan de nya släktingarna. Almqvists far, teologie professor i Uppsala och kyrkoherde i Tierp, skrifver och bifaller sin sons »tankar at träda uti en närmare alliance med Herr assessorns Högtärade Hus igenom ägta förbund med en des älskade Dotter», och Gjörwell svarar på sitt hjärtliga vis: »min dotter medförer inga Rikedomar, men för hennes Dygder och Tänkesätt samt Hushållsflit svarar både hennes Mor och Far», och, aldrig förgätande sina litterära intressen, medsänder han till den lärde kyrkoherden sina nova litteraria. Nu sitter Brite-Louise hela dagarna i sin kammare, syr och broderar, och på kvällarna hafva de trolofvade och fru Brita-Nora »conférences d'Amour, de Tendresse — et d'Économie, som räcka ända till 1 och 2 på nätterna». Almqvist, som var en framför allt praktiskt lagd man — han är utan fråga den minst litterära i kretsen — ordnar redan för Brite-Louise ett vackert hem i Kungsbacken. Då hon sålunda redan vid jultiden skulle träda i brudstol, besluter Gjörwell, ehuru med förklarlig saknad, att lämna sitt kära Torp på Kaptensudden, för stort och ensligt för två ensamma gamla, och att på

hösten flytta in till staden, i hofgravören Martins hus Regeringsgatan 74. Från slutet af september finnes också ett bref från Brite-Louise till ungdomsvännen Linnerhjelm, som tolkar hela familjens sorg att lämna det kära Djurgårdshuset, och brefvet förtjänar att citeras såsom det afsked, Carl Jonas Ludvig Almqvists mor riktar till sina flickår och sin ungdom:

»Min egen lilla ömma och beskedliga Bror Carl. Det behöfs, at Du är så mycket min vän, som Du är, för at kunna förlåta mig som ej på så lång tid har skrifvit och svarat Dig på Dina så charmanta och vänskapsfulla Bref, men jag försäkrar Dig at i denna försummelse äger mit Hjerta ingen Del; ty jag är nu så omgifven och öfverhopad af både glade och serieuse och ängsliga saker, at jag knappast har några minuter före Postens afgång för det nöjet at upfylla en så kär skyldighet. Bästa lilla Bror Carl! Åtankan af Dit sista intagande Bref giör, at jag ej vet, om jag vågar at skicka af dessa rader. Nu lilla Bästa Vän komma vi snart at flytta til Martins, och jag sedan til mit lyckliga hem. Ack! jag blir mera lycklig än jag det förtjänar, men tror Du ändå, lilla Bror Carl, at jag intet kan qvittera denna sälla Boning utan en smärtande känsla — och kan jag nu, då jag skrifver, ej hindra mig ifrån en mängd af tårar.

Under detta tak, inom dessa murar, här älskade Bror Carl, har vår rena vänskap begynt, här hafva vi njutit glada och oskyldiga Nöjen tilsammans — hur skulle jag då kunna skiljas härifrån utan saknad, utan oro — ack nej! — detta ställe förenar så mycket ljuft för mit Hjerta för at af mig kunna lemnas utan rörda känslor. Aldrig har jag kastat up mina ögon utan ny Förtjusning, och utan ännu lifligare åtanka af så många sälla och lyckliga dagar, som jag med Dig, lille aimable Vän, här passerat» o. s. v.

Till oktober flyttade familjen således åter in i den grå staden, och på själfva julaftonen stod Brite-Louises bröllop. Det hölls i hemmet helt inkognito, utan stora anstalter. Bruden var klädd »en negligé» i rödt lif med kjortel af sidensars couleur de chair och däröfver en kjortel af hvit netteldu k. Om lifvet bar hon svart bälte med spännen, om halsen en stor hvit halsduk och i bröstet en frisk bukett, som brodern, »Don Carlos», sändt från orangeriet i Carlberg. Hon var intagande — skrifver fadern — genom »sin glada blick, sina intressanta anletsdrag och sin vackra hy». Brudgummen var i uniform, och fru Brita-Nora såg så ung ut i svart siden och hvit netteldu k, att »en främmande omöjligen skulle kunnat taga henne för et Da-Capo af en Svärmor». Pastor Lithander förrättade vigseln, och därefter satte man sig ned och åt en glad bröllopsmiddag. Man drack de nygifta till i »Vin de l'Éremitage», och »åt syskonen Lindahls skål i de delicieusa syltsaker», som de skickat för det högtidliga tillfället. Spanske ministern hade sändt desserten, en »à la Glace af så dyrbar composition, at alla Verldens fyra delar måst beskattas, innan denna läckerhet kunnat få sin tillbörliga existence på vårt lilla Bröllopsbord.» Ändtligen på kvällen åkte de nygifta hem, och redan morgonen därpå flyger följande sälla och förtjusande lilla bulletin från Brite-Louise till hennes mor på Regeringsgatan:

»Min lilla aldra bästa Mamma.

Gumorgon, gumorgon, hur mår min söta Mor? Jag kan för min del ej beskrifva, hur väl jag mår, men jag hinner ej omtala allt. Jag längtar med snaraste få om-

famna mina små så älskansvärda Föräldrar. Lilla söta Mor var så söt och skicka med Johan min Negligé, som ligger i min ask i söta Mors skåp. Nu hinner jag ej mer utan innesluter mig i min söta Mors beständiga ömhet.»

Först tredje dag jul var officiellt släktkalas hemma hos Gjörwells, då Louise var klädd i gala en forme, som det hette, och fru Brita-Nora ej var litet högfärdig öfver spanske ministerns alla präktiga vinsorter. Gjörwell skildrar de ungas lilla vackra våning med dess utsikt åt Adolf Fredriks kyrka, och Brite-Louise själf är genomträngd af tacksamhet öfver det vackra hem hennes unge make ordnat åt henne.

»Min söta Charles,» heter det i ett bref till systern, »har uptäckt alla möjliga attentioner för at göra mig lycklig, liksom han fruktat, at jag ej med hans dygdiga, beskedliga Hjerta ensamt kunnat blifva fullkomligt lycklig. Det är den enda oförrätt den lilla styggen har gjort mig, och därigenom har han äfven betagit mig alla moyens at på minsta sätt kunna reciproquera.» —

Och mannen tillfogar på sitt betänksamma, praktiska språk ett par ord, ej mindre talande i sin lakonism:

»Mitt hjertas önskningar äro upfylda, och jag längtar ej efter större lycka än den jag äger. Måtte den blifva lika varaktig som den är fullkomlig.»

När de gamla Gjörwells på nyårsaftonen i kretsen af sina barn åto sötgröten, hade de all orsak att i tacksamhet för ett lyckligt år med tillförsikt se framtiden till mötes.

Från och med 1792 är det således tre hems historia, korrespondensen förtäljer, om man frånser Don Carlos' ungkarlshushåll. (Han var för öfrigt på en lång studieresa för att utbilda sig till arkitekt under åren 1794—96.)

De gamla lefde på Regeringsgatan 74 i »lilla Martins» hus. Där hade gubben sina två rum, med sina samlingar — alla böckerna (hans egna i rödt saffian) och Collectio Gjörwelliana i ett rödt glasskåp. Där hängde porträtt af ungdomsvännen Knut Leijonhufvud, de båda stora historikerna Lagerbring och Warmholtz och andra gynnare och välgörare samt stick af Gustaf Vasa och Luther, och bland gravyrerna främst de två vallfartsorterna för alla tidens ömma själar, Gessners landtgård Sihlwald, och Rousseaus graf vid Ermenonville med de så ombesjungna tårpilarna. Söta mors sängkammare och förmak voro målade »med Arabesquer i douca och sammanflytande färger». Här sutto nu Gjörwell och hans Brita-Nora. Den gamle bibliotekarien kände ännu intet spår af ålderdomsklenhet. Tidigt stiger han upp, äter sin svenska frukost af dricka och bröd, läser korrektur på artiklar till sina tidskrifter och tidningar och vandrar så till tryckeriet och till sitt bokförlag högt uppe på Stadssmedjegatan (165-6), det hus, där »juden Hirsch med sina vackra döttrar» bodde en trappa upp. På vägen dit hör han dagens »on dits» och möter vänner och bekanta, som han exempelvis en vinterdag 93 råkar Bellman, »som såg hjärtängslig ut», och filister, som den gamle utgifvaren var ut i fingerspetsarna, tillfogar han: »Ja, min kära Bror, tänkte jag, hade Du

practiserat Dina Theorier lagom — på det lilla ordet ankommer altid så mycket — så vore Du, utom des yngre än jag, äfven så glad som jag». I bokförlaget knogade han med utgifvandet af de olika verk, med hvilka han ännu med oförtröttad hängifvenhet gagnade sitt fosterlands lärda värld, och genom hvilka han, trots alla motigheter, sökte skaffa sig sin knappa bärgning. Här läste han och skref till sina tallösa korrespondenter, ty ögon och fingrar voro hos den gamle alltjämt lika outtröttliga som i hans ungdom. Dock, den egentliga och käraste läsningen försiggick i hemmets ro, och med en bokvurms hela hänförelse skildrar han »vällusten för alla sina hvilande och lutande delar» att sjunka ned i en gammal länstol och där solo vid sitt vaxljus låta aftonen gå vid en god bok. I sitt biblioteksrum — Museolum, som han kallar det — författar han också alla viktigare uppsatser och epistlar till Gustafva eller de många gamla vännerna rundt om i landet. Där nedskrifver han alla de små dagboksanteckningar, med hvilka han bevarar minnet af de förbiilande dagarna. Det var dock icke blott ett grått arbetslif, som den gamle förde. Han hade två stora glädjekällor, hvilka ända in i det sista runno klara och friska för hans aldrig öfveråriga eller förlamade sinne — det var vänskapen och naturen. 1700-talets senare hälft var ju vänskapskultens förlofvade tid, då de flesta en smula vekare anlagda män kunde taga till devis Montesquieus bekanta ord: jag är kär i vänskapen, då ungdomliga Orester i sina Pyladers sköte nedlade sina ömma bekymmer i skrifvelser, som i fråga om stilens öfver-

spändhet och häftigheten i försäkringar och bedyranden gå vida längre än tidens kärleksbref. Ty medan rococons erotik, äfven när den är högtidlig, gärna gömmer bakom sin celadonfärgade domino skalkens raljeri, går vänskapen alltid på koturnen, högtidlig som tragediens sånggudinna. Gjörwell är i det hänseendet ett ypperligt exempel. Med menlösheten och naiviteten i sitt väsen kunde han ända in i gubbåldern bevara alla de svärmiska vänskapskänslor, som hos andra samtida vanligen förtorkade med de kyligare årens erfarenhet. Hela sitt lif var han omgifven af unga vänner, hvilka han omfattade med dylik svärmisk vänskap. Varmast är kanske det band, han 1792 liksom till ersättning för sina bortfarna döttrar knöt med den unge vittre sekreteraren Johan Mandorff. Det är en fullkomlig passion. Han notificerar för barn och vänner, som man notificerar en förlofning, »denna förbindelse mellan 60 och 20 år, emellan en gubbe och en yngling», och ingen fästman kan uttrycka sig mer lyriskt högstämdt och mystiskt innerligt om sin trolofvade än Gjörwell om sin unge vän. Innan han kände honom, hade han drömt om honom och i fantasien i »många år umgåtts med hans bild». Han börjar alla dagar med att sända Mandorff förälskade biljetter, i hvilka stilen har en älskares värme: »Nu är allt tyst och stilla omkring mig. Din älskade varelse är hos mig, ty jag lifvas af vänskapen», heter det i en, och intet nöje kan jämföras med att få försjunka i »vackra och innerliga samtal med sin Johan». Ja, han dref sin vänskap och sitt intresse för Mandorff till en punkt, som åtminstone för vår uppfattning snuddar vid det

löjliga, när han, sextioåringen, skrifver vers till dennes älskarinna, till Mamsell K. B., Vän af G. och älskarinna af M. Mandorff kallar å sin sida Gjörwell vid de mest smickrande och högtidliga namn, och genom att deltaga i hans arbete visar han ett verkligt och handlingsduktigt intresse för den varmhjärtade åldringen. Mandorff var dock ej den ende af hans intima vänner. Nästan hvart år utvidgade gubben sin »hjärtebyggnad med nya rum,» och man kan till sist icke värja sig från att tycka, att denna »corps de logis» inhyste ett något för talrikt och blandadt sällskap. Fader Gleim i Halberstadt, vänskapens apostel, har ej ett större vänskapstempel än den svenske bibliotekarien. Bland Gjörwells vänner, alla ynglingar, voro ett par unga grefvar Snoilsky, kända för sin skönhet, och deras släkting, den unge, älskvärde, mjältsjuke Lars Johan Dalman, som skrifvit till sin Sterne, sin Mentor, som han kallar Gjörwell, följande rader:

Tack för hvar stund Du med mig delat
Och för hvar gång Du fägnat mig,
Och om jag nånsin mot Dig felat
Så glöm mitt fel, men aldrig mig.

Det var vidare unga konstnärer, skriftställare som Cullberg och Wallmark, aktörer m. fl. Dessa vänskapsförhållanden hafva för oss något så främmande, kanske mest genom åldersskillnaden mellan parterna. I våra dagar äro banden mellan olika generationer liksom brustna, och det är en stillatigande öfverenskommelse mellan åldersklasserna att lefva hvar för sig, i den bittra vissheten af att hvarje

släkte måste kämpa sin strid själf. På sjuttonhundratalet kvarlefde ännu den illusionen, att de äldres erfarenhet kunde rycka bort de värsta törnena från de yngres väg — och de äldre bevarade, ännu bedagade, den sinnets ungdom, som lät dem förstå och känna med de unga. Så kunde den sextioårige Gjörwell alltjämt samla kring sig unga vänner, som älskade patriarken och med sin vänskap också höllo den gamles hjärta ungt.

Gjörwells andra föryngringsmedel och tröst var umgänget med naturen; en mer ihärdig praktisk Rousseauan har ej vår odling ägt. Stockholmsnejden var för honom en pastoral-roman, som han aldrig tröttnade att läsa och omläsa. Så snart solen tittar fram en vinterdag, vandrar han ut till Djurgården för att njuta af landskapet och dess återspegling inom honom själf, och fylld af känsla stannar han och »knackar sina färska ägg» och dricker sin varma punsch hos Kumlander (vid Blå porten), genomgående »sin privata minnes-kalender» i ensamheten och tömmande glada skålar för alla sina kära. Och när våren kom, hade han som särskild utgångspunkt för dessa lustvandringar ett par rum i grefve Snoilskys hus å Storgatan. Det var den s. k. solituden, ett litet eremitboställe, där den gamle läste och mediterade för sig själf i vårens och sommarens fritimmar, där han gömde blommor från sina promenader, där han lyssnade till sig själf och njöt sitt hjärtas frid närmare de gröna träden och det blå vattnet än på den mörka Regeringsgatan. Af lades nu den gröna pälsen och lappskorna, och i sin kapprock couleur merde d'oie gaf sig den gamle

publicisten ut som »västindie- eller ostindiefarare», d. v. s. för att på Saltsjön eller Mälaren göra utfärder till gröna skogar och ängar, följd af en vän, med Gessner som osynlig tredje man, eller i brist på någon vän af någon ung scholar med vackra drag, ty »gubben älskar ej markattsansikten». Och från dessa turer kom han hem föryngrad, med kraft att alltjämt fortsätta sina dagsverken.

Dessa fröjder i förening med hans fromma, undergifna religiositet, hans ljufva hemlif och hans naturs egen sunda läkekraft höllo honom ända till århundradets slut nästan molnlöst glad. På sin höjd undslapp det honom, när förtretligheterna blefvo för stora, som ersättning för en ed ett harmset: »doch bei allen Rabbinen und bey Jonas sein Cacalorum», eljes hade han som devis det muntra: *När döden kommer och ropar: es ist aus, ist es aus, aber en attendant liebe Kinder...* Först 1800-talet fördystrade genom familjeolyckor hans lefnadsmod — dock innan vi nå dit, måste vi kasta en blick på hans döttrars öden.

I början gestaltade sig de båda nya hemmens krönika enbart lyckligt. Fru Gustafva Lindahl fick visserligen inga barn, men hon fann sig dock väl till rätta i den lilla krets i Norrköping, dit hennes man fört henne, och utan brytningar, stilla, som blomman utvecklas ur knoppen, växte det jollrande barnet till en förtjusande kvinna, som ännu alltjämt hade flickaktigt lätt till skratt och lätt till tårar, men därtill den mognade kvinnlighetens djup af öm innerlighet och verksam godhet. I hennes bref ser man en skymt af borgerligt småstadslif med lugna dagar, utfyllda af

läsning och stilla hemgöromål. Man ser henne gå mellan den gamle svärfadern, en grånad gubbe af gamla stammen »med eget rundt hår, simpla kläder och torftigt bord», och sin man, som däremot verkar som en epikureisk goddagspilt, och för båda är hon solskenet med sin klara blick och sitt ljusa, vemodiga leende, som Berndes så ofullkomligt kunnat återgifva i sin lilla etsning öfver henne. Men hon lefver också för sig själf. Mer än syskonen är hon sin fars dotter, och hon har ett eget litet biblioteksrum, en vindskammare, som är hennes solitude, och där hon drömmer öfver Young eller Ossian, när hon ej sitter vid sitt piano och låter allt det öfverflöd af innerlighet, som finns inom henne, strömma ut i Glucks vackra aria »Farväl, behåll i ständigt minne din ömhet för Iphigenie». »Musik,» skrifver hon, »musik, huru förtjusar den hela min själ, jag glömmer allt i hela lifvet, ja, hela min varelse, då jag hörer den.»

Alla de många lärda och vittra män, som passerade genom staden och fägnade sig åt mannens böcker och gravyrer, råkade i förtjusning öfver en värdinna, så vitter och dock så helt anspråkslös gratie. Kullberg och Sjöberg voro hennes korrespondenter — Leopold, som mycket umgicks i huset och kallades »cousin», hennes beundrare. Men ingen af alla dessa vitterlekare drog den unga frun från mannen, vid hvilken hon fäste sig allt djupare. Då de äro skilda åt, äro hans bref lugna och tempererade — han skickar hem matsedlar — hennes hafva alltjämt smekmånadens berusade innerlighet och lekfulla kärlekslycka. Den sansade äkta mannen kallas

vid tusen små smeknamn, han är hennes »hjärtas klenod och sirapskruka», och hon hviskar i hans öra herdetimmens skämt och skymningsstundens melankoli. »Jag är och förblifver till min sista stund här i världen din lilla Stafva, som med kropp och själ älskar dig, i nöd och lust, torka och väta, köld och hetta, i slask och regn», det är slutsumman af alla dessa okonstlade kärleksbref, som man rörd lägger ifrån sig, erinrande sig de vackra orden i bibeln af den predikare, som dock mer än alla andra förstått människolyckans fåfänglighet, orden om lyckan att hela lifvet få dricka ur »sin ungdoms cistern» och åldras med sin ungdoms älskade.

Ett hårdt slag för Lindahlska hemmet blef den olycka, som i augusti 1799 öfvergick firman. Den inställde plötsligt sina betalningar, och cessionen var så mycket obehagligare, som ett rykte uppkom, att den var bedräglig. Sonen hade nämligen 1796 skilt sig från affären och utfått sitt möderne — man såg häri en plan att bedraga borgenärerna. Godemännen utgåfvo emellertid en tryckt berättelse om konkursen, som ovedersägligt visade dessa beskyllningars grundlöshet, och att handelshuset genom chefens öfverårighet, men framför allt genom olyckliga konjunkturer råkat i fördärf. Sonen åtog sig också att betala en stor del af faderns fordringsägare. Men trots detta torde unge Lindahl lyckats rädda en ej obetydlig förmögenhet. Vi se honom ju t. ex. i början af 1800-talet skänka en dyrbar och stor boksamling till Svenska Akademien — själfva grundstocken till dess bibliotek. Förhållandet mellan

makarna och hemlifvets lycka synes ej på något vis grumlats af denna yttre motgång.

För Gjörwell var däremot denna olycka en nästan ohjälplig förlust. Svärsonen hade varit det ekonomiska stödet för hans verksamhet, och sedan den tiden blefvo hans finanser allt sämre. Med onda dagar, dyr tid och tunga framtidsutsikter gick det nya seklet in för den »gamle dagslönaren», som efter ett långt lif af arbete och ansträngning såg sig, trots alla inskränkningar, tyngd af brödsorger och bekymmer. Ett så dyrt och ett så svårt år som 1800 hade Gjörwell ännu ej upplefvat — smöret kostade 4 rdr. pundet, talgen 3 rdr. 16 — mjöl fanns ej att få för pengar, och samtidigt steg beskattningen. Det var ej roligt att vid 70 års ålder arbeta med de otacksamma förlagen, och det ville den gamles hela filosofi till att stå bi. Ett tyngre slag än det ekonomiska betrycket väntade dock de gamla genom deras äldsta dotters, Brite-Louises, sjukdom och frånfälle.

Almqvist och hans käcka och gladlynta unga fru hade ju börjat sitt giftermål under de lyckligaste auspicier — de lefde »som englar i hop», och den unga frun väntade med leende på, att »den skalken Charles skulle göra henne tung på foten». Upprepade missfall undergräfde emellertid hennes hälsa, och vi se af familjens bref, med hvilken oro hennes förstfödde emotsågs vid nedkomsten i slutet af november 1793. Det gick lyckligare än man vågat hoppas, och Gjörwell lämnar långa beskrifningar från »Barselstuen». Lördagen den 30 döptes gossen af kyrkoherden Drysén i Adolf Fredrik — faddrar voro Gjörwell mot den vittre expeditionssekretera-

ren Kökeritz' fru (född v. Seltzen och släkting till mannen) samt unge Gjörwell mot en cousine till Almqvist, mamsell Bergman. »Namnet Carl Jonas Louis fick han efter Morfar, Farfar och Moder; i dagligt tal kallas han L o v e. De, som förstå sig på Barnansigten, säga att han är eller blir avec le temps vacker.» Så lyder den första anteckningen om den man, om hvilken sedermera skulle skrifvas och undras så mycket.

En tid efter Loves födelse flyttade familjen Almqvist till gårdar, som krigskommissarien köpte, norr om Stockholm, S ä t r a och A n t u n a, och makarna fingo härute flera barn. Men landtluften förmådde ej återställa Brite-Louises, som det tycktes, ohjälpligt angripna konstitution. Ett bref till modern från 1804 andas ej blott sjuklingens tillfälliga förstämning utan liksom en obotlig trötthet. Genom dess rader får man bilden af en Maria, som af lifvet tvungits att blifva Martha och missmodigt suckar under dagens oro och stoftets krämpor. Det har skrifvits, att C. J. L. Almqvist tänkt på brytningarna mellan sina föräldrar, då han i sitt ungdomsverk A m o r i n a med bjärta färger målade oenigheten i allt mellan kyrkoherden Liberius och dennes maka, mellan en krass förståndets man och en sannskyldig fantasiens martyr. Det är högst ovisst, — man ihågkomme, att Love Almqvist ej var mer än tolf år gammal, då modern dog, men säkert är, att Almqvists far hellre läste »siffror än bokstäfver», och att hans mor gör intrycket af en kvinna, som förlyft sig på moderskapets och verklighetens plikter. Bröstsjukdomen — detta fina eterisering- och befrielsemedel —

gjorde hastiga framsteg inom henne, och i juli 1806 beskrifver Gjörwell hennes sista stunder, en öfveransträngd ung kvinnas blida afsked ifrån världen, och han tillfogar:

»Hon blef svept uti en hvit Netteldukskládning, som hon därtill utsett, och hade på sitt hufvud den mössan, som Stafva skickat henne och blef den ombunden med ett bredt hvitt Sidensargeband med en Ros öfver pannan och under hakan. Hon låg på sidan, liksom när hon sof, och var äfven kistan så klädd och inrättad, som hade hon legat uti en säng.»

Jag vet ej hvarför det är något så sällsamt vackert och vemodigt i denna lilla skildring af C. J. L. Almqvists moders sista bädd — är det rococon själf, som man tänker gå i grafven i denna toalett af netteldúk, sidensars och rosor, testamenterande alla sina ouppfyllda förhoppningar till sina ättlingar, romantikens än olyckligare barn?

En tröst för fadern och för morfadern var Brite-Louises gullgosse, Love. När pilten var blott tre år och kom och hälsade på morföräldrarna, och Gjörwells andra gudbarn, hofgravören Martins lilla flicka, agerade fästmö åt honom, spådde morfadern, att han skulle blifva »välbeständ Recrut vid Lifregementet», ty han »rustade och körde för kära lifvet, alltid med piskan i hand». Sedermera förstod han mer och mer den »vackre och eldige gossens» ovanliga själsbegåfning. Föräldrarna tyckas ett tag hafva tänkt att sända honom att uppfostras i herrnhutersamhällets brödraskola i Christiansfeld, hvilket dock Gjörwell afstyrkte, och småningom växte han upp till den mest »vetgirige och qvicke yngling» Ett

litet otryckt bref från tioåringen till hans morfar hör hit — och kan här meddelas tack vare en Almqvist-kännares, fröken Ellen Keys, välvilja.

Min söta Morfar!

Det är mycket ledsamt, at ej kunna uttrycka mig nog tacksamt emot min söta Morfar, som jag är skyldig så mycken vördnad och tacksamhet. Jag vil därför barnsligt tacka min söta Morfar för det Morfar hafver varit så god och skickat så många böcker, hvaribland jag nu efven har at tacka för den Patriotiska Catechesen som min söta Morfar var så god och för några dagar sedan skickade mig. Nu, för at icke alla dessa goda skänker i anseende till böckerna må vara fruchtlöse, så läser jag nu flitigt om dagarne uti Almänna och Svenska Historian, Franska och Tyska Grammairn, Räkneboken, som onkel Björkegren varit så god och gifvit mig, globerna och Geographien... Jag förblifver altid med vördnad min söta Morfars bestendigt lydige och tacksame Doterson

Carl Jonas Ludvig Almqvist.

Vid moderns frånfälle var gossen redan ett stycke af en drömmare, som tröstade syskonen öfver moderns död med hoppet om, »att uti Himlens höga Hvalf där träffas vännen åter...»

Efter år 1806 börja de gamla Gjörwells blifva mycket gamla. Fru assessorskan är allt mera sjuklig, en »kvacksalfverska» ej blott för andra (som förr) utan äfven för sig själf, och den »gamle utgifvaren» börjar mer och mer öfvergå från att vara den »charmanta gubben» till ett underligt original. Men ännu 1808 skildrar dock en ungdom honom som »idealet af en rar ålderdom», och han skrifver, läser, vandrar och kämpar som vanligt med bekymren. Ännu nära åttiotalet har han kvar en ungdomligt darrande

känsla för natur. En enda blick på hans blomsterkruka eller blomfat »reorganiserar», skrifver han — »hela hans nervbyggnad». — »Jag känner mig strax glad, mitt ansigte föryngras, och ny Lifighet rörer sig uti hela mitt väsende». Kanske ser man åldern mest i det kvietistiska sätt, på hvilket han betraktar sitt fäderneslands katastrofer och öden. Under hela sin bana hade han visserligen bokstafligen trott på och efterföljt ordet »att all öfverhet är af Gudi», men någon mer oberörd uppfattning af de stora omhvälfningarna kring år 1809 har man svårt att finna. Mer och mer drog han sig inom sin lilla värld, och hans bästa och djupaste tröst var den oafbrutna korrespondensen med älsklingsdottern i Norrköping, hvilken som ingen annan förstod den gamle. Blommor och bref växlas mellan dem intill det sista — ännu den 14 juni 1811, blott ett par månader före sin död, sänder han henne en botanik med orden:

Min Hjertans Bästa Doter kär,
Vår blomstertid nu kommen är

— och som vanligt skickar han henne utdrag ur familjekrönikan med hälsningar från hennes gamla flickhem, ty de gamla Gjörwells bo åter ute på Kaptensudden, och det heter i sista brefvet: »Jag för min person läser i mina böcker, skrifver för Dagen och morgondagen, vandrar solo till Eken och Castanien. Aldrig sitter jag uti deras skugga, utan att välsigna min lilla Stafva, som tillskyndat mig så många nöjen, lättat så ädelmodigt mina fjät». Omhvärfd af minnen och natur afled han här lugnt

och stilla den 26 augusti, och med honom bröts den gjörwellska familjeringen, hvilkens enande spänne han så länge varit. Hans svärson Lindahl afled ej långt därefter, men fru Brita-Nora och fru Gustafva lefde länge kvar, långt in i decennier, för hvilka det förflutna seklet redan framstod belyst med en solskensdröms skimrande färger.

*

Gjörwell berättar en gång om ett julskämt, som fru Brita-Nora gjorde för att roa sin familj. Hon gaf dem alla sockerhjärtan med deviser och dubbade dem så till ledamöter af L'ordre des Cœurs. Själf var hon stormästarinna med valspråket cœur tout cœur, Gjörwell själf cœur par préférence o. s. v. Kanske tycker läsaren, att denna orden med sina sockerhjärtan är allt för karaktäristisk för familjen, men säkert är, att få korrespondenser från rococon, hvilken äfven för hemmen var teaterbrasornas kyliga tid, gömma bakom ord och bedyranden så mycket af den äkta hemkänslans jämna spiselvärma. I ideal form afspegla brefven 1700-talets borgerliga samlif, sådant det lefdes i en ålder, då tiden tycktes liksom räcka bättre till att fördjupa sig i hvardagarnas små händelser och man firade bemärkelsedagarna med mer högtidligt ordensaktigt ceremoniel än nu, då almanackans dagar susa förbi som i en karusell, utan att man gifver sig tid att märka dem med minnenas hvita stenar...

En klang af muntra smekningar och löjen
i detta borgarhem än tycktes bo,
en sång om ärbart glam och enkla nöjen,
om stilla samlif och familjero,

om händer, hvilka länge eldigt smeka,
om hår, som först i ålderns kväll blir grått,
om ögon, hvilka lugnt se, hur den bleka
och hvita döden når ens örongått...

Dock, mest intressant är naturligtvis brefväxlingen för kännedom om Gjörwell själf, hvilkens typ först här blir fullt klar för oss. Han visar sig först och främst i sin förtroliga brefväxling som en långt originellare och älskvärdare skribent än i sina tryckta skrifter. Man upptäcker i dessa bref, att det funnits stoff inom honom till att blifva en humoristisk lifsskildrare, en ättling till Sterne, om ock naturligtvis ojämförligt mindre genial. Ty han har något af den på en gång omständliga, fina och lustiga komik, något af den ömma, alltid vibrerande känsla, som utmärker Tristram Shandys författare. Hvilken älskvärd perukhumor är det t. ex. ej öfver den hofkalender och civillista, han en gång satte upp för sin egen stat! Vännen Mandorff är hofkansler, Cullberg hofskald o. s. v. i lång rad — endast om riksskattmästaren heter det med godmodig ironi: vacant. »Finanserna,» tillfogar han, »underhållas ej af främmande subsidiemedel, och man söker afbetala Riksgälden, ehuru i små Poster, allt efter intradernas tillgångar, den Historiska Bergslagens afkastning och Hofhållningens nödvändigaste bestridande. Mina så kallade Menus Plaisirs äro däremot funderade på en helt ny artickel, ty Konungen uti Allehandarien (Allehandas redaktör Pfeiffer) har erbjudit mig en extra-inkomt för gunstigt Biträde vid den Dagliga Ljuständningen». Han kan skissera människotyper med en viss omständlig lustighet, som

också påminner om 1700-talets humorister. Man läse exempelvis följande skildring af sonen Carls hushållerska: »det är ingen fager mö, nej, en veritable Antique, den enda meublen uti hela min Sons nya Etat, som väckte hos mig en liten släng af Mjältsjukan, ty till sina redan anständiga år har hon en mägta trist uppsyn. Om denna allvarliga ungkarlspiga har et så uppbyggeligt utseende, har hon ock et alldeles motsvarande namn, och heter Augustina, min bekantskap med henne är ännu så liten, at jag icke vet, huruvida hon i stöd af detta sitt namn agerar Kyrkoläserska uti någon af våra nya secter». Utsökt fina i känslan äro hans små skildringar af fåglar, blommor och fjärilar, hur han t. ex. hittar en »sommarfågel» inne i sin solitude, strör åt den af fjolårets blomster i fönstret, men då den ej trifs, ger den fri och önskar den »friska Blomster och unga Papillionnetter att leka med». Ovanligt finkänsliga äro också hans små naturskildringar. Hur ligger ej ett skimmer af den första vårdagen i rader som följande: »Första vackra söndagen vandrar jag till Djurgården för att där uppleta och plocka den späda Blå- eller Hvitsippan, som nu visar sig. De växa på högländta skogsängar, hvar solen mäst kan verka, äfven i Lundar vid Källdrag och Rännilar. Vi skola söka detta årstidens första enkla offer. Blomman är icke mycket lysande eller mångbladig, men vacker och liknar oskulden». Med enkla och darrande ord skildrar Gjörwell så årstidernas växling, från knoppningsmånaden till »föret skall komma och fullmånen lysa klar och skär», och orden hafva något af Stockholmsnaturens eget ljusdunkel

och transparens. — Rosendals skogssus och Solnas klockor darra ännu genom hans bref.

Men intressantare än stilisten är typen. Han är det lefvande bindeledet mellan den germanska kulturen i 1700-talets första hälft och den, som åter tagit vid med 1800-talets begynnelse — och under mellantiden, den romanska odlingens tid, då allt kan betecknas med det franska nationalordet e s p r i t, hör han till de få, som ensamt kunna karaktäriseras med Tysklands nationalterm G e m ü t h. Genom sin sekteriska religiositet, sitt natur- och känslofråsseri är han den mest typiske lärjunge i vårt land af 1700-talets sentimentala S c h w e i z, af Rousseaus, Lavaters och Gessners Schweiz — och hela sitt lif igenom subjektivitetens omedvetne banérförare.

Jagets dyrkare kunna indelas i flera olika klasser. Det är de stora självplågarna af Pascals art, hvilkas njutning är skoningslösheten, med hvilken de uppsätta sitt konto, och hvilka nå fram antingen till religiös förkrosselse eller den bittraste misantropi. Det är andra som Rousseau, jagets advokater, hvilka använda själfanklagelsen som piedestal för sin storhet och yfvas öfver sina syndabekännelser, som cynikerna öfver hålen i sina mantlar. Det finns slutligen ett lugnt filosofiskt sätt att iakttaga sig själf på samma vis som naturvetenskapsmannen iakttager världen rundt om, i visshet om att därinne försiggå precis samma hemlighetsfulla processer och förvandlingar som därute — att lyssna till sin själ som till hafssnäckan, som gömmer hela hafvets brus, universums hela outgrundliga sorl. Så

lyssnade Goethe under ett långt lif på sitt inre. Men vid sidan af dessa storheternas sätt att vara subjektiv finns det ett fredligare, hvardagsmänniskornas. De odla sitt själslif som man sköter krukväxter och ansar burfåglar, njutande den inre världens sång och doft i halft tanklöst, halft blidt vemod, som man njuter kvittrande starar och blommande lökar.

Gjörwells känslolif var likt den fönsterträdgård, som fanns i hans bibliotek, och hvilken bland de dammiga folianterna fröjdade och fägnade hans sinne. Där blommade hemlyckans trefna lackviol, där lyste ömhetens ej ens i den djupaste vintern vissnande immorteller, där böjde religiositetens Kristi blod-dropp sina fromma, röda kalkar.

INNEHÅLL.